

arduin

Jaargang 8
December 2014 16

Het archiefbewustzijn
in de sociale sector

Karel De Pauw

50 jaar
Beursschouwburg

Archiefaanwinsten

Sluikblad
De Vlaamse Leeuw

Architecture Archive

AMVB

ARCHIEF EN MUSEUM
VOOR HET VLAAMS
LEVEN TE BRUSSEL

POWER TO THE PEOPLE! Patricia Quintens	3
A PLURALISTIC SOCIETY NEEDS PLURALISM IN ITS ARCHIVAL SYSTEM MOTIEVEN VOOR HET VERSTERKEN VAN HET ARCHIEFBEWUSTZIJN IN DE SOCIALE SECTOR Dr. Stijn Van de Perre	5
KAREL DE PAUW EN DE EMANCIPATIE VAN DE VLAMINGEN IN BRUSSEL Frans Coomans	33
50 JAAR BEURSSCHOUWBURG IN 1 BEURSSCHOUWBOEK Johan Wambacq	55
IMPRESSIES VAN EEN ALTERNATIEVE STAGE IN HET AMVB Jettie Houssière en Shari Gevaert	65
ARCHIEFAANWINSTEN VOORJAAR 2014 – NAJAAR 2014	69
DE VLAAMSCHE LEEUW SLUIKBLAD UIT DE EERSTE WERELDOORLOG Wim van der Elst	71
ARCHITECTURE ARCHIVE SINT-LUKASARCHIEF VZW: EEN NIEUWE START! Silke Dewit, Clara De Ponthière	81
KRONIEK Wim van der Elst	86

POWER TO THE PEOPLE!

Patricia Quintens, directeur AMVB

Beste lezer, u zal het al gehoord hebben op de radio of gelezen hebben in de krant, ook de collectiebeherende erfgoedorganisaties waaronder het AMVB valt, ontsnappen niet aan de aangekondigde besparingen die door de Vlaamse Overheid worden doorgevoerd. Deze instelling heeft ingezet op mensen en wil dit ook zo houden. Daarom zal het AMVB des te meer een beroep moeten doen op de creativiteit van mensen. Creatieve mensen die deel uit maakten en maken van het concept 'Community Archive', het participatief archief van de Nederlandstalige Brusselaars in de veranderende grootstedelijke samenleving zoals het AMVB zich aan het profileren is.

De collectie van het AMVB is opgebouwd uit archieven van gedreven mensen, mensen die een deel van de grootstad Brussel wilden veranderen, verbeteren. Zo spreekt Johan Wambacq hier in een artikel met passie over de Beursschouwburg die op 5 februari 2015 zijn 50e verjaardag zal vieren. 'Wij vonden het warm water uit!', schrijft hij aan het begin van zijn artikel. Hoe meer gedreven kan je zijn! Tussen 1974 en 1990 was Johan werkzaam in de Beursschouwburg. In dit artikel kijkt hij terug op zijn herinneringen. Naar aanleiding van deze 50ste verjaardag zal een boek verschijnen dat uitgegeven wordt door uitgeverij Lannoo. De opzoekingen gebeurden hier in huis, in het archief van de Beursschouwburg dat door het AMVB wordt beheerd.

Wat verder in de tijd situeert Frans Coomans in het tweede deel van zijn artikel de figuur Karel De Pauw als gepassioneerde pedagoog en netwerker van de leergangen van het Willemsfonds. Via zijn zoon Frans De Pauw kwam het archief in het AMVB terecht. Uit deze nalatenschap blijkt onverbidde hoe geëngageerd Karel De Pauw bezig was.

Het AMVB belooft u ook om op regelmatige tijdstippen meer artikels te brengen die raakvlakken hebben met het theoretisch kader van 'Community Archive'. Stijn Van de Perre schetst u een beeld van hoe archiefzorg in het brede veld van de sociale sector niet als een prioriteit wordt ervaren waardoor instellingen zoals het AMVB daarom daar nog meer werk van moeten maken.

Het AMVB gaat ook niet voorbij aan de 'Grote Oorlog'. Wim van der Elst deed naar aanleiding van de voorbereidingen van een tentoonstelling in Evere opzoekingen naar het sluikeblad *Den Vlaamschen Leeuw*.

De stagiaires van de HUB-lerarenopleiding delen met u hun ervaringen over hun stage in het AMVB. Ook dit verslag vindt u terug in nummer 16 van *Arduin*. Hun filmpje is terug te vinden op onze website www.amvb.be.

Er gebeurt nog zoveel meer in het AMVB waarvan u wekelijks de neerslag kan vinden op de facebookpagina van het AMVB <http://on.fb.me/1p9Q7NE>. Volg ons en ontdek de leuke dingen. Voor nu wens ik u alvast veel leesplezier!

A PLURALISTIC SOCIETY NEEDS PLURALISM IN ITS ARCHIVAL SYSTEM

MOTIEVEN VOOR HET VERSTERKEN VAN HET ARCHIEFBEWUSTZIJN IN DE SOCIALE SECTOR

Dr. Stijn Van de Perre

Cursisten van de 'Archives = Money' leren de voordelen van een trash day

'De geschiedenis is het heden, gezien door de toekomst', schreef Godfried Bomans ooit. Dat betekent dat de dossiers die we vandaag aanleggen het archief van morgen vormen. Die logische vaststelling roept zowel verwachtingen als verantwoordelijkheid op. Hoewel de gevoeligheid zeker bestaat, wordt archiefzorg in het brede veld van de sociale sector niet als een prioriteit ervaren. Er zijn evenwel tal van argumenten waarom ook privaatrechtelijke organisaties en verenigingen zich geroepen kunnen voelen om daar werk van te maken. Het denken over archiefzorg is de voorbije decennia immers grondig geëvolueerd.¹ 'The justification for archives has shifted from being grounded in concepts of the nation-state and its scholarly elites (primarily historians) to broader socio-cultural justifications grounded in public policies of accountability, freedom of information, and wider public/citizen use, of archives for protection of rights, heritage education at all levels, and the enjoyment of personal and community connections with the past.'² Die verschuiving in de rol en betekenis van archieven nodigt uit om de motieven voor het versterken van het archiefbewustzijn in de sociale sector in kaart te brengen en te benoemen. Dit artikel wil het debat daarover stimuleren en bijdragen tot het besef dat de zorg voor dat erfgoed in wezen iedereen aanbelangt.

Zorg voor archieven was en is voor sociale bewegingen lang niet vanzelfsprekend. In een openhartige getuigenis verhaalde de Amerikaanse politieke activiste en historica Margaret Strobel hoe zij zich na jaren van engagement in de vrouwenbeweging realiseerde dat ze nauwelijks aandacht had gehad voor archivering.³ Dertig jaar lang was ze voorbijgegaan aan de behoefte om de inzet van en in verenigingen te documente-

¹ Een overzicht bij: COOK (Terry). 'Evidence, memory, identity, and community: four shifting archival paradigms'. In: *Archival Science*, jg. 13, 2013, nr. 2-3, p. 95-120.

² COOK (Terry). 'The Archive(s) Is a Foreign Country: Historians, Archivists, and the Changing Archival Landscape'. In: *The Canadian Historical Review*, jg. 90, 2009, nr. 3, p. 532.

³ STROBEL (Margaret). 'Getting to the source. Becoming a Historian, Being an Activist, and Thinking Archivaly: Documents and Memory as Sources'. In: *Journal of Women's History*, jg. 11, 1999, nr. 1, p. 181-192.

ren. Toen ze zich daarvan pijnlijk bewust werd, zette ze zich aan het werk. In lezingen probeerde ze andere activisten te overtuigen van het belang van de bewaring van archieven: 'in our organizations and activities, we are making history'.⁴ Dat leidde aan de University of Illinois (UIC) in Chicago tot het project 'Don't Throw It Away! Documenting and Preserving Organizational History'. Via cursussen en workshops worden verenigingen aangemoedigd en begeleid om anders om te springen met hun archiefmateriaal.⁵ De problemen waarmee nieuwe sociale bewegingen te maken krijgen, zijn allicht voor veel verenigingen herkenbaar. Enerzijds beschikken ze vaak over beperkte middelen en overbevroegde medewerkers, al dan niet op vrijwillige basis. Anderzijds liggen hun prioriteiten in eerste instantie bij het actievoeren.⁶ Deze groepen stellen zich bovendien vaak antiautoritair op. Ze kiezen bewust voor een gedecentraliseerde werking met soepele structuren en een vlakke hiërarchie. Tegelijk staan ze ook fundamenteel argwanend tegenover instellingen die door overheden worden ondersteund of gesubsidieerd. Als ze al oog hebben voor hun archief dan zijn ze niet altijd geneigd dat zomaar af te staan of over te dragen. Om archieven te kunnen verwerven, dient een instelling zorgvuldig een vertrouwensband op te bouwen, met de nodige waarborgen voor haar onafhankelijkheid en ongebondenheid.⁷

Archivering in de sociale sector ligt dus geenszins voor de hand. Toch zijn er een hele reeks argumenten om het archiveren niet te verwaarlozen.⁸ De (inter)nationale literatuur levert alvast heel wat stof tot nadenken. Aan de hand daarvan zet ik in deze bijdrage

⁴ *Ibidem*, p. 190.

⁵ 'Don't Throw It Away!' seeks to encourage grassroots, community-based organizations to preserve the materials that document their activities, since the history of the issues and movements in which they are involved will otherwise be written without their input and, most likely, from a perspective other than their own' (Strobel (Margaret). 'The Don't Throw It Away! Project at the University of Illinois at Chicago'. In: *NWSA Journal*, jg. 12, 2000, nr. 2, p.163); de initiatiefnemers stellen een handzame handleiding ter beschikking: FLORAND YOUNG (Sandra), BICKNESE (Douglas), HENDRY (Julia). *Don't Throw It Away! Documenting and Preserving Organizational History*. Chicago, 2006. Een herziene versie van 2006; te downloaden op de website van de universiteitsbibliotheek van UIC (<http://www.uic.edu/depts/lib/specialcoll/pdf/DTIA.pdf>).

⁶ STROBEL (Margaret), idem, 1999, p. 182: 'these organizations often do not prioritize keeping records that tell their side of the story on issues about which they are passionate'; STROBEL (Margaret), idem, 2000, p. 164.

⁷ BACIA (Jürgen), LEIDIG (Dorotheë). 'Geschichte von unten im Abseits. Plädoyer für die Stärkung freier Archive'. In: *Der Archivar*, jg. 59, 2006, nr. 2, p. 166-167, 170.

⁸ FLORAND YOUNG (Sandra), BICKNESE (Douglas), HENDRY (Julia), idem, 2006, p. 9-11; STROBEL (Margaret), idem, 2000, p. 164.

mogelijke drijfveren systematisch op een rijtje. Ik vertrek daarbij principieel van het standpunt dat de argumenten voor een izw (instelling zonder winstoogmerk⁹) relevant moeten zijn. Hoewel ik in de uiteenzetting een zekere structuur opbouw, wil ik er geen hiërarchie in aanbrengen. De diverse argumenten dienen eerder als nevensgeschied en complementair te worden gezien.

1 In functie van de werking

Een eerste cluster van argumenten heeft te maken met wat de Nederlandse Commissie Waardering en Selectie in haar rapport voor het Nationaal Archief omschreef als het 'bedrijfsvoeringsbelang' van archieven.¹⁰ Ik zie alvast drie dimensies aan een goed document- en archiefbeheer. Dat is belangrijk voor:

het efficiënt omgaan met tijd en middelen

het uitbouwen van expertise en

het behouden van de continuïteit.

1.1 Efficiënt omgaan met tijd en middelen

Een goed document- en archiefbeheer ontwikkelen vergt een resem investeringen. Toch kunnen die op termijn lonen. Alleen al vanuit het perspectief van risicobeheer zijn er sterke argumenten. Archieven on- of onderbeheeren kan immers leiden tot 'een gefnuikte informatie-uitwisseling, een verminderde productiviteit, kans op lekken van gevoelige, onbeveiligde informatie en uiteraard verhoogde opslagkosten'.¹¹ Maar het document- en archiefbeheer ondersteunt in eerste instantie het 'operational management' en zorgt dus voor een vlot verloop van de 'workprocesses'.¹²

⁹ Ik spreek in het algemeen over izw als noemer voor verschillende rechtsvormen: feitelijke verenigingen, verenigingen zonder winstoogmerk (vzw), internationale verenigingen zonder winstoogmerk (ivzw) en stichtingen van openbaar nut, zie: MARÉE (Michel) e.a. *Verenigingen in België. Een kwantitatieve en kwalitatieve studie van de sector*. Brussel, 2008, p. 71.

¹⁰ JEURGENS (K.J.P.F.M.), BONGENAAR (A.C.V.M.), WINDHORST (M.C.) (ed.). *Gewaardeerd verleden. Bouwstenen voor een nieuwe waarderingsmethodiek voor archieven. Rapport van de Commissie Waardering en Selectie*. Den Haag, 2007, p. 6, 15, 32, 69; zie ook: VELLE (Karel). *Archieven, de politiek en de burger*. (Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten. Standpunten, 21). Brussel, 2013, p. 7.

¹¹ ALLOING (Sam), BAERT (Ilse), SEVERI (Bart). *Geheugen in gevaar. Analyse van het beheer van het digitale en papieren archief bij de Vlaamse ministeries*. Brussel, 2007, p. 10.

¹² THOMASSEN (Theo). 'A First Introduction to Archival Science'. In: *Archival Science*, jg. 1, 2001, nr. 4, p. 375.

Met de digitalisering van het documentenbeheer stelt zich een ander probleem.¹³ Zeker nu organisaties almaar meer met 'digital born' informatie worden geconfronteerd, dringt zich een 'e-depot' op. Die vorm van archivering vereist evenwel een bijzondere expertise¹⁴ want de snelle evolutie van hard- en software maakt dat de onoordeelkundige omgang met digitale bestanden op korte termijn al kan resulteren in het verlies van informatie. Duurzame bewaringsstrategieën dringen zich op als de gebruikers willen vermijden dat de bestanden onleesbaar en dus onbruikbaar worden.¹⁵ Niet alleen de overheid dreigt anders slachtoffer te worden van 'digitale Alzheimer'.¹⁶

1.2 Uitbouwen van expertise

In het Human Resource Management zijn onderzoekers er al enige tijd van overtuigd dat een doordacht 'knowledge management' de performantie van organisaties sterk kan bevorderen.¹⁷ In een recente status quaestionis bevestigen Sheng Wang en Raymond Noe dat het delen en verbinden van kennis ontwikkelingskosten kan beperken en het innovatievermogen van een organisatie kan verbeteren.¹⁸ Hoewel zij zich in eerste instantie op profitorganisaties richten, kan het argument mutatis mutandis ook op de non-profitsector worden toegepast. Wang en Noe vertrekken van de idee dat 'knowledge sharing refers to the provision of task information and know-how to help others and to collaborate

¹³ Baanbrekend werk ter zake werd verricht in het onderzoeksproject *Digitaal Archiveren in Vlaamse Instellingen en Diensten (DAVID)*, voortgezet in het Expertisecentrum David: <http://www.expertisecentrumdavid.be/>; in 2012 ontwikkelde het AMVB een bijzonder handige leidraad voor kleine vzw's en feitelijke verenigingen: AERTSEN (Stephanie). *DigiGIDS@work*. Brussel, 2012; de meest recente versie kan kosteloos worden gedownload op de website (<http://www.amvb.be/?page=252section=93>).

¹⁴ Om te kunnen blijven investeren in innovatie zou voor kleinere organisaties samenwerking in de vorm van een 'dienstenmodel' (shared services) een oplossing kunnen zijn, DE NIL (Bart). *Archieven 2020. Innovatieagenda voor de archiefsector*. Brussel, 2013, p. 7-8; een vijftigtal organisaties verenigden zich in 2012 alvast in het Platform Duurzame Digitale Toegankelijkheid Vlaanderen (Platform DDT-VL); het project Digitaal Archief Vlaanderen kan op termijn een gemeenschappelijk dienstenmodel ook ter beschikking stellen voor 'de duurzame bewaring van digitaal cultureel erfgoed', VIAA En Digitaal Archief Vlaanderen. *Structurele samenwerking*. Brussel, z.d., p. 4. Zie verder ook: <http://viaa.be> en <http://www.bestuurszaken.be/digitaal-archief-vlaanderen>.

¹⁵ ALLOING (Sam), BAERT (Ilse), SEVERI (Bart), idem, 2007, p. 29, 36.

¹⁶ TRUYENS (Luc). 'Digitalisering van overheidsinformatie: gevaar voor digitale Alzheimer'. In: *BinnenBand*, jg. 18, 2013, nr. 81, p. 31-38.

¹⁷ Over 'knowledge management', 'risk management' en 'knowledge preservation' in een digitale context, zie: GILLILAND-SWETLAND (Anne J.). *Enduring Paradigm, New Opportunities. The Value of the Archival Perspective in the Digital Environment*. Washington, D.C., 2000, p. 26-31.

¹⁸ WANG (Sheng), NOE (Raymond A.). 'Knowledge sharing: A review and directions for future research'. *Human Resource Management Review*, jg. 20, 2010, nr. 2, p. 115.

with others to solve problems, develop new ideas, or implement policies or procedures'.¹⁹ Organisaties, zeker in de sociale sector, hebben er dus alle belang bij om een casuïstiek uit te bouwen. Die verhoogt niet enkel de (ervarings)kennis maar kan ook een belangrijke bijdrage leveren aan de ontwikkeling van een doeltreffende(r) methodologie.

1.3 Behouden van continuïteit

Een organisatie investeert voortdurend in menselijk kapitaal. In izw's gebeurt dat niet enkel in personeelsleden maar vaak ook, en in niet onbelangrijke mate, in vrijwilligers die de werking ondersteunen.

In de loop van hun engagement bouwen al deze medewerkers deskundigheid op. Als deze niet op de ene of andere manier wordt gecapteerd, geregistreerd en bewaard, kan dat voor de organisatie zware gevolgen hebben. Kim-Chi Wakefield Trinh en Will Mitchell spreken in die zin van 'high-risk archives'.²⁰ Wanneer sleutelfiguren de organisatie verlaten, dreigt de expertise verloren te gaan. Dat kan de continuïteit van de werking in het gedrang brengen.

1.4 Organisatiegeheugen

Sam Alloing, Ilse Baert en Bart Severi gaven hun analyse van het beheer van het digitale en papieren archief bij de Vlaamse ministeries de titel mee van 'geheugen in gevaar'. In hun conclusie omschrijven zij het archief als het 'geheugen van een organisatie'.²¹ De associatie archief-geheugen duikt trouwens regelmatig op in de literatuur. Sinds het baanbrekende en veel geciteerde artikel van James P. Walsh en Gerardo Rivera Ungson uit 1991 is er over het concept 'organizational memory' al veel inkt gevloeid.²² Zij definieerden het ten gronde als 'stored information from an organization's history that can be brought to bear on present decisions'.²³ Als het belang van het organisatiegeheugen werd erkend dan impliceerde dat ook 'understanding how past events are acquired, retained, retrieved, and even forgotten within the organization'.²⁴ Walsh en Ungson benaderden de problematiek evenwel vanuit een presentistisch managementsdenken. Zij

¹⁹ Ibidem, p. 117.

²⁰ WAKEFIELD TRINH (Kim-Chi), MITCHELL (Will). *Social retrieval and risk-based storage framework of organizational memory: Testing the performance impact of access to social and non-social sources*. Durham, 2006, p. 8, 28, 30, 45.

²¹ ALLOING (Sam), BAERT (Ilse), SEVERI (Bart), idem, 2007, p. 37.

²² ROWLINSON (Michael) e.a. 'Social Remembering and Organizational Memory'. In: *Organization Studies*, jg. 31, 2010, nr. 1, p. 74; BROTHMAN (Brien). 'The Past that Archives Keep: Memory, History, and the Preservation of Archival Records'. In: *Archivaria*, 2000, nr. 51, p. 66-67.

²³ WALSH (James P), UNGSON (Gerardo Rivera). 'Organizational Memory'. In: *The Academy of Management Review*, jg. 16, 1991, nr. 1, p. 61.

²⁴ Ibidem 1991, p. 80.

wensten vooral te achterhalen of en hoe het organisatiegeheugen nuttig kon bijdragen tot een betere besluitvorming in een organisatie.²⁵ Die invalshoek kijkt dus nogal eenzijdig naar de wijze waarop een organisatie met haar verleden omgaat.

Het model dat Walsh en Ungson voorstelden, miste volgens critici een belangrijke dimensie. Door het organisatiegeheugen los te koppelen van zijn sociale en historische context ging het voorbij aan de impact op de organisatiecultuur en identiteit van een organisatie. Daarom gingen er stemmen op om het onderzoek naar 'organizational memory' te verruimen met sociaalwetenschappelijke en historische inzichten over 'social memory'.²⁶ Dat zou toelaten om te bekijken hoe organisaties als 'mnemonic communities' zich tot het verleden verhouden en hun herinneringen cultiveren. Een dergelijke benadering opende overigens nieuwe perspectieven. 'Social memory studies', schatplichtig aan de ideeën van de Franse socioloog Maurice Halwachs over het collectieve geheugen, concentreerden zich immers bij voorkeur op de familie, etniciteit of nationale identiteit. De rol van het geheugen voor organisaties bleef zo al te lang verwaarloosd.²⁷

Binnen het veld van de geheugenstudies bestaan in elk geval nog tal van controverses en debatten.²⁸ Tegenover de meer individualistische aanpak die de *Organizational Memory Studies* domineert, staat de sociaal-constructivistische stroming van de *Social Memory Studies*. De tegenstelling uit zich in het onderscheid tussen 'collected memory' (de optelsom van de herinneringen van de individuele leden van een organisatie) en 'collective memory' (een gemeenschappelijk geheugen dat de som van herinneringen van de individuele leden van een organisatie overstijgt).²⁹

In deze context kan vooral een erkenning van het 'collective memory' betekenis krijgen. Het gedeelde verleden voedt de identiteit van een organisatie en creëert een dynamiek die alleen te begrijpen valt als er kan worden teruggeblikt op de ontwikkeling die de organisatie doormaakte. Om dat te kunnen doen, is het belangrijk zich te documenteren en dat materiaal ook systematisch te archiveren.

---

²⁵ 'Mainstream OMS [Organizational Memory Studies] can therefore be seen as restricted by a presentist, managerialist preoccupation with knowledge management and organizational learning that is only concerned with the retention of useful knowledge, and the forgetting of redundant knowledge, within an individual organization'; ROWLINSON (Michael) e.a., idem, 2010, p. 76.

²⁶ Een overzicht kritisch besproken bij: ROWLINSON (Michael) e.a., idem, 2010.

²⁷ ROWLINSON (Michael) e.a., 2010, p. 69, 71, 79.

²⁸ OLICK (Jeffrey K.). 'Between Chaos and Diversity: Is Social Memory Studies a Field?'. In: *International Journal of Politics, Culture and Society*, jaargang 22, 2009, nr. 22, p. 249–252.

²⁹ ROWLINSON (Michael) e.a., 2010, p. 70, 73, 78, 83.

2 In functie van de verantwoording

De tweede cluster van argumenten kan worden gevat onder de noemer 'verantwoordingsbelang' van archieven.³⁰ Hoewel deze invalshoek sterk samenhangt met de vorige cluster vraagt die toch om een aparte behandeling.

Bewijsvoering ('evidence') of verantwoording afleggen ('accountability') wordt traditioneel tot de primaire functie van het archief gerekend.³¹ Documenten fungeren niet enkel als getuigenissen van bepaalde (trans)acties maar legitimeren ze vaak ook. Net om die reden is het van cruciaal belang dat de archivaris waakt over de authenticiteit van de bescheiden. Van zodra die wordt gecompromitteerd of in twijfel getrokken, verliezen ze hun (bewijs)kracht.

Op een concreet niveau maak ik het onderscheid tussen drie dimensies: (2.1) interne verantwoording; (2.2) externe verantwoording en (2.3) juridische verantwoording. Dat zou op een meer abstract niveau ook kunnen worden aangevuld met (2.4) maatschappelijke verantwoording.

2.1 Interne verantwoording

Elke organisatie hanteert afspraken en regels om de (samen)werking te stroomlijnen en in goede banen te leiden. Van medewerkers wordt verwacht dat zij die respecteren en er consequent naar handelen. Elke sector ontwikkelt bovendien ook (impliciet of expliciet) een deontologie die als morele leidraad kan gelden. Een goed document- en archiefbeheer maakt het mogelijk om handelingen te controleren en te toetsen aan die referentiekaders. Wanneer het nodig is, laat dat toe om een verantwoording te onderbouwen, een evaluatie uit te voeren en desgevallend ook tot sanctionering over te gaan.

2.2 Externe verantwoording

Organisaties kunnen maar overleven dankzij de steun van derden. Het kan daarbij zowel over financiële (giften, sponsoring, subsidies) als over morele steunverlening (vrijwilligerswerk, deelname aan activiteiten, sympathiebetuigingen) gaan. Een goed document- en archiefbeheer laat toe om ten overstaan van dat publiek verslag uit te brengen over de werking, het bestuur en beheer, de inspanningen en verwezenlijkingen, de

---

³⁰ JEURGENS (K.J.P.F.M.), BONGENAAR (A.C.V.M.), WINDHORST (M.C.), idem, 2007, p. 6, 11-12, 15, 32, 33, 53, 57, 69, 73; VELLE (Karel), idem, 2013, p. 7-10.

³¹ BERENDSE (Martin). 'Verlichting'. *Principles of provenance & prospect*. (Universiteit van Amsterdam. Masterscriptie Archiefwetenschap. Leerstoelgroep Archief- en Informatiewetenschappen). Amsterdam, 2009, p. 68; THOMASSEN (Theo), idem, 2001, p. 375-376.

weerklank en de respons. Deze vorm van verantwoording kan een belangrijke rol spelen in de public relations en derden ervan overtuigen om hun steun te geven, te behouden of te versterken.

2.3 Juridische verantwoording

Een derde dimensie van het verantwoordingsbelang van archieven wordt bepaald door wettelijke verplichtingen en juridische aansprakelijkheid. Afhankelijk van hun statuut en actiedomein dienen organisaties regelgeving na te leven en dat ook (veelal binnen voorgeschreven bewaartermijnen) te kunnen bewijzen. Een goed document- en archiefbeheer zorgt ervoor dat organisaties op verzoek in staat zijn rekenschap af te leggen en zich op grond van stukken te verantwoorden en indien nodig te verdedigen.

2.4 Maatschappelijke verantwoording

In tegenstelling tot openbare instellingen zijn privaatrechtelijke organisaties niet gebonden aan het grondwettelijke principe van openbaarheid van bestuur.³² Ze kunnen om die reden dus geenszins worden verplicht om archieven bij te houden. Niettemin kan het ook voor hen opportuun zijn om in deze context de overweging te maken. Als gevolg van het democratiseringsproces is de gevoeligheid voor openheid en transparantie immers enorm toegenomen. En, al kan het recht op informatie bij izw's niet worden afgedwongen, toch zouden ze de publieke opinie wel eens tegen de haren in kunnen strijken als ze dat pertinent negeren of zonder meer afwijzen. Een vorm van maatschappelijke verantwoording kan het aanzien van een organisatie alleen maar verbeteren en de welwillendheid en het vertrouwen van het publiek verhogen.

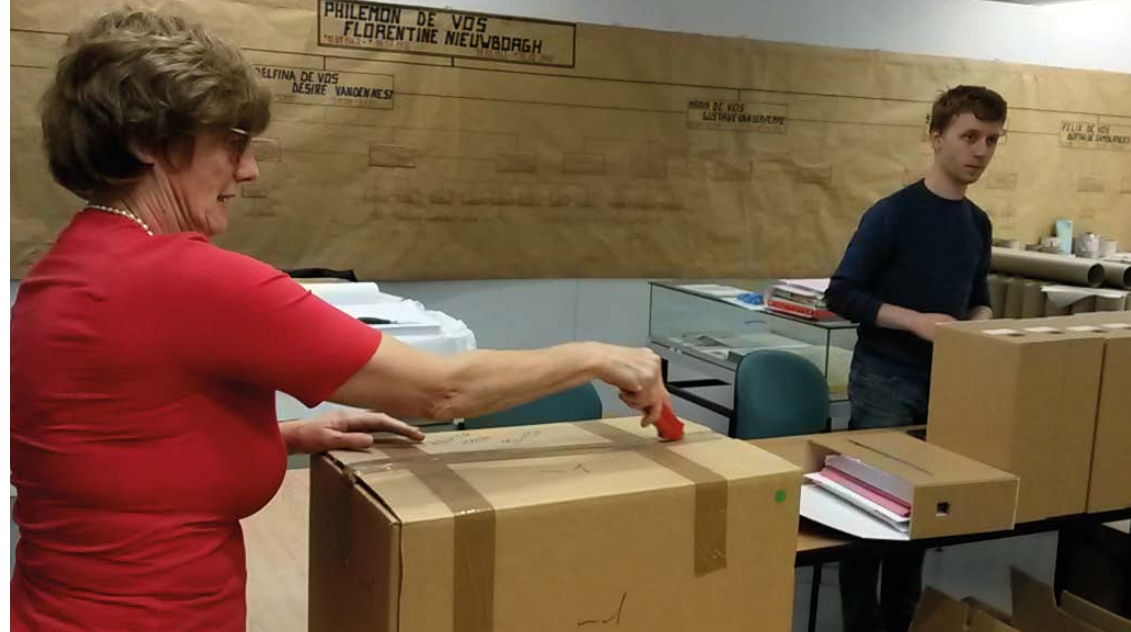
3 In functie van de samenleving

Een derde cluster van argumenten neemt een breed-maatschappelijke invalshoek.³³ Archieven vervullen een belangwekkende rol in de wijze waarop de samenleving zich organiseert en presenteert. Nicholas Kingsley, voorzitter van de Britse National Council on Archives, omschreef ze als 'a fundamental bulwark of

³² HELLINCK (Bart). 'De raadpleging van particuliere archieven: de casus Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis'. In: OPSOMER (Rik), MARTYN (Georges), HEIRBAUT (Dirk) (eds.). *De archivaris, de wet en de rechtbank. Verslagboek van de studiedag Archief tussen openbaarheid van bestuur en bescherming van de privacy*. Rechtsfaculteit van de Universiteit Gent 13 mei 2002. Brugge, 2004, p. 95.

³³ Voor een recente literaturopgave rond het thema 'Archief ten dienste van burger en samenleving. Toegang & transparantie', zie: ELAUT (Geertrui). *Archief en democratie. Een bibliografische inleiding*. (*Miscellanea Archivistica Manuale*, 60). Brussel, 2009, p. 21-49.

De archivaris aan het werk samen met de vrijwilliger Gemma Cogen
De leerkrachten van het Lucernacollege zoeken inspiratie in het AMVB

our democracy, our culture, our community and personal identity'.³⁴

Dat archieven voor een samenleving van cruciaal belang worden geacht, kan ook in negatieve zin worden aangetoond. Bij conflicten, (burger)oorlogen of vervolging van (minderheids)groepen vormen zij vaak het mikpunt van agressie. Via de vernietiging van archieven, bibliotheken en musea probeert de aanvaller zijn tegenstander in het hart te treffen.³⁵ Via memoricide wil hij het verleden uitwissen om zo de toekomst te bepalen. Dit is een doelbewuste strategie om een samenleving te destabiliseren, schreef Richard Cox: 'you loosen the bolts that hold together a community. Records are important ingredients in what constitutes the glue sustaining community, and they are also the means, via their destruction or neglect, to undermine it'.³⁶ In dezelfde gedachtegang vormen oorlogen vaak ook de aanleiding om archiefinstellingen op te richten. Die fungeren dan als instrument om via de creatie van een herdenkingscultuur de identiteit en het gemeenschapsgevoel te herbronnen, te kneden of te sterken.³⁷

Ook in deze cluster zie ik diverse dimensies en kunnen archieven een rol spelen in (3.1) de bewaring van erfgoed en de erfgoedbeleving; (3.2) het collectieve geheugen en de identiteitsvorming; (3.3) de erkenning van diversiteit als hefboom voor sociale verandering en (3.4) het recht op geschiedenis.

3.1 Bewaring van erfgoed en erfgoedbeleving

Naast een primaire (administratieve) functie vervullen archieven een secundaire (cultuurhistorische) functie.³⁸ Zij bewaren immers bronnen die worden beschouwd als deel van het culturele erfgoed van een gemeenschap. Archieven functioneren dus als erfgoedbeheerders en hebben een belangrijke rol te vervullen in de culturele ontsluiting: 'het voor een breed publiek zichtbaar maken, het toegankelijk maken van de betekenissen van het culturele erfgoed voor de gemeenschap en het voortdurend actualiseren

van die betekenissen'.³⁹ Die opdracht maakt deel uit van de professionele deontologie van archivariissen. Maar, zo merkte Theo Thomassen in zijn aanvaardingsrede als hoogleraar Archiefwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam op, laten we niet uit het oog verliezen dat er in het discours over publieksbereik en erfgoedbeheer ook politiek-ideologische belangen spelen.⁴⁰

Over 'culturele archiefwerking' is al heel wat te doen geweest.⁴¹ Hoe dan ook, sinds 2001 werd in Vlaanderen een beleid ontwikkeld dat ook aan archieven een nieuwe dynamiek bezorgde. Vooral de publiekswerking rond het documentaire erfgoed heeft het maatschappelijke draagvlak aanzienlijk verruimd en de archieven relevanter en aantrekkelijker gemaakt voor het bredere publiek. 'In een actief erfgoedbeleid vervullen archieven als cultuurgegerichte organisaties een draaischijffunctie', stelde Steven Thielemans in een bijdrage over 'de archivaris als cultuurmanager'.⁴² Enerzijds verzamelen en bewaren ze erfgoed. Anderzijds ontsluiten en duiden ze het. In dat laatste schuilt net de uitdaging. 'Contextualiseren wordt een basisvereiste in de erfgoedzorg. Behoud is zelfs niet meer de belangrijkste beslissingsfactor. Het dominante criterium is de mate waarin een context, een omgeving, aan het gebeuren zin geven. De enige juiste erfgoedvraag is: 'waar gaan we met een object naar toe?'. De plaatsing in een context is daarmee uitgangspunt én doel'.⁴³

Culturele archiefwerking zorgt er dus voor dat mensen betrokken raken en delen in de verhalen die zij via de erfgoedobjecten kunnen activeren. Zo wordt cultureel erfgoed 'een bindmiddel in de samenleving' en werkt het 'gemeenschapsvormend'.⁴⁴ Tegelijk omvat de culturele archiefwerking ook een educatieve functie. Door het verleden toegankelijk, betekenisvol en begrijpelijk te maken, dragen archieven bij tot de ontwikkeling van culturele competenties.⁴⁵ Wie inzicht verwerft in de codes en conventies die

³⁹ Art. 2, 6° van het Decreet houdende de privaatrechtelijke culturele archiefwerking van 19 juli 2002 (*Belgisch Staatsblad*, 1 oktober 2002, p. 44272).

⁴⁰ THOMASSEN (Theo). *Archiefwetenschap, erfgoed en politisering*. Amsterdam, 2010.

⁴¹ Zie in het bijzonder de bundeling *Uit de oude doos. Culturele archiefwerking in Vlaanderen*. Berchem, 2006, inclusief COOLS (Jan). 'Culturele archiefwerking: balanceren tussen bevoegdheden en het erfgoedbeleid'. In: *Bibliotheek & archiefgids*, jg. 82, 2006, nr. 5, p. 3-8.

⁴² THIELEMANS (Steven). 'De archivaris als cultuurmanager: een Gentse bijdrage'. In: *Bibliotheek & archiefgids*, jg. 78, 2002, nr. 3, p. 13-14.

⁴³ CARON (Bart). 'Archiefwerking met een bijvoeglijk naamwoord. Het cultuurpolitieke kader van een nieuw beleid'. In: *Uit de oude doos. Culturele archiefwerking in Vlaanderen*. Berchem, 2006, p. 75.

⁴⁴ VANHOVE (Cindy). 'De Vlaamse regelgeving over cultureel erfgoed'. In *Uit de oude doos. Culturele archiefwerking in Vlaanderen*. Berchem, 2006, p. 28.

⁴⁵ VAN DE PERRE (Stijn). 'Democratisering van cultuur in België'. In: VAN DEN WIJNGAERT (Mark) e.a. *Democratisering in België. Een verhaal zonder einde*. Antwerpen, 2007, p. 91-92 & 128-130; VANHOVE (Cindy), idem, 2006, p. 28.

³⁴ NATIONAL COUNCIL ON ARCHIVES. *Changing the future of our past*. Cheltenham, 2002, p. 3; dat werd ook ondersteund door een bevraging die de NCA liet uitvoeren bij archiefgebruikers: 'Some Key Facts: 82% of archive users believe archives contribute to preserving our culture and 72% that they help towards strengthening family and community identity. 66% of users feel that archives provide opportunities for learning', p. 17.

³⁵ '... to strike at the heart of a people's identity and to eradicate a community's memory', COX (Richard).

'Archives, War, and Memory: Building a Framework'. In: *Library & Archival Security*, jg. 25, 2012, nr. 1, p. 28.

³⁶ Cox (Richard J.). *Archives and Communities: The Ways of the Document*. (*Archives & Communities 2005 Joint Australian Society of Archivists and Archives & Records Association of NZ Conference*).

Wellington, 2005, p. 3.

³⁷ Ibidem, p. 23, 36.

³⁸ THOMASSEN (Theo), idem, 2001, p. 376.

de samenlevingsopbouw hebben gedetermineerd, opent zich de weg naar integratie, participatie en emancipatie.

3.2 Collectieve geheugen en identiteitsvorming

Het collectieve geheugen is een moeilijk te vatten, complex en veelzinnig concept, stelde de Pools-Britse sociologe Barbara Misztal.⁴⁶ Hoewel ze het herinneren als een individueel intellectueel vermogen zag, kon het niet los worden gezien van een sociale context. Het geheugen functioneert immers in en dankzij de interactie met anderen. Wat mensen onthouden en hoe zij die herinneringen cultiveren, delen zij met hun omgeving.

Misztal gaf een inzichtelijk overzicht van het belang van het collectieve geheugen voor de *civil society*.⁴⁷

a. Via het proces van herinneren krijgt het verleden betekenis in het heden. 'Memories give ways of understanding and comprehending the world and a set of values and beliefs about the world. Collective memory is not just historical knowledge, as it is the experience mediated by representation of the past that enacts and gives substance to the group's identity'. Het collectieve geheugen speelt dus een fundamentele rol in de constructie van een groepsidentiteit. Die kan zowel nationaal, cultureel, etnisch als religieus worden gedefinieerd.

b. Het collectieve geheugen wordt ingeschakeld ter ondersteuning van de bestaande sociale en politieke verhoudingen. Zo stond het vanaf de 19de eeuw in toenemende mate in het teken van de legitimering van de natiestaat. Dat veranderde stilaan in de tweede helft van de 20e eeuw als gevolg van het democratiseringsproces en het mensenrechtendiscours. 'The role of remembering seems to be now seen in the context of its contribution to democracy and justice'. In een gezonde democratie kan een kritische omgang met het verleden mensen alerter maken en wapenen tegen bedreigingen van de democratische instellingen en waarden.

c. Aandacht voor het collectieve geheugen versterkt de democratie zelf. 'The uses we make of the past and the manner in which we reminisce facilitate inputs to democratic life'. Het verhoogt het zelfbewustzijn en de assertiviteit van mensen en bevordert de participatie aan het debat. Wie het verleden negeert of verwaarloost, loopt een hoger risico om zich in een autoritaire of utopische maalstroom te laten meesleuren.

d. Voor het collectieve bewustzijn van een groep is vertrouwde traditie een essentieel gegeven. Evolutie wordt slechts mogelijk als die groep zich verhoudt tot de

normen en waarden van de vorige generaties. 'It is this chain of memory and of the tradition which assimilates it that enables societies to go on reproducing themselves while also changing'.

Alle aandacht voor het herinneren sluit evenwel niet uit dat ook het vergeten een niet te onderschatten maatschappelijke rol speelt, betoogde Misztal.⁴⁸ 'Social forgetting' kan evenzeer bijdragen aan de groepsidentiteit. Bovendien helpt het de solidariteit binnen en tussen groepen te vrijwaren. Een onvervulbare fascinatie voor het verleden kan immers ontaarden in een idealiserende nostalgie of verheerlijkende mythevorming die tegenstellingen in de verf zetten en conflicten uitdiepen. Vergeten kan voorts verzoening in de hand werken en de samenleving een nieuwe kans geven. Tenslotte vormt 'social amnesia' voor sommigen ook de voorwaarde om gelijkheid te creëren. Wanneer mensen aan het verleden blijven vasthangen, wordt het moeilijk om vooroordelen te elimineren en toekomstgericht te denken en handelen.

Dat archieven en archivariissen een rol spelen in de creatie van een collectief geheugen en de vorming van een collectieve identiteit wordt niet betwist.⁴⁹ 'Whether conscious of it or not, archivists are major players in the business of [identity construction and] identity politics'.⁵⁰ Met de opkomst van de audiovisuele media en de groeiende herdenkingscultuur 'the archives' role in shaping a public's memory can only become stronger'.⁵¹

Om een gemeenschap te kunnen vormen is er nood aan een collectieve identiteit. Die wordt mee gevoed door de herinnering aan een gedeeld verleden. 'The common past, sustained through time into the present, is what gives continuity, cohesion and coherence to a community', schreef de Nederlandse archivaris Eric Ketelaar.⁵² Archieven rei-

⁴⁶ MISZTAL (Barbara A.). 'Collective Memory in a Global Age: Learning How and What to Remember'. In: *Current Sociology*, jg. 58, 2010, nr. 1, 2010, p. 27.

⁴⁷ Ook voor de citaten: MISZTAL (Barbara A.), idem, 2010, p. 28-29.

⁴⁸ MISZTAL Barbara A.), idem, 2010, p. 30-34; zie ook: JIMERSON (Randall C.). 'Archives and memory'. In: *OCLC Systems & Services*, jg. 19, 2003, nr. 3, p. 94.

⁴⁹ Voor een literatuuropgave rond het thema 'Archief en collectieve identiteitsopbouw', zie: o.c. ELAUT (Geertrui), 2009, p. 85-92; voor de relatie archieven-collectief geheugen in de Angelsaksische archiefwereld, zie: JACOBSEN (Trond), PUNZALAN (Ricardo L.), HEDSTROM (Margaret L.). 'Invoking "collective memory": mapping the emergence of a concept in archival science'. In: *Archival Science*, jg. 13, 2013, nr. 2-3, p. 217-251.

⁵⁰ SCHWARTZ (Joan M.), COOK (Terry). 'Archives, Records, and Power: The Making of Modern Memory'. In: *Archival Science*, jg. 2, 2002, nr. 1-2, p. 16; JIMERSON (Randall C.), idem, 2003, p. 92.

⁵¹ CRAIG (Barbara L.). 'Selected Themes in the Literature on Memory and Their Pertinence to Archives'. *The American Archivist*, jg. 65, 2002, nr. 2, p. 279.

⁵² KETELAAR (Eric). 'Sharing: Collected Memories in Communities of Records'. *Archives and Manuscripts*, 33, 2005, p. 7.

ken daarvoor de instrumenten, bouwstenen, 'touchstones', 'memory triggers' aan.⁵³

Toch is er in het denken over het archief en de archivaris de voorbije decennia een ingrijpende evolutie op te merken. De klassieke beeldspraak van het archief als geheugen werd in vraag gesteld.⁵⁴ 'Just as history is not the past, archives are not memory. Neither are archives storehouses of memory nor keepers of identity as neither memory nor identity are discrete objects which can be placed, hidden or revealed', noteerde Caroline Brown na afloop van een interdisciplinair congres over 'Memory, Identity and the Archival Paradigm'.⁵⁵

De Amerikaanse archiviste Margaret Hedstrom omschreef archieven liever als 'interfaces with the past'.⁵⁶ Dergelijke koppelingen, zo stelde ze, 'serve the vital function of connecting components and subsystems into efficient and rational systems'.⁵⁷ Ze bestaan evenwel niet op zichzelf maar worden gecreëerd door ingenieurs, systeemontwerpers, softwareontwikkelaars en programmeurs. Dat impliceert dat 'those who design interfaces, whether they are physical structures or virtual creations, exercise power over who may use a system and what they may do with it'.⁵⁸ Als het archief wordt bekeken als een interface tussen heden en verleden legt dat een zware verantwoordelijkheid op de schouders van archivarissen.⁵⁹ Zij beschikken dan immers over macht. Niet alleen

---

⁵³ 'Archives do play a significant role in the processes of memory production – they are often the tools or building-blocks upon which memory is constructed, framed, verified and ultimately accepted', FLINN (Andrew), STEVENS (Mary), SHEPHERD (Elizabeth). 'Whose memories, whose archives? Independent community archives, autonomy and the mainstream'. In: *Archival Science*, jg. 9, 2009, nr. 1-2, p. 76; MILLAR (Laura). 'Evidence, Memory, and Knowledge: The Process of Archival Reasoning and the Extension of Social Thought'. In: *Archive, Gedächtnis und Wissen. Internationaler Archivkongress 2004 23.-29. August – Wien – Österreich*. Wien, 2004, p. 6; MILLAR (Laura). 'Touchstones: Considering the Relationship between Memory and Archives'. In: *Archivaria*, jg. 61, 2006, p. 105-126.

⁵⁴ Zie: HEDSTROM (Margaret). 'Archives, Memory, and Interfaces with the Past'. In: *Archival Science*, jg. 2, 2002, nr. 1-2, p. 31-32; 'Up to now we have been grateful for such a useful metaphor and have trusted that its implications are self-evident by the context in which it is employed', CRAIG, (Barbara L.), idem, 2002, p. 278.

⁵⁵ BROWN (Caroline). 'Memory, identity and the archival paradigm: introduction to the special issue'. In: *Archival Science*, jg. 13, 2013, nr. 2-3, p. 88.

⁵⁶ HEDSTROM (Margaret), idem, 2002, voor een brede situering van het begrip 'interface', zie p. 26-27. Dat zij lange tijd aan het hoofd stond van het Center for Electronic Records van de New York State Archives and Records Administration (1985-1995) zal niet geheel vreemd zijn aan de parallel die ze trekt met 'computer interfaces', zie p. 32-33.

⁵⁷ HEDSTROM (Margaret), idem, 2002, p. 21.

⁵⁸ Ibidem, p. 22.

⁵⁹ Ibidem, p. 33-43.

bij de verwerving, waardering en selectie van archieven, maar ook bij de classificatie, beschrijving en ontsluiting.⁶⁰ Er zijn wel verzachtende omstandigheden: archivarissen zijn gebonden aan wettelijke, professionele en deontologische richtlijnen, hangen vaak af van derden, moeten rekening houden met de sociale, technologische, culturele, politieke en budgettaire context.⁶¹ Bovendien zijn ook zij kind van hun tijd en dat uit zich in hun keuzes, zoals ook de Canadese archiviste Luciana Duranti opmerkte: 'selection criteria are as revealing of the time in which they are used as the records they aim to preserve or destroy'.⁶² Dit alles toont in elk geval aan dat het niet verdedigbaar is om archivarissen te zien als onpartijdige, neutrale of objectieve functionarissen. Zij hebben wel degelijk een impact en invloed, ook, en niet in het minst, in 'shaping [collective or] social memory'. Daarom deed Margaret Hedstrom ook een niet mis te verstane oproep: 'Rather than ignoring the power structures within which archivists operate or denying their own interpretive power, I am urging archivists to become more conscious of power by declaring it and sharing it, however imperfectly, with each other and with current users and future generations'.⁶³

De problematiek van 'archives, records and power' was aan het begin van het millennium zo prominent geworden dat het vooraanstaande tijdschrift *Archival Science, International Journal on Recorded Information* (Springer Netherlands) er in 2002 twee themanummers aan wijdde. Ook de bijdrage van Hedstrom maakte daar deel van uit. De Canadese gasteditors Joan Schwartz en Terry Cook legden in hun inleidende status quaestio al evenzeer de vinger op de wonde: 'When power is denied, overlooked, or unchallenged, it is misleading at best and dangerous at worst. Power recognized becomes power that can be questioned, made accountable, and opened to transparent dialogue and enriched understanding'.⁶⁴

Hoe belangrijk de vorming van een collectieve identiteit voor een samenleving ook moge zijn, het verhaal heeft evenwel twee zijden.⁶⁵ 'Toe-eigening sluit onteigening in; insluiting is ook altijd uitsluiting'.⁶⁶ Aan de ene kant brengt de ervaring van een gemeenschappelijk verleden mensen samen. Door zich daarin te erkennen, verwerven ze het

---

⁶⁰ Zie ook: JIMERSON (Randall C.), idem, 2003, p. 93.

⁶¹ HEDSTROM (Margaret), idem, 2002, p. 35-36.

⁶² Geciteerd bij HEDSTROM (Margaret), idem, 2002, p. 36-37.

⁶³ Ibidem, p. 43.

⁶⁴ SCHWARTZ (Joan M.), COOK (Terry), idem, 2002, p. 2.

⁶⁵ 'Many scholars regard archives as sites where the politics of inclusion and exclusion in public remembrance and official narrative are made and negotiated', JACOBSEN (Trond), PUNZALAN (Ricardo L.), HEDSTROM (Margaret L.), idem, 2013, p. 221.

⁶⁶ THOMASSEN (Theo), idem, 2010, p. 15.

lidmaatschap van de groep. Dat is de inclusieve dimensie. Aan de andere kant leidt de constructie van een identiteit tot het besef dat er ook anderen zijn. Die voldoen niet aan de voorwaarden en vallen dus buiten de vooropgestelde krijtlijnen. Bepalen wie erbij hoort, impliceert uitmaken wie er niet bij hoort.⁶⁷ Dat is de exclusieve dimensie. 'We have to be aware of the fact that this 'dual process of inclusion and exclusion' may lead to intolerance, discrimination, cleansing and usurpation.'⁶⁸

3.3 *Erkenning van diversiteit als hefboom voor sociale verandering*

Vanaf de jaren 1970 doken er in de archieftheoretische discussies diverse pleidooien op die de archivaris een meer actieve rol wilden toebedelen. Al deze tussenkomsten deelden een fundamentele bekommernis: archieven zouden een meer representatieve afspiegeling van de samenleving moeten vormen. Een van de eersten die de vinger op de wonde legde, was de Amerikaanse historicus Howard Zinn. Op het congres van de Society of American Archivists in 1970 stelde hij vast dat 'archives often obscure the voices of the poor and powerless'. Daarom riep hij op 'to take the trouble to compile a whole new world of documentary material about the lives, desires and needs of ordinary people'. Andere deelnemers vielen hem daarin bij en duiden op de ondervertegenwoordiging van bronnen van vrouwen, arbeiders en etnische minderheden in de archieven. Zinn pleitte daarom voor 'activist archivists'.⁶⁹ Archivarissen dienden zelf geëngageerd het initiatief te nemen in de wijze waarop collecties evenwichtiger werden samengesteld. In die lijn lanceerde Andrea Hinding in 1982 het idee van een 'documentation strategy'. Dat ging veel breder dan het begrip 'collection policy'. Vanuit een brede visie op de complexe samenleving moest de archivaris een strategie ontwikkelen die zou toelaten alle facetten effectief te documenteren. De ideeën die Zinn vertolkte, leefden in die periode ook op in Europa. Op een Duits archievencongres in 1971 verdedigde Hans

⁶⁷ FLINN (Andrew). 'Community Histories, Community Archives: Some Opportunities and Challenges'. In: *Journal of the Society of Archivists*, jg. 28, 2007, nr. 2, p. 153.

⁶⁸ KETELAAR (Eric), idem, 2005, p. 7; dat besef was ook aanwezig bij FLINN (Andrew), idem, 2007: 'it is important to remember that many community histories and community identities can be as exclusionary as mainstream histories in that they may marginalise or exclude other groups (on the basis of class, gender, sexual orientation or transgression from community orthodoxies)', p. 165.

⁶⁹ ABRAHAM (Terry). 'Collection Policy or Documentation Strategy: Theory and Practice'. In: *American Archivist*, jg. 54, 1991, nr. 1, p. 46; JOHNSON (Elizabeth Snowden). 'Our Archives, Our Selves: Documentation Strategy and the Re-Appraisal of Professional Identity'. In: *American Archivist*, jg. 71, 2008, nr. 1, p. 213; KEOUGH (Brian). 'Documenting diversity: developing special collections of underdocumented groups'. In: *Library Collections, Acquisitions, & Technical Services*, jg. 26, 2002, nr. 3, p. 242; JIMERSON (Randall C.), idem, 2003, p. 93.

Booms voor het eerst zijn visie op de noodzaak aan een 'documentation plan'.⁷⁰

Het concept van een allesomvattende documentatiestrategie als onderzoeksmethodologie om anders archieven te gaan verwerven, werd vanaf de jaren 1980 volop aan de orde gesteld.⁷¹ Vooral Helen Samuels ontpopte zich tot een gerespecteerd pleitbezorger.⁷² Hoewel haar visie op bijval kon rekenen, weekte die ook heel wat discussie, kritiek en weerstand los.⁷³ Een integrale 'documentation strategy' mocht dan in theorie wel aantrekkelijk lijken, velen zagen ze in de praktijk als onrealistisch en onuitvoerbaar.⁷⁴ Ook Hans Booms gaf in 1992 toe dat zijn inzet voor een 'archival documentation plan' te ambitieus was gebleken en niet tot concrete resultaten had geleid.⁷⁵ Toch bleef hij het basisidee verdedigen. Het werd in de Duitstalige archiefwereld in de late jaren 1990 weer opgepikt.⁷⁶

De discussie over de opportuniteit en haalbaarheid van een 'documentation strategy' leverde zeker om twee redenen een belangrijke bijdrage aan de archieftheorie. Ten eerste was ze nauw verbonden met de fundamentele visie op de rol van de archivaris. De Canadese archivaris Terry Cook situeerde net daar ook de verdienste: 'Samuels would turn archivists from passive custodians to active documenters, whose principal contacts in records-creating (and resource-allocating) institutions would be with the information creators at the top, not the information custodians and records managers at the bottom, and whose appraisal work as active documenters would be based on solid research and linked to other archivists in cooperative appraisal networks.'⁷⁷ In Duitsland verdedigden

⁷⁰ Oorspronkelijk verschenen als 'Gesellschaftsordnung und Überlieferungsbildung: Zur Problematik archivarischer Quellenbewertung'. In: *Archivalische Zeitschrift*, jg. 68, 1972, p. 3-40; pas in 1987 in het Engels vertaald als 'Society and the Formation of a Documentary Heritage: Issues in the Appraisal of Archival Sources'. In: *Archivaria*, jg. 24, 1987, p. 69-107.

⁷¹ Voor een historiek, zie: ABRAHAM (Terry), idem, 1991.

⁷² Zie COOK (Terry). 'Documentation strategy'. In: *Archivaria*, jg. 34, 1992, p. 181-191.

⁷³ ABRAHAM (Terry), idem, 1995; MARSHALL (Jennifer Alycen). *Accounting for Disposition: A Comparative Case Study of Appraisal Documents at the National Archives and Records Administration in the United States, Library and Archives Canada, and the National Archives of Australia*. Pittsburgh, 2006, p. 28-29.

⁷⁴ VAN WINGEN (Melinda), BASS (Abigail). 'Reappraising archival practice in light of the new social history'. In: *Library Hi Tech*, jg. 26, 2008, nr. 4, p. 579-580.

⁷⁵ BOOMS (Hans). 'Überlieferungsbildung: Keeping Archives as a Social and Political Activity'. In: *Archivaria*, jg. 33, 1991-92, p. 28-31.

⁷⁶ SUDMANN (Stefan). 'Archive von unten', die Überlieferung der Neuen Sozialen Bewegungen und der schlanke Staat – eine Herausforderung für öffentliche Archive?, Marburg, 2007, p. 2-3.

⁷⁷ COOK (Terry), idem, 1992, p. 186.

auteurs als Volker Schockenhoff de rol van archivissen als 'aktive Gestalter der kollektiven oder sozialen Erinnerung: Archivare dienen der Gesellschaft, nicht dem Staat'.⁷⁸

Ten tweede legde het concept een niet te verwaarlozen pijnpunt in het archiefwezen bloot: de structurele ondervetgenwoordiging van bepaalde groepen in de archieven. Ook daar kon een documentatiestrategie de bewustwording verhogen en zelfs haar praktische nut bewijzen. 'The documentation strategy itself should be used in order to locate (not appraise) private papers (and documents other media) of those significant individuals and organizations who have not been caught in the institutional functional records net, and whose records complement and supplement the institutional records within that net'.⁷⁹

In 1983 vroeg R. Joseph Anderson, archivaris van het Balch Institute for Ethnic Studies (Philadelphia, Pennsylvania), aandacht voor de problematiek van sociaalhistorische archieven.⁸⁰ Voor hen bleek het niet zo eenvoudig om een 'collecting strategy' uit te werken. Daarvoor hadden ze vaak te weinig zicht op de omvang van hun 'collecting universe' en beschikbaarheid van bronnen. Bovendien kampten ze vaak met organisatorische en financiële beperkingen. Als deze archieven een 'microcosm of a particular universe'⁸¹ wilden samenstellen dan dienden ze eerst keuzes te maken en een thema, tijdsperiode en geografische ruimte af te bakenen. Op basis van zijn ervaring met de archieven van migranten en etnische minderheden zag Anderson vijf mogelijke modellen voor een verwervingsstrategie:⁸²

- ⊗ een onderzoeksmodel, waarbij eerst een grondige (historische) studie werd uitgevoerd naar de problematiek van het thema om op grond daarvan archieven op te sporen;
- ⊗ een netwerkmodel, waarbij de instelling een vertrouwensrelatie opbouwt met (vertegenwoordigers van) de doelgroep en zo op termijn ook de zorg over hun archieven krijgt;
- ⊗ een gericht verwervingsmodel, waarbij het archief contacten legt om bijzondere verzamelingen te verkrijgen die rechtstreeks aansluiten bij de eigen collecties;
- ⊗ een surveymodel, waarbij de instelling binnen een bepaalde (regionale) omschrijving een systematische bevraging organiseert naar het beschikbare aanbod;
- ⊗ een documentatiemodel, waarbij het archief zelf materiaal bijeenbrengt, vaak aan de hand van mondelinge geschiedenis.

⁷⁸ Geciteerd bij SUDMAN (Stefan), idem, 2007, p. 3.

⁷⁹ COOK (Terry), idem, 1992, p. 188.

⁸⁰ ANDERSON (R. Joseph). 'Managing change and chance: collecting policies in social history archives'. In: *The American archivist*, jg. 48, 1985, nr. 3, p. 296-303.

⁸¹ ANDERSON (R. Joseph), idem, 1985, p. 297.

⁸² ANDERSON (R. Joseph), idem, 1985, p. 299-301.

Tijdens 'Archives = money' helpt het AMVB de stafmedewerkers van kunstorganisaties bij hun archiefzorg.

Een zesde mogelijkheid, de aankoop van archieven, werd in deze afweging resoluut uitgesloten. Elk van de voorgestelde modellen vertoonde volgens Anderson voor- en nadelen. Bij het onderzoeks- en netwerkmodel dreigde het archief de focus en controle gedeeltelijk uit handen te geven. In het eerste geval bestond het risico dat de persoonlijke accenten van de onderzoekers zouden gaan primeren en de collectievorming zou beïnvloeden. In het tweede geval zou de instelling rekening moeten houden met de gevoeligheden van de archiefvormers en ook minder relevant materiaal moeten aanvaarden. Bovendien zou het uitbouwen en onderhouden van een netwerk een aanzienlijke tijdsinvestering vergen. Dat gold overigens ook voor de andere modellen. Het opzetten van surveys of interviews met getuigen kon dan weer enkel als daar voldoende personeel en middelen voor kon worden ingezet. Kortom, om een doeltreffende 'collecting strategy' op te zetten, was een zorgvuldige afweging van de mogelijkheden noodzakelijk.⁸³

Aan het begin van de 21e eeuw is het tot de beleidsmakers doorgedrongen dat archieven en musea een moeilijk te onderschatten hefboomfunctie kunnen vervullen in het versterken van de sociale cohesie. Daarbij is het van wezenlijk belang de diversiteit in de samenleving te erkennen en die ook op een inclusieve wijze te documenteren. 'Marginalisations are not only a reflection and instrument of broader social and economic inequalities but also that reversing these marginalisations and absences is in the interest not merely of the particular groups concerned but of us all', schreef Flinn.⁸⁴ Die inhaalbeweging is nodig want anders dreigen maatschappelijke groepen uit de boot te vallen. Bij een aantal leeft immers een gevoel van uitsluiting. Dat kan worden verklaard door twee dimensies van miskenning:⁸⁵ (a) de afwezigheid van bronnen in de collectie werd ervaren als een vorm van censuur, het stilzwijgen als een vorm van negationisme; (b) als groepen toch in een collectie waren vertegenwoordigd dan werd die representatie vaak aangevoeld als een grove vertekening van de realiteit en een paternalistische benadering.

De oprichting van eigen, private archieven vormde vaak een reactie tegen dit als onrechtvaardig gepercipieerde archiefbeleid.

De Britse archivaris Ieuan Hopkins zag verschillende argumenten waarom archieven en musea het verschil konden maken:⁸⁶ zij fungeren als centra voor het ontplooiën van

culturele activiteiten in een gemeenschap; zij dragen bij tot de vorming van een gemeenschapsidentiteit; zij stimuleren levenslang leren via het beschikbaar stellen van waardevol cultureel patrimonium; zij ontpoppen zich tot agentia van sociale verandering door zich pro-actief in te zetten voor uitgesloten of gemarginaliseerde groepen. 'Archives are not unproblematic storehouses of records awaiting the historian, but active sites of agency and power', beklemtoonde ook Terry Cook.⁸⁷

'Historically informed understanding of the past is an essential precondition to change and empowerment', schreef Kathy Allday in een bijdrage over het beeld van mensen met een handicap in een museum.⁸⁸ Om dat ten volle te kunnen is het belangrijk de controle over het discours te verwerven.⁸⁹

☞ door een archief te vestigen en zo zijn plaats in de samenleving (letterlijk en figuurlijk) te claimen;

☞ door zelf een collectie samen te stellen die als bron kan dienen voor een alternatief discours; dit materiaal is bijzonder nuttig voor educatieve doeleinden en kan de gemeenschap bovendien ook een gevoel van trots geven;

☞ door zelf initiatieven te ontplooiën die de representatie en het discours beïnvloeden;

☞ door zelf een methodologie te ontwikkelen die de bestaande normen in vraag stelt en gangbare conventies doorbreekt; op die manier kunnen ze bijdragen tot nieuwe inzichten.

Hoewel de aandacht voor diversiteit en sociale inclusie ook in het archiefwezen aanmerkelijk is toegenomen, waarschuwde Ieuan Hopkins uitdrukkelijk voor een zekere naïviteit en gebrek aan inzicht. Lange tijd had de archiefliteratuur nauwelijks oog voor de eigenheid van archieven van 'diasporic communities'.⁹⁰ Nog steeds worden die te veel benaderd vanuit het referentiekader van de formele archiefinstellingen. Dat leidt al te vaak tot gespannen verhoudingen, zoals Andrew Flinn, Mary Stevens en Elizabeth Shepherd in hun onderzoek naar *independent community archives* opmerkten: 'working relations between community archivists and heritage professionals can (sometimes, not always) be subject to a number of pressures ranging from mutual misconceptions about roles and activities, differences over professional/non-professional practices, perceived lack of respect or acknowledgement of the others' skills and expertise, lack of cultural sensitivities or even racism'.⁹¹

⁸³ Brian Keough schreef op basis van 15 jaar ervaring met 'documentation projects focusing on developing historical record collections of under-documented topics' aan de University at Albany (State University of New York) een bruikbare reeks praktische aanbevelingen, zie: KEOUGH (Brian), idem, 2002, p. 247-249.

⁸⁴ FLINN (Andrew), idem, 2007, p. 153.

⁸⁵ Hopkins (Ieuan). 'Places From Which to Speak'. In: *Journal of the Society of Archivists*, jg. 29, 2008, nr. 1, p. 90.

⁸⁶ Ibidem p. 84.

⁸⁷ COOK (Terry), idem, 2009, p. 497.

⁸⁸ ALLDAY (Kathy). 'From changeling to citizen: learning disability and its representation in museums'. In: *Museum and society*, jg. 7, 2009, nr. 1, p. 35.

⁸⁹ Geïnspireerd op HOPKINS (Ieuan), idem, 2008, p. 93-95.

⁹⁰ Ibidem, p. 84 & 88.

⁹¹ FLINN (Andrew), STEVENS (Mary), SHEPHERD (Elizabeth), idem, 2009, p. 80.

Zowel de beleidmakers als de beroepsarchivarissen gaan er van uit dat die private archieven integratie in *mainstream* nastreven. Hopkins wees erop dat dit geenszins vanzelfsprekend is. Te weinig wordt er zich rekenschap van gegeven dat archieven een instrument vormden in de legitimering van machtsstructuren en als elitaire instellingen hun rol speelden in exclusiemechanismen. Dat verklaart waarom heel wat private archieven zich achterdochtig opstellen en niet altijd even happig zijn om de samenwerking met gevestigde archiefinstellingen aan te gaan.⁹² Ze vrezen hun controle te verliezen en hun eigenheid te moeten opgeven. 'The trope of inclusion is reformulated as assimilation and appropriation.'⁹³

Kleine, onafhankelijke archieven dreigen op termijn wel onvermijdelijk met dit dilemma te worden geconfronteerd.⁹⁴ Vaak zijn ze ontstaan uit de gedrevenheid van sociaal geëngageerde idealisten. Hun energie enthousiasmeert ook heel wat vrijwilligers. Wanneer de oprichters evenwel een stap opzij zetten of verdwijnen, loopt het voortbestaan van deze archieven gevaar. Bovendien blijft ook financiering een pijnpunt. Externe fondsen accepteren of overheidssubsidies aanvragen, ligt niet zo eenvoudig. De vrees leeft immers dat daar altijd een beknutting van de autonomie tegenover staat. Willen private archieven overleven dan moeten ze uiteindelijk wel keuzes maken en dringen zich vormen van samenwerking op. *Good practices* kunnen daarbij het vertrouwen verhogen en tot voorbeeld strekken.

De democratisering van digitale technologie kan tot op zekere hoogte soelaas bieden. Die laat immers toe om *community generated content* te verzamelen.⁹⁵ Omdat ze de controle behouden, worden deze archiefvormers meer en meer 'producer': zowel 'producer' als 'user' van de collecties.⁹⁶ Sociale bewegingen maken er reeds volop gebruik van. Zo bouwden verschillende groepen in de Occupy Wall Street Movement eigen webarchie-

ven uit. En opnieuw dook het concept 'activist archivists' van Howard Zinn op.⁹⁷ Hoewel er pogingen waren om de diverse groepen met elkaar te verbinden, lag een gezamenlijk optreden echter niet voor de hand.⁹⁸

3.4 Recht op geschiedenis

Het laatste argument is eerder klassiek en verwijst naar de (cultuur)historische functie van archivering.⁹⁹ Archieven kunnen worden aanzien als externe opslaggeheugen.¹⁰⁰ Zij bewaren sporen van het verleden die ons toelaten dat te reconstrueren. Of liever, die ons de mogelijkheid bieden om dat te proberen. 'The role of history is to test our social memory against the contemporary evidence of past events and personalities, to determine historical "truth" about the past', schreef Randall Jimerson terecht.¹⁰¹

Opnieuw duikt het concept 'geheugen' op. Laura Millar besprak dit op het *Internationaler Archivkongress* in 2004 in Wenen over 'Memory and Archives'. Daarbij schetste ze eerst hoe het individuele geheugen precies werkt.¹⁰² Er worden drie niveaus onderscheiden. Op het eerste niveau, het *sensory memory*, doen mensen indrukken op door het samenspel van al hun zintuigen. Op het tweede niveau, het *short-term memory* (kortetermijngeheugen), verwerken ze kort en selectief die informatie. Op het derde niveau, het *long-term memory* (langetermijngeheugen), slaan ze gegevens op. Dat laatste is hier van belang. Het langetermijngeheugen kan worden uitgesplitst in een *procedural memory* en een *declarative memory*. Dankzij het procedurele of gewoontegeheugen kunnen mensen bepaalde vaardigheden en spontane handelingen onthouden. Als ze ooit hebben leren fietsen, zwemmen of muziek spelen, kunnen ze dat herhalen zonder zich hoeven af te vragen hoe het moet. Het declaratieve geheugen geeft mensen de mogelijkheid zich feiten te herinneren. Opnieuw zijn er twee componenten: het *semantic memory* enerzijds

⁹² HOPKINS (Ieuan), idem, 2008, p. 88-92.

⁹³ Ibidem, p. 91.

⁹⁴ 'The relationship between sustainability and autonomy is one of the most important dilemmas that our research has highlighted for community archives', FLINN (Andrew), STEVENS (Mary), SHEPHERD (Elizabeth), idem, 2009, p. 80.

⁹⁵ FLINN (Andrew). 'Independent Community Archives and Community-Generated Content: Writing, Saving and Sharing our Histories'. In: *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*, 2010, nr. 16, p.39-51; ABREU (Amelia), 'Collaborative Collecting: A Literature Review'. In: *InterActions: UCLA Journal of Education and Information Studies*, jg. 9, 2013, nr. 1, p. 1-17.

⁹⁶ CARON (Daniel J.), KELLERHALS (Andreas). 'Archiving for self-ascertainment, identity-building and permanent self-questioning: archives between scepticism and certitude'. In: *Archival Science*, jg. 13, 2013, nr. 2-3, p. 212.

⁹⁷ Activist Archivists (ActArc), <http://activist-archivists.org> over de consequenties van sociaal engagement bij historici en archivarissen, zie: YACO (Sonia) & BETANCOURT HARDY (Beatriz), 'Historians, archivists, and social activism: benefits and costs'. In: *Archival Science*, jg. 13, 2013, nr. 2-3, p. 253-272.

⁹⁸ OWSArchives. All day! All week! Archiving Occupy Wall Street!, <http://owsarchives.wordpress.com>; zie ook: LISCHER-KATZ (Zach). 'Conceptualizing Emergent Archival Forms: A Case Study of the Occupy Wall Street 'Archive''. In: *Proceedings of the American Society for Information Science and Technology*, jg. 49, 2012, nr. 1, p. 1-3.

⁹⁹ THOMASSEN (Theo), idem, 2001, p. 376.

¹⁰⁰ GIELEN (Pascal), LAERMANS (Rudi). *Cultureel Goed. Over het (nieuwe) erfgoedregiem*. Tiel, 2005, p. 72; HEDSTROM (Margaret), 2002, p. 30.

¹⁰¹ JIMERSON (Randall C.), idem, 2003, p. 90; zie ook COX (Richard). 'Archives, War, and Memory: Building a Framework'. In: *Library & Archival Security*, jg. 25, 2012, nr. 1, p. 32.

¹⁰² MILLAR (Laura), idem, 2004, p. 2; zie ook: ROWLINSON (Michael) e.a., idem, 2009, p. 70-71.

en het *episodic memory* anderzijds. Terwijl het semantische geheugen kennis verzamelt, laat het episodische (ook wel omschreven als persoonlijk of autobiografische) geheugen toe om gevoelens op te roepen bij wat mensen persoonlijk hebben ervaren. Dat laatste maakt het mogelijk om te reflecteren en gedachten en meningen te vormen.¹⁰³

Mensen kunnen niet alles onthouden. Neuropsychologen omschrijven de 'stored fragments of an episode' als 'engrams'. Die kunnen door zintuiglijke stimuli, bewust of onbewust, worden geactiveerd en helpen om te herinneren. Via interpretatie worden die flarden aan elkaar gekoppeld en ontstaat een beeld van een verleden.¹⁰⁴ Het is bijzonder verleidelijk om deze inzichten als beeldspraak te gebruiken voor wat er in en met archieven gebeurt. Vervang 'engrams' door 'archiefbescheiden'. Zij vormen de relictten van het verleden. Geselecteerd en verwerkt, gefragmenteerd en verspreid, gecodeerd en broos liggen ze voor activering beschikbaar. 'Memory triggers', zoals Millar ze noemde. Zij verbeelden het verleden niet, ze kunnen hooguit bijdragen tot de beeldvorming. Zij zijn het geheugen niet, ze kunnen louter een herinnering ontlokken.

In een review essay over de relevantie van geheugenstudies voor archieven noteerde Barbara Craig de volgende, intrigerende, bedenking: 'Archives unite the contrasting parts of memory that, at one and the same time, can appear as both thought and feeling.'¹⁰⁵ Ook dit inspireert tot een parallel. Archieven vervullen een functie in het declaratieve, langetermijngeheugen. Maar er treedt een spanningsveld op tussen het semantische ('thought') en episodische ('feeling') geheugen. Dezelfde archiefstukken kunnen op twee manieren worden geactiveerd. Enerzijds bieden ze een aanknopingspunt voor de verwerving van kennis over het verleden. Dat is wat historici betrachten. Op een zo nuchter (of, met een meer beladen omschrijving, objectief) mogelijke wijze dat verleden reconstrueren. Feitelijk, afstandelijk. Historische distantie is immers een wezenlijke vereiste in de geschiedenismethodologie. Anderzijds fungeren archiefstukken als erfgoed.¹⁰⁶ Zij worden dan op het heden betrokken. Hier staat de beleving centraal. Als onderdeel van het collectieve geheugen beïnvloeden zij de gemeenschaps- en identiteitsvorming.

Beide benaderingen kunnen botsen. Historici beschouwen het als hun opdracht om mythes en 'invented traditions' te ontmaskeren, om heldenverhalen en naïeve nostalgie

in vraag te stellen, om stereotypen en generalisaties te ontcrachten, om manipulatie en indoctrinatie te bestrijden.¹⁰⁷ Ook al druist dat in tegen de overlevering en doet dat afbreuk aan wat er in het collectieve geheugen leeft. Ook al dreigt dat een door de gemeenschap gedragen identiteit aan te tasten of te ondergraven. Wanneer dat gebeurt, kan dat felle emoties opleveren.¹⁰⁸ Om de parallel door te trekken: historici spreken het semantische geheugen aan terwijl het episodische (autobiografische) geheugen ook op een collectief niveau de gemoederen kan beroeren.

In het postmoderne denken worden zowel de geschiedschrijving als de collectieve identiteit overigens als constructies beschouwd. Historici reconstrueren het verleden niet want dat zou impliceren dat ze in dat proces een helder beeld voor ogen kunnen houden van hoe zich dat heeft afgespeeld. In de plaats moeten ze werken met snippers en echo's. Onvolkomen en veelzinnige bronnen, die ze door hun vraagstelling op een bepaalde manier activeren. Hun bevraging is dan weer ingegeven door de context waarin zij leven. Dat maakt hun interpretatie per definitie tijd- en ruimtegebonden. Ook het collectieve geheugen en identiteit worden als sociale constructies omschreven. Hoe reëel zij dat ook ervaren, mensen maken deel uit van 'imagined communities'.¹⁰⁹ Daar primeert het gemeenschapsgevoel en ervaren mensen een band zonder elkaar noodzakelijkerwijs te kennen.

Terug naar de archieven. Waarom archiveren was de vraag. 'Een samenleving die hecht

¹⁰⁷ 'Historici zullen zich altijd verzetten tegen het misbruik van de geschiedenis (het gebruik ervan met de bedoeling te misleiden) en het onverantwoorde gebruik van de geschiedenis (het misleidende of nalatige gebruik ervan); artikel 10 van een voorstel van ethische code voor historici bij DE BAETS (Antoon), idem, 2008, p. 199.

¹⁰⁸ Dat ondervond ULB-historica Anne Morelli toen ze in 1995 met een hele ploeg medewerkers een project opzette om 'de clichés te demystifiëren die door de gepopulariseerde Belgische geschiedenis spoken'. In de inleiding op de eerste uitgave realiseerde ze zich terdege dat hen dat niet in dank zou worden afgenomen: 'Zij – en wij – zullen ongetwijfeld beschouwd worden als verraders van het vaderland of de regio, als vaderlandsloze beeldenstormers, als oorzaak van identiteitscrisisen...'. Nochtans was het opzet duidelijk: 'Wij willen de lezer een objectieve kijk geven op de mechanismen waarmee de mythen van deze door ideologieën 'bedachte gemeenschappen' worden gecreëerd, mythen die vroeger én nu gedragen worden door een welomschreven groep. Wij willen niet 'veroordelen', maar begrijpen', MORELLI (Anne) (ed.). *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië*. Berchem, 1996, p. 14, 20 en 16.

¹⁰⁹ 'identity as a social construct (no less 'real' to those who subscribe to or perceive it, but one created culturally, for political, social, and historical reasons', art. cit. SCHWARTZ (Joan M.), COOK (Terry), idem, 2002, p. 16; het concept 'imagined communities' komt uit het nationalisme-onderzoek (ANDERSON (Benedict)). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, 1991).

¹⁰³ Zie ook: DE BAETS (Antoon). *Gebruik & misbruik van de geschiedenis*. Amsterdam, 2008, p. 151-152.

¹⁰⁴ MILLAR (Laura), idem, 2004, p. 3.

¹⁰⁵ CRAIG (Barbara L.), idem, 2002, p. 287.

¹⁰⁶ Over het onderscheid tussen de erfgoedwaarde en de bronwaarde van archieven, zie: THOMASSEN (Theo), idem, 2010, p. 7-8.

aan kennis van en confrontatie met het verleden, aan haar historische zelfbeeld en de voortdurende veranderingen daarin, kan niet anders dan de bouwstenen, bronnen en getuigenissen van dat verleden koesteren, tekende de Nederlandse Commissie Waardering en Selectie op.¹¹⁰

Historicus Antoon De Baets ontwikkelde een stevig pleidooi voor een recht op geschiedenis. Dat gold in zijn ogen niet enkel voor historici, maar ook en vooral voor 'alle burgers in de maatschappij'.¹¹¹ In zijn voorstel voor een ethische code voor historici nam hij dat op als één van hun sociale plichten: 'historici zullen pogen belangrijke historische vragen die door de maatschappij worden gesteld te beantwoorden naar beste vermogen. Ze zullen het historisch besef van hun maatschappij bevorderen en haar recht op geschiedenis faciliteren'.¹¹² Het recht op geschiedenis kwam voort uit het 'recht op waarheid (of het recht om te weten of het recht om geïnformeerd te worden)' dat zich in de jaren 1970 in het internationale recht vestigde. Dit principe vloeide voort uit en werd geïnspireerd door het discours over de grove schendingen van mensenrechten.¹¹³ Er groeide een consensus over de stelling dat slachtoffers en hun nabestaanden niet in het ongewisse mochten worden gelaten over wat hen was overkomen. Ze hadden recht om te weten wat er was gebeurd. Recht op de waarheid. Recht op de historische waarheid. Alleen op die manier konden ze het recht op herinneren en herdenken ten volle uitoefenen. Dat rouw- en verwerkingsproces was dan weer noodzakelijk om aan een toekomst te kunnen bouwen.¹¹⁴ Ook archivarissen hebben een betekenisvolle rol te spelen in dat streven naar 'justice and social healing'.¹¹⁵

Historici hebben dus de maatschappelijke plicht om het verleden te bestuderen, hoe moeilijk dat ook ligt en hoe controversieel dat onderzoek ook zou zijn. Want: 'een gezonde historiografie versterkt de democratische maatschappij'.¹¹⁶ En daar heeft iedereen belang bij. Het recht op geschiedenis is immers evenzeer van toepassing op het begripen van processen van discriminatie en uitsluiting, van machtsmisbruik en ongelijkheid, van marginalisering en polarisatie.

¹¹⁰ JEURGENS (K.J.P.F.M.), BONGENAAR (A.C.V.M.), WINDHORST (M.C.) (ed.), idem, 2007, p. 13.

¹¹¹ DE BAETS (Antoon), idem, 2008, p. 171.

¹¹² Ibidem, p. 201, artikel 16.

¹¹³ Ibidem, p. 162, 164-168.

¹¹⁴ Ibidem, p. 171.

¹¹⁵ JACOBSEN (Trond), PUNZALAN (Ricardo L.), HEDSTROM (Margaret L.), idem, 2013, p. 224; voor een literatuuroverzicht, zie: DUFF (Wandy, M.) e.a. 'Social justice impact of archives: a preliminary investigation'. In: *Archival Science*, jg. 13, 2013, nr. 4, p. 317-348; VELLE (Karel), idem, 2013, p. 32-33.

¹¹⁶ DE BAETS (Antoon), idem, 2008, p. 202, artikel 18.

Besluit

Waarom zouden izw's als private organisaties zich met archivering moeten inlaten? Enerzijds omdat ze daar zelf belang bij hebben. Een doordacht documentenbeheer kan hun werking alleen maar ten goede komen: het bevordert efficiënt omgaan met tijd en middelen, het ondersteunt de uitbouw van expertise en verbetert de continuïteit. Ook organisaties hebben nood aan een geheugen. Dat helpt hen trouwens om hun werking te (laten) evalueren en hun relatie met het publiek te versterken. Anderzijds omdat zij daar de samenleving een fundamentele dienst mee kunnen bewijzen. Zo dragen ze bij tot de bewaring van erfgoed en spelen ze een rol in de vorming van het collectieve geheugen en identiteit. Zij kunnen ervoor zorgen dat de diversiteit van de samenleving gedocumenteerd blijft en de stemmen van kansengroepen ook in de toekomst worden gehoord. Archieven krijgen op die wijze een krachtige hefboomfunctie in het verhaal van inclusie en maatschappelijke cohesie. De Canadese archivaris Terry Eastwood gaat expliciet op die kwestie in: 'to serve the interests of democratic society exists even in the case of archivists who appraise private archives'.¹¹⁷ Zij vullen de openbare archieven aan. Zelfs los van het machtsvraagstuk vertellen die uiteindelijk slechts een deel van het verhaal. Zeker in een samenleving waar vrijheid van vereniging heerst en een middenveld een invloedrijke rol speelt. Eastwoods conclusie vat dit mooi samen: 'a pluralistic society needs pluralism in its archival system'.¹¹⁸

STIJN VAN DE PERRE

IS DOCTOR EN LECTOR AAN DE ARTEVELDEHOGESCHOOL GENT.

DIT ARTIKEL VLOEIT VOORT UIT HET PWO 'DOSSIERS VAN VANDAAG, ARCHIEF VAN MORGEN: DIT PWO (PROJECTMATIG WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK IN DE PROFESSIONELE BACHELOROPLEIDINGEN) WERD GEFINANCIERD DOOR DE VLAAMSE OVERHEID EN UITGEVOERD AAN DE ARTEVELDEHOGESCHOOL GENT – OPLEIDING SOCIAAL WERK, 2009-2010.

---

¹¹⁷ EASTWOOD (Terry). 'Reflections on the Goal of Archival Appraisal in Democratic Societies'. In: *Archivaria*, 2002, nr. 54, p. 67.

¹¹⁸ Ibidem, p. 71.

KAREL DE PAUW EN DE EMANCIPATIE VAN DE VLAMINGEN IN BRUSSEL

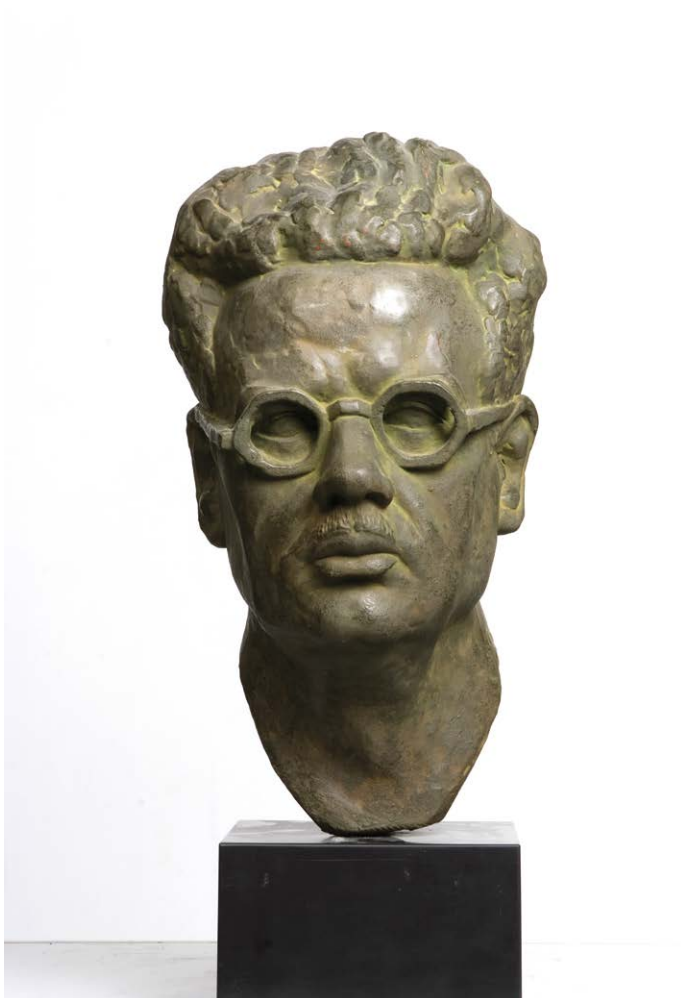
Frans Coomans

In een vorige bijdrage hebben we Karel De Pauw benaderd als spilfiguur van een sociaal netwerk van Vlaamsgezinde Brusselse intellectuelen.¹ In dit artikel gaan we dieper in op de betekenis van De Pauw als pedagoog en netwerker waarbij we focussen op zijn rol als directeur van de leergangen van het Willemsfonds. Uit zijn persoonlijk archief, bewaard in het AMVB, blijkt onmiskenbaar het belang van deze geëngageerde intellectueel voor de emancipatie van de Vlamingen en voor de Nederlandstalige cultuur in Brussel.

De Brusselse afdeling van het Willemsfonds en haar avondschool

In de jaren 1920, toen Karel De Pauw zich aansloot bij het Willemsfonds, was de Brusselse afdeling, met ruim 300 leden, hoofdzakelijk gericht op de verdediging van de Vlaamse belangen, het organiseren van voordrachten en het bevorderen van Nederlandstalige (lees)cultuur. De bibliotheken en voordrachten zouden tot in de jaren 1960 de kern van de afdelingswerking vormen. In 1955 spreekt men van 'de rijkste Vlaamse openbare bibliotheek te Brussel' met haar fonds van meer dan 24.000 boeken. Het echtpaar De Pauw raakte verknocht aan het Willemsfonds en in 1935 werd Karel bestuurslid. Vanaf toen heeft het netwerk van het Brusselse Willemsfonds zich lange tijd simultaan met een groot deel van het egonetwerk van Karel De Pauw ontwikkeld. Inhoudelijk gaf hij richting aan zowel de Brusselse als aan andere afdelingen, o.m. door, op zijn kenmerkende gemoedelijke wijze, talrijke voordrachten te geven over literaire, toeristische of pedagogische onderwerpen.

Het Willemsfonds beschouwde opleiding en vorming als de motor van een globaal maatschappelijk emancipatieproces voor de Vlamingen. De bevordering van de studie van het Nederlands stond van bij het begin vrij centraal. De taalleergangen, die vooral zeer levendig waren in Brussel, kenden veel bijval. Ze gingen van start in 1880 op initiatief van Karel Buls en Emanuel Hiel en vormden de basis van een zeer succesrijke avondschool die onder impuls van Karel De Pauw steeds verder zou uitgebouwd worden.

Julien Puymen, borstbeeld van Karel De Pauw

¹ COOMANS (Frans). 'Het fonds Karel De Pauw als bron voor een sociale netwerkanalyse van de Vlaamse intellectuelen in Brussel tussen 1930 en 1970'. In: *Arduin* 8, 15, p. 5-33.

Een eerste, belangrijke inbreng van De Pauw vindt op 14 september 1936 plaats, wanneer hij als bestuurslid de mogelijkheid ter sprake brengt van de aanneming van de avondschool door de Staat. Via Jef Mennekens² wordt een onderhoud belegd met een ambtenaar van minister van Onderwijs Julius Hoste (Hoste was tevens ondervoorzitter van de avondschool). De leergangen kunnen gesubsidieerd worden op voorwaarde dat ze georiënteerd worden naar het handelsonderwijs. Het bestuur besluit niet te talmen en in de hoogste leerjaren onmiddellijk handelsterminologie te onderwijzen, alsook een vijfde leerjaar handelscorrespondentie op te richten. Op 27 september 1937 volgt dan het Koninklijk Besluit waarbij de Handelsschool van het Willemsfonds als technische school erkend wordt. Deze erkenning en subsidiëring was een pluim die De Pauw, ook later nog, graag op zijn hoed stak, vermits hij het initiatief hiertoe genomen had.

Op 15 oktober 1941 wordt De Pauw aangesteld als waarnemend directeur van de avondschool tijdens het ziekteverlof van het overspannen schoolhoofd Hendrik De Cort. Deze beslissing van het bestuur wordt voornamelijk gemotiveerd door de grote ervaring die De Pauw had opgedaan als leraar in Brussel, zowel in de Karel Bulsschool als in de avondschool van het Willemsfonds zelf. De Pauw grijpt meteen de koe bij de horens. Hij stelt maar liefst 6 nieuwe leerkrachten aan en een 'surveillant', lost het lokalengebrek op en herverdeelt de klasgroepen volgens niveau en belangstelling. Hij onderneemt ook stappen om de school te laten erkennen door de stad Brussel. Vanaf dat ogenblik breidt de avondschool alsmaar uit, zowel wat aantal cursussen als aantal studenten betreft. In 1944-45 volgen 980 studenten, van wie 600 Vlamingen, de leergangen in een 30-tal klassen.

Na de bevrijding wordt De Pauw geconfronteerd met enkele heikele repressiedossiers.³ Zelf wordt hij een tijdje opgepakt en pas na bemiddeling van een vriend, de weerstander Emanuel Deveen, vrijgelaten. In de avondschool worden echter niet minder dan vijf leraren in verdenking gesteld van incivisme, twee van hen worden in hechtenis genomen. Het Inrichtend Comité beslist vier van hen bij ordemaatregel te schorsen en een niet benoemd personeelslid stante pede te ontslaan. Zijn voorganger, directeur De Cort, in 1943 definitief ter beschikking gesteld zonder wedde omwille van gezondheidsre-

² SIEBEN (Luc), 'Mennekens, Jef (1877-1943)'. In *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, 2, Tielt, 1998, p. 2033-2034. Hij was een liberale flamingant, bediende en later gemeentesecretaris van Sint-Jans-Molenbeek. Hij was zeer bedrijvig in het Brusselse culturele leven, vooral op het gebied van het amateurtheater. Van 1936 tot 1939 was hij kabinetssecretaris van de liberale ministers van Onderwijs Hoste en Dierckx. In 1943 kwam hij door een aanslag om het leven.

³ Briefwisseling en verslagen van het Inrichtend Comité, 1944-1946 – BE AMVB 032 Archief Karel De Pauw.

denen, was eveneens aangeklaagd en afgezet door de gemeente Oudergem waar hij onderwijzer was. De Pauw voelt zich geroepen om tussen te komen ten gunste van zijn vroegere directeur. In een schrijven⁴ aan een hoofdinspecteur verklaart hij dat hij ten zeerste overtuigd is dat De Cort niet aansprakelijk kan gesteld worden voor zijn gedrag tijdens de oorlog. De man was immers sinds 1941 depressief, niet langer in staat eender welke beslissing te nemen en zijn geestestoestand was er gedurende de oorlog niet op verbeterd, integendeel.

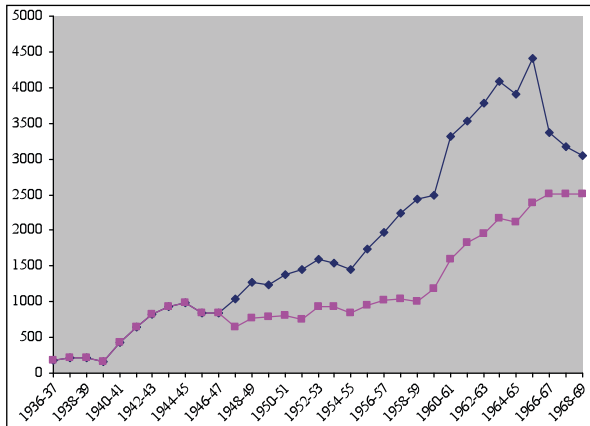
In 1945 wordt De Pauw definitief benoemd als directeur van de avondschool. In 1946, dus kort na deze benoeming, vervaardigde de Dilbeekse beeldhouwer Julien Ruymen een borstbeeld van De Pauw dat momenteel bewaard wordt in het AMVB.

Na de oorlog wordt de cursus Duits opgeschort. In het schooljaar 1947-48 omvat de school vijf erkende richtingen: de vrije taalleergangen, boekhouden, stenodactylografie, een afdeling die voorbereid is op het examen voor de Centrale Commissie (Latijn, Grieks en wiskunde) en tenslotte het 'Hoger Onderwijs voor het Volk'; in 1947 ingericht door De Pauw met als bedoeling lessenreeksen op academisch niveau over wijsbegeerte en taalkunde aan te bieden. Vanaf '48-'49 start de normaalafdeling die aan toekomstige leraren middelbaar handelsonderwijs een volledige pedagogische en didactische opleiding aanbiedt. In 1950 wordt de afdeling boekhouden uitgebreid die leidt tot het diploma van 'gegradueerde in de Boekhouding'. Daarmee wordt, na 10 jaar als directeur, De Pauws droom verwezenlijkt: het tot stand komen van een volledige middelbare en hogere technische handelsschool, officieel erkend en gesubsidieerd door de Staat.

De Pauw, die zich vanaf 1958 uitsluitend toelegt op de avondschool, blijft deze gestaag uitbouwen met het oprichten van nieuwe studierichtingen en taalcursussen. Daarbij wordt hij geholpen door een voortschrijdend democratiseringsproces en een gunstige conjunctuur daar het bedrijfsleven smeekt om geschoold technisch en handelspersoneel. Daarnaast kan hij rekenen op enkele invloedrijke leden van het Inrichtend Comité en de Bestuurcommissie van de school. Een aantal personen uit zijn netwerk, zoals Willem Pelemans, Jan Walravens en Willy Carlier, had banden met het NIR en zijn opvolger de BRT, meer bepaald met Librado, de Liberale Omroepvereniging. Via dat kanaal wordt een intensieve propaganda gemaakt voor de avondschool. In het fonds bevinden zich enkele scenario's, zowel voor radio als tv, die, als ze al niet door hemzelf geschreven zijn, sterk door Karel De Pauw worden gestuurd.

In het schooljaar 1957-58 start een 'graduaat Sociale Administratie'. Kort daarop wordt

⁴ Kladd van een brief aan een hoofdinspecteur (naam niet vermeld) d.d. 8 februari 1946 – ibidem.

◆ Som studenten per cursus ■ Studenten eenmaal geteld
Ontwikkeling van de schoolbevolking van de Willemsfonds-avondschool, periode 1936-1969

het cursusaanbod talen uitgebreid met Russisch en Italiaans en er komt een graduaat in de Verzekeringen. De avondschool beschikt voortaan over de lokalen van het Koninklijk Atheneum in de Moutstraat. De schoolbevolking is intussen gestegen tot 4000 studenten. De Pauw heeft 12 middelbare en hogere technische afdelingen opgericht waaronder de afdeling Moderne Talen met een aanbod van 8 talen. Vanaf het jaar 1965 wordt een afzonderlijke structuur ingevoerd voor de cursussen Nederlands voor Franstaligen.

Constant De Pauw, de broer van Karel, is houder van een Franstalig diploma en wordt aangesteld als directeur van deze Franse afdeling.⁵

Ter gelegenheid van zijn zilveren jubileum als directeur wordt De Pauw uitbundig gehuldigd.⁶ Het kunstfeest, op 22 mei 1966, valt samen met de herdenking van 85 jaar Willemsfonds-avondschool. Victor Geens, directeur-generaal bij het Technisch Onderwijs, beklemtoont in zijn speech 'het niet genoeg te waarderen aandeel van de avondschool in de culturele verheffing van de minder begoeden'. De school wordt gezien als een burcht van Vlaamse aanwezigheid in de hoofdstad. Minister van Binnenlandse Zaken Herman Vanderpoorten noemt De Pauw een pionier in het aanleren van de tweede landstaal, die daardoor onschatbare diensten aan de eenheid van het land bewezen heeft. Robert Foncke, voorzitter, wijst op de verdienste die De Pauw heeft in de reus-

⁵ Vandaag is er nog enkel sprake van deze *Willemsfonds Cours de néerlandais – Nederlands voor anderstaligen*. De eigenlijke Taal- en Handelsleergangen werden midden jaren 1990 ontbonden door fusie met het 'Centrum voor Volwassenenonderwijs Brussel'. Daarmee verdween ook de van oudsher organische band met het Brussels liberale politieke kader.

⁶ 'Huldiging van hoogstaand mens en Vlaming: Karel De Pauw, vijftienvintig jaar directeur van de Avondschool van het Willemsfonds'. In: *De Brusselse Post*, 15 juni 1966, p. 8; DEMOL (Antoon). 'Willemsfonds huldigt Karel De Pauw', In *Het Laatste Nieuws*, mei 1966; 'Karel De Pauw: 25 jaar Directeur der Avondleergangen van het Willemsfonds'. In: *Het Laatste Nieuws*, 23 mei 1966; Avondschool van het Willemsfonds bestaat 85 jaar, In: *Het Laatste Nieuws*, 15 april 1966.

Emailplaat van een Willemsfonds-bibliotheek

achtige groei van de school. Ook al heeft hij de pensioengerechtigde leeftijd bereikt, De Pauw is nog niet zinnens de wapens neer te leggen. Hij wil alleszins nog ijveren opdat de leergangen gerangschikt zouden worden in de nieuwe categorieën op grond van de gecoördineerde wetten op het technisch onderwijs.⁷ Verder wil hij verkrijgen dat het personeel, inclusief zichzelf, van de vrije instelling die de Willemsfonds-school uiteindelijk is, aanspraak zou kunnen maken op een pensioen in dezelfde voorwaarden als het personeel van de staat, de provincies en de steden.⁸

Karel De Pauw lijkt wel onvermoeibaar: hij combineert lange tijd de leraarstaak met

⁷ Dit werd gerealiseerd op 1 december 1967. In *Sleutel*, 1967, 4, p. 1.

⁸ Gerealiseerd via de 'Wet van 26 maart 1969 betreffende het pensioen van het personeel van het onderwijs met beperkt leerplan door de Staat erkende en gesubsidieerde vrije inrichtingen voor het technisch onderwijs'.

Prijzen van de regering toegekend aan Frans De Pauw in 1946

het bestuur van de avondschool, het schrijven van taalboeken, het deelnemen aan (bestuurs)vergaderingen, het geven van voordrachten en het bijwonen van de meeste Vlaams-Brusselse culturele evenementen. In 1969, op 68-jarige leeftijd, gaat hij eindelijk op rust na 28 jaar aan het hoofd te hebben gestaan van de school die hij tot ongekende bloei heeft gebracht. Op zijn afscheidsviering, op 22 november 1969, verklaart hij:

Met mijn aftreden voel ik me bevrijd van vele zorgen en verantwoordelijkheden. Ik zal niet meer moeten woekeren met mijn tijd. Ik ga wellicht een leven van innerlijke rust en vrede tegemoet. Het droevig afscheid van een beroep verontrust me al enige dagen. Een collega zei me onlangs: wat me het meest verdriet doet sinds mijn pensionering is het feit dat ik zo schijnbaar onbelangrijk ben geworden. Dat stemt een mens weemoedig...⁹

In zijn toespraak onderstreept Adriaan Verhulst, algemeen voorzitter van het Willemsfonds, de positieve betekenis van de avondschool voor het ganse land, niet alleen omdat zij tegemoetkomt aan het streven van de Vlamingen te Brussel zelf maar ook omdat haar werking reeds zeer vele Franstaligen heeft overtuigd van de eerlijkheid en het opbouwend karakter van de bedoelingen van de Vlamingen in verband met de hoofdstad. De twee grote taal- en cultuurgemeenschappen

moeten er in gelijke voorwaarden de uitstraling van hun cultuurpatrimonium kunnen verzekeren maar aan Vlaamse kant ontbreekt daarvoor de nodige infrastructuur. Er moet te veel beroep gedaan worden op privé-initiatief. De overheid moet beleidsstructuren scheppen die in Brussel een sociocultureel klimaat kunnen helpen tot stand brengen waarin de Vlamingen zichzelf kunnen zijn.¹⁰

Emile Janssens volgt De Pauw op als directeur. In het schoolblad¹¹ brengt hij hulde aan zijn voorganger aan wiens ondernemingsgeest het te danken is dat de school uit-

⁹ Ontwerp van de afscheidsrede, uitgesproken op 23 november 1969 – AMVB, Fonds Karel De Pauw.

¹⁰ 'Directeur Karel De Pauw nam afscheid van zijn Willemsfondsschool', in: *Het Laatste Nieuws*, 24 november 1969.

¹¹ JANSSENS (Emile). 'Ik reken op eenieder, zoals eenieder op mij zal kunnen rekenen'. In: *Sleutel*, 1969, 4, p. 7.

groeide tot de belangrijkste instelling voor Vlamingen te Brussel. Janssens besluit zijn maidenspeech met de woorden: 'De mooiste hulde die wij aan directeur Karel De Pauw kunnen brengen bestaat erin erover te waken dat de school van het Willemsfonds, die een beetje zijn school is, verder uit te breiden opdat zij de Franstaligen van Brussel in de gelegenheid zou stellen de tweede nationale taal aan te leren en de Nederlandstaligen de gelegenheid zou bieden zich te bekwamen om betrekkingen te kunnen bevelen die tot op heden nog te dikwijls bezet worden door Nederlandsonkundigen.'¹²

Karel De Pauw als pedagoog

De Pauws leraar opvoedkunde, Tobie Jonckheere¹³ bracht hem de pedagogische denkbeelden van Ovide Decroly bij. Decroly, vrijzinnige en vrijmetselaar¹⁴, was in opvoedkundige kringen al wereldberoemd toen hij in 1932 overleed. Hij werd beschouwd als een pionier, een groot voorbeeld waaraan men zich diende te spiegelen. Voor vele epigonen werd Decroly's principe 'pour la vie, par la vie' al gauw een stereotiepe slagzin die op een rigoureuze en orthodoxe wijze gevolgd diende te worden. Net datgene wat Decroly te alle prijze had willen vermijden!¹⁵ Gezien de aura die Decroly omgaf, is het dus geen toeval, dat Karel De Pauw zich bij het concipiëren van zijn taalboeken, en allicht ook in zijn pedagogisch-didactische praktijk, liet leiden door Decroly's globalisatie- en belangstelsingsprincipe. De vier behoeften van het kind, nl. zich voeden, zich beschermen tegen barre weersomstandigheden, zich verdedigen en de sociale behoefte (arbeid, solidari-

¹² Toespraak van Emile Janssens ter gelegenheid van zijn aanstelling als directeur van de Willemsfonds-avondschool, 1969 – BE AMVB 032, Karel De Pauw.

¹³ Tobie Jonckheere (1878-1958) liberaal van signatuur, vrijzinnig en vrijmetselaar, was directeur van de normaalschool Karel Buls van 1919 tot 1938, de school waar hij overigens zelf had gestudeerd. Na zijn onderwijzersopleiding trok hij naar Duitsland om er opvoedkunde te gaan studeren. Dankzij hem was de ULB de eerste Belgische universiteit met een leerstoel pedagogiek. Jonckheere was er van 1919 tot 1948 belast met de colleges experimentele pedagogiek, algemene methodologie en geschiedenis van de opvoedkunde. Hij werkte er nauw samen met Jean Demoor, de mentor van Ovide Decroly, en ook met Decroly zelf. In de onderwijzersopleiding paste Jonckheere de principes van de 'Nieuwe Schoolbeweging' (Reformpedagogiek) toe, wat leidde tot een vernieuwing in de methodiek. Ook het vernieuwde leerplan van 1936 voor het lager onderwijs was erdoor geïnspireerd. Van 1906 tot 1910 was Jonckheere ook enkele jaren secretaris bij de Willemsfonds-avondschool.

VERSTRAETE (H): 'Bekende Lakense inwoners: Tobie Jonckheere'. In: *LACA Tijdingen*, 11, 4, p. 22-28; 'Jonckheere Tobie'. In: DE BLOCK (Alfred), TEN HAVE (T.T.). *Standaard Encyclopedie voor Opvoeding en Onderwijs*, 3, Antwerpen-Hoorn, 1974, p. 23.

¹⁴ Decroly was lid van de loges 'Les Amis Philantropes' en 'Le Droit Humain'.

¹⁵ VAN GORP (Angelo), SIMON (Frank) en DEPAEPE (Marc). 'Van vele markten thuis: Ovide Decroly (1871-1932)'. In: *Pedagogische historiografie: een socio-culturele lezing van de geschiedenis van opvoeding en onderwijs*, Leuven/Den Haag, 2011, p. 193-196.

teit en sympathie) vormden samen de vier 'belangstellingscentra', de spil van Decroly's 'actieve methode'. Op basis van onderzoek was Decroly tot het inzicht gekomen dat het kind in zijn kennisverwerving eerst een globaliserende activiteit aan de dag legde vooraleer het in staat was tot het hogere, analytisch-synthetiserende denkvermogen. Het lagerschoolkind mocht derhalve niet geconfronteerd worden met een verbrokeld programma; het moest niet alleen geïnitieerd worden in het leven maar er ook middenin geplaatst worden.¹⁶

Naar eigen zeggen¹⁷ heeft ook Herman Teirlinck, leraar Nederlandse letterkunde in de normaalschool Karel Buls, onzeglijk veel bijgedragen tot De Pauws esthetische en culturele vorming. Buiten de lesuren woonde hij zo veel mogelijk Teirlincks briljante voordrachten bij, las hij zijn romans en discuteerde erover met vrienden tot 's avonds laat de Brusselse politie hen van de straat wegjoeg met de aanmaning: 'Allez faire de la politique à la maison!' Teirlinck werd voor hen de ideale Vlaamse gentleman door zijn 'verfijnde levensstijl, zijn innemende hoofsheid, zijn aristocratische modieusheid, zijn taalvaardigheid en welbespraaktheid, zijn dynamisme en zijn menselijkheid'. Hij verloochende daarenboven nooit zijn Vlaamse afkomst of zijn Vlaams bewustzijn. Niet voor niets raadde Tobie Jonckheere zijn studenten aan Teirlinck als voorbeeld te nemen van een ideaal.

Inzake het vreemdetalenonderwijs werd De Pauw naast zijn persoonlijke ervaring, de vele jaren van uittesten en experimenteren als onderwijzer,¹⁸ sterk beïnvloed door de opvattingen van de Luikse professor Closset.¹⁹ Deze letterkundige schreef vele school- en handboeken, o.m. de klassieker *Inleiding tot de didactiek van de levende talen* uit 1954. Hij huldigde het standpunt van een tweedetaalonderwijs vanuit de praktische, levende taal. Het grammaticaal onderwijs mag in geen geval louter geheugenonderwijs zijn. Het moet rekening houden met de bijzondere aanleg van iedere leerling afzonderlijk, geleidelijk van een lagere naar een hogere kennis en vorming voeren zonder daarom sommige 'automatismen' uit te sluiten.²⁰

¹⁶ Ibidem, p. 205-206.

¹⁷ *In Memoriam Herman Teirlinck*, nota door Karel De Pauw, 1967 (mogelijk bestemd voor publicatie) – BE AMVB 032 Archief van Karel De Pauw.

¹⁸ DEMOL (Antoon), idem, 1966.

¹⁹ François Closset (1900-1964) was doctor in de Wijsbegeerte en Letteren. Hij was vrijmetselaar en dook daarom onder tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hij was gehuwd met de uitgeefster Angèle Manteau. Zijn leeropdracht en wetenschappelijke belangstelling lagen vooral op het gebied van de Nederlandse taal- en letterkunde en de opleiding van leerkrachten. In DE BLOCK (Alfred), TEN HAVE (T.T.). *Standaard Encyclopedie voor Opvoeding en Onderwijs*, 1, Antwerpen-Hoorn, 1974, p. 300-301.

²⁰ *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, 1965, p. 133.

Karel De Pauw, leesboeken *Onze Miel* en *In het wonderland*

De wet van 1932 betreffende de taalregeling in het lager en voorbereidend middelbaar onderwijs stelde het aanleren van de tweede taal verplicht in de scholen van de Brusselse agglomeratie. In enkele gemeenten, waaronder de stad Brussel, werd reeds van het eerste leerjaar af met het aanleren van de tweede taal gestart, in andere was dat het geval vanaf het derde leerjaar. Er was dus behoefte aan een goede taalmethode om Franstaligen Nederlands te leren want het aanbod was niet erg groot.

In zijn toelichting²¹ voor het onderwijs van het Nederlands aan Franssprekende leerlingen wordt duidelijk welke didactische en methodische principes De Pauw hanteerde. Conform het principe van Decroly moet ook het onderwijs in de Nederlandse taal van elk onderdeel van het leven uitgaan. Het moet niet enkel van praktisch nut zijn maar ook van ideëel nut, de geest en de literaire smaak ontwikkelen en de zeden en gewoonten van ons land leren kennen en waarderen. Het taalonderwijs moet intensief en met geestdrift gegeven worden en bovendien zo levendig en aantrekkelijk mogelijk. De gevoels- en gedachtesfeer van de Brusselse stadsjeugd mag niet uit het oog verloren worden. De stedeling interesseert zich immers minder aan het landelijk leven dan aan moderne techniek. De spraakkunst mag nooit een centrale plaats innemen. Het taalonderwijs dient vooral om te leren denken en om emoties op te wekken en niet om onmogelijke spellinggevallen te behandelen. De stof moet bestaan uit organisch samenhangende taalgehelen. Nooit mag men uit het oog verliezen dat men de taal leert beheersen door ze zo veel mogelijk te gebruiken. De leerkracht moet zijn taal goed verzorgen want wie zelf vlot en beschaafd

²¹ DE PAUW (Karel). *Een nieuw programma voor het onderwijs in de Nederlandse taal aan de Franssprekende leerlingen uit de Brusselse agglomeratie*, Brussel, 1953, p. 3-4.

TAALMETHODE KAREL DE PAUW Aangenomen door de Regering, de stad Brussel en de voornaamste tweetalige Gemeenten			
A. Voor de lagere en middelbare scholen in de Brusselse agglomeratie		A. Voor de lagere en middelbare scholen in de Brusselse agglomeratie	
LEESBOEKJES		LEESBOEKJES	
VI. Fr. klassen		VI. Fr. klassen	
1 ^{ste} of 3 ^{de}	Leesoefeningen, ter inleiding, 6 ^{de} druk	—	—
1 ^{ste} 3 ^{de}	Onze Miel, een eerste leesboekje, 7 ^{de} druk	—	—
2 ^{de} 4 ^{de}	Miel en Netje een tweede leesboekje, 5 ^{de} druk	2 ^{de} 4 ^{de}	Taaloefeningen, ter inleiding, 8 ^{de} druk
2 ^{de} 5 ^{de}	Miel, Netje en Willem, derde leesboek, 5 ^{de} druk	3 ^{de} 5 ^{de}	Nieuw Taalonderwijs, eerste deel, 9 ^{de} druk
3 ^{de} 6 ^{de}	In het Wonderland I, vierde leesboek, 6 ^{de} druk	4 ^{de} 6 ^{de}	Nieuw Taalonderwijs tweede deel, 9 ^{de} druk
4 ^{de} 7 ^{de}	In het Wonderland II, vijfde leesboek, 6 ^{de} druk	—	7 ^{de} Nederlands Spreken en Schrijven, 5 ^{de} druk
5 ^{de} 8 ^{ste}	Uit eigen Omgeving, een zesde leesboek, 4 ^{de} druk	5 ^{de} 8 ^{ste}	Nieuw Taalonderwijs, derde deel, 6 ^{de} druk
6 ^{de} 9 ^{de}	Onze Miel te Brussel, zevende leesboek, 5 ^{de} druk	6 ^{de} 9 ^{de}	Nieuw Taalonderwijs, vierde deel, 5 ^{de} druk
7 ^{de} 10 ^{de}	Door ons Mooie Land, een bloemlezing, 4 ^{de} druk	7 ^{de} 10 ^{de}	Nieuw Taalonderwijs, vijfde deel, 3 ^{de} druk
B. Voor de avondscholen en de taalcursussen voor oudere leerlingen		B. Voor de avondscholen en de taalcursussen voor oudere leerlingen	
TAALBOEKEN		TAALBOEKEN	
1 ^{ste} leerj.	Nederlands Spreken en Schrijven 5 ^{de} druk	1 ^{ste} leerj.	In het Wonderland II, een leesboek, 5 ^{de} druk
2 ^{de} leerj.	Nieuw Taalonderwijs, derde deel, 6 ^{de} druk	2 ^{de} leerj.	Uit eigen Omgeving, een zesde leesboek, 4 ^{de} druk
3 ^{de} leerj.	Nieuw Taalonderwijs, vierde deel, 5 ^{de} druk	3 ^{de} leerj.	Onze Miel te Brussel, een zevende leesboek, 5 ^{de} druk
4 ^{de} leerj.	Nieuw Taalonderwijs, vijfde deel, 3 ^{de} druk	4 ^{de} leerj.	Door ons Mooie Land, een bloemlezing, 4 ^{de} druk
Uitgeverijfirma A. DE BOECK, Koningsstraat 265, Brussel.			

Karel De Pauw, *Taalmethode*

spreekt, zal de weergave hiervan vinden in de prestaties van zijn klas. Geen stijve boeken-taal dus, geen min of meer 'gekuist' dialect, maar algemeen beschaafde omgangstaal.

De 16-delige taalmethode 'Karel De Pauw' was bestemd voor de lagere, middelbare en normaalscholen in Brussel en Wallonië, maar ook voor de avondscholen en de taalcursussen voor oudere leerlingen. Bijzonder was wel dat de methode zowel in de Vlaamse als in de Franse klassen gebruikt kon worden, zij het in een verschillend tempo. Volgens de decrolyaanse principes werd de leerstof aangeboden in belangstellingsgebieden, die dan weer gekoppeld werden aan de behoefteleer van Decroly. Ook bij de oudere leerlingen werd het belangstellingsprincipe aangehouden door thema's te kiezen die aansloten bij het gezin, de school en vooral het maatschappelijk leven.

De taalmethode kende tot in de jaren 1950 een opmerkelijk succes. In de beginjaren (jaren 1930) schommelden de jaarlijkse globale verkoopcijfers van de taalboeken tussen 30.000 à 37.000 exemplaren. De Pauw spande zich bij elke herdruk in om zijn leerboeken te verbeteren en bij te schaven. Globaal gezien begonnen de verkoopcijfers vanaf

1954 merkbaar te dalen. Na 1958 waren er voor geen enkel boek nog herdrukken. We veronderstellen dat één van de oorzaken van deze tanende verkoop de groeiende concurrentie was van alternatieve lees- en taalmethoden. Hoewel De Pauw zich inspande om te differentiëren tussen sterke en minder sterke leerlingen, bleek zijn methode voor vele Franstaligen nog te moeilijk.²² De boekjes geraakten voorbijgestreefd, verloren veel van hun aantrekkingskracht en misschien ontbrak het De Pauw, die een dagje ouder werd, aan de tijd en/of de motivatie om zijn taalmethode nog ingrijpend aan te passen of te vernieuwen. Hij zou zich voortaan bijna uitsluitend en intensief toeleggen op de uitbouw van 'zijn' avondschoon.

De Pauw stuurde presentexemplaren van zijn lees- en taalboekjes naar schooldirecteurs, inspecteurs, overheden,²³ vrienden en kennissen en zelfs naar het Hof.²⁴ De overgrote meerderheid van de kritieken waren zeer lovend. Men prees de werkjes van De Pauw omwille van de didactische opbouw, de taalzuiverheid, de aandacht voor het kweken van leesplezier, het aansluiten bij de wereld van het kind en vooral de verzorgde uitgave, wat uitzonderlijk was voor het Belgische schoolboek.

De Pauw publiceerde ook reisgidsen over Brussel in vier talen. De eerste 'Gids voor Brussel' verscheen in 1938, het jaar daarop gevolgd door een 'Führer durch Brüssel', die bijzonder goed verkocht tijdens de oorlogsjaren.²⁵ De Engelstalige 'Guide to Brussels' verscheen in 1944 en de Franse 'Guide de Bruxelles' pas in 1947, met voor beide gidsen een jaarlijkse verkoop die zelden de 800 exemplaren overschreed. Uiteindelijk bleek de Nederlandse gids het minst goed te verkopen. Globaal merken we een algemene tanende verkoop van de reisgidsen vanaf 1959.

Karel De Pauw, de taalproblematiek en de Vlaamse strijd in Brussel

De taalproblematiek in het Brusselse onderwijs was een thema dat Karel De Pauw steeds sterk heeft beziggehouden. Het Algemeen Bestuur van het Willemsfonds hield terdege rekening met de visie van De Pauw want ze beschouwde hem als zeer bevoegd in de materie. Ook drukkingsgroepen deden meermaals een beroep op hem als specialist ter

²² Interview Lydia Deveene, Elsene, 16 april 2012.

²³ Bedankbrief van J. Van de Meulebroeck, burgemeester van Brussel, voor 'Onze Miel te Brussel', 16 december 1939 – BE AMVB 032: Archief van Karel De Pauw, doos Contractenboekjes/ Auteursrechten..

²⁴ Bedankbrief van het Kabinet des Konings voor het aanbieden aan Zijne Majesteit van het leesboekje *In het Wonderland*, 13 september 1938 – ibidem.

²⁵ 4035 ex. in 1941, 3651 ex. in 1942, 2255 ex. in 1943 – ibidem.

zake. Reeds vóór de oorlog hamerde hij in zijn voordrachten op de plicht van de gemeentebesturen om in gelijke mate zorg te dragen voor het onderwijzen van de twee talen. Als bevredigende resultaten uitbleven dan was dat volgens hem te wijten aan de gebrekkige kennis van het Nederlands van het onderwijzerskorps, verouderde leerinhouden en didactisch materiaal, te weinig lessen tweede taal en een lakse houding van de overheid.

Na de oorlog maakte De Pauw deel uit van de Commissie voor Hervorming van het Middelbaar Onderwijs. In maart 1952 ontvangt hij een vriendelijk doch dringend verzoek²⁶ van Jozef Clottens, de voorzitter van het Vlaams Komitee voor Brussel, om deel te willen uitmaken van een Onderwijscommissie die minister Harmel²⁷ zou moeten adviseren over de taaltoestanden in de Brusselse scholen. Harmel werd, ondanks zijn verzoenende taal, door de oppositie beschouwd als een gewiekste politicus die uitsluitend de belangen van de katholieke school diende. Op grond van nauwkeurig analytisch historisch onderzoek blijkt dat Harmels beleid veel gelaagder was dan dat.²⁸ Op communautair vlak was in 1948 het Centrum Harmel opgericht met de bedoeling om deze problemen te kanaliseren en uiteindelijk op te lossen.²⁹ Als basisprincipes nam men aan dat er geen Brusselse cultuurgemeenschap bestaat maar wel een gebied Brussel, gemeen goed van de twee cultuurgemeenschappen, waarin Vlamingen en Franstaligen hun eigen karakteristieken moeten kunnen behouden. Eén van de problemen was het onderaanbod van het Nederlandstalig onderwijs, vooral in het stadscentrum. Tijdens de bezettingsjaren hadden vele ouders hun kinderen naar Vlaamse klassen gestuurd, hetzij om opportunistische redenen, hetzij om geen last te hebben met de bezetters.

²⁶ Brief van Jozef Clottens d.d. 28 maart 1952 – BE AMVB 032: Archief van Karel De Pauw.

²⁷ Pierre Harmel (1911-2009) was doctor in de rechten, christen-democratisch politicus en minister van Openbaar Onderwijs van 1950 tot 1954. Zijn beleidsdoelstellingen waren de reorganisatie van het technisch onderwijs, de oprichting van een nationaal studiefonds en het realiseren van de schoolvrede. In zijn ogen impliceerde die garantie dat het vrij onderwijs gesubsidieerd moest worden. Pierre Harmel liet met dat doel veertien wetsontwerpen goedkeuren waarvan de toepassing van 1954 tot 1958 door de volgende regering onder leiding van Achille Van Acker fel bestreden zou worden. (*Beknopt verslag van De Kamer. Rouwhulde voor Minister van Staat Pierre Harmel*, 10 december 2009.)

²⁸ WITTE (Els), DE GROOF (Jan) en TYSENS (Jeffrey). *Het Schoolpact van 1958. Ontstaan, grondlijnen en toepassing van een Belgisch compromis*. Brussel-Leuven, VUB-Press en Garant, 1999, p. 25.

²⁹ MARTIN (Benny). 'De behandeling van het probleem Brussel door het Centrum-Harmel'. In: *Het probleem Brussel sinds Hertoginnedag. Acta van het colloquium VUB-CRISP van 20 en 21 oktober 1988*, Brussel, 1988, p. 128.

Maar na de oorlog negeerden vele Vlaamse ouders de taalwet van 14 juli 1932³⁰. De oorzaken van dit omzeilen van de wet zijn genoegzaam bekend: de overheersing van het Frans in het cultureel, economisch en administratief leven van de hoofdstad, verder de anti-Vlaamse atmosfeer, taalsnobisme en specifiek op onderwijsvlak het vaak armtierig aspect van de Vlaamse klassen naast de belangrijkere en beter uitgeruste Franstalige afdelingen. Voor de ouders speelden overwegend economische vereisten.

De Vlaamse leden van het Centrum Harmel eisten in de eerste plaats een striktere toepassing van de taalwetten via een strengere controle door de inspectie van de door de gezinshoofden afgelegde taalverklaringen. De schoolhoofden aanvaardden deze onjuiste verklaringen uit vrees dat de leerlingen simpelweg een andere school zouden kiezen waar ze wel in de Franstalige sectie werden opgenomen. In de gemeenten met een tekort aan Vlaamse klassen moest de lokale overheid verplicht worden tot de oprichting ervan op straf van intrekking van de staatstoelagen. Desnoods diende de Staat de Vlaamse scholen op te richten. Maar volgens de Franstaligen vormde de verplichting 'moedertaal = voertaal' een inbreuk op het recht op keuzevrijheid. Uiteindelijk werd besloten dat elke verplichte tweetaligheid te veroordelen was, dat het wenselijk ware het onderwijs in de moedertaal te intensifiëren en dat alle Belgen de vrije keuze moest toegekend worden van de tweede, derde en vierde taal. Al bij al werd op het vlak van onderwijs dus weinig beslist. De taaldwang bleef het grote struikelblok.

Uit de schaarse persoonlijke nota's die De Pauw naliet, valt toch een en ander af te leiden over zijn standpunten inzake de taaltoestanden in het onderwijs.³¹ Een beproefd procédé om Vlaamse leerlingen de Franse taal aan te leren in het secundair onderwijs waren de zgn. 'cours répétés' of herhalingslessen. Van deze methode werd zowel in het officiële als in het vrije net gebruik gemaakt. Sommige vakken werden eerst in het Nederlands onderwezen en later in het Frans herhaald en opgetekend. Karel De Pauw keerde zich fel tegen dit systeem. Het resultaat was volgens hem nagenoeg nihil omdat de leerlingen nog nauwelijks belangstelling tonen voor de reeds in de moedertaal geziene leerstof die nog eens in de tweede taal opgedist wordt. Daarbij komt nog dat die leerlingen niet sterk genoeg zijn om die lessen te begrijpen en overtuigd zijn dat ze de onpraktische terminologie van die speciale vakken toch niet kunnen assimileren en nooit zullen hoe-

³⁰ 'In de instellingen die zich binnen de Brusselse agglomeratie bevinden of in de tweetalige gemeenten van de taalgrens is de taal van onderwijs de moedertaal of de gewone taal van de leerlingen.'

³¹ Niet-gedateerde losse nota's in het handschrift van Karel De Pauw met betrekking tot Franse les in Vlaamse klassen, herhalingslessen en het vreemdetalenonderwijs in Brussel BE AMVB 032: Archief van Karel De Pauw.

ven gebruiken. De methode is trouwens niet nieuw, stelt De Pauw, jaren geleden werd in de Brusselse lagere gemeentescholen eenzelfde experiment voorgeschreven en van dat amateurisme is men allang teruggekomen!

De Pauw verkiest een systematische leergang in de tweede taal met een geleidelijke uitbreiding van de gewone basiswoordenschat en het aanwenden van de meest frequente woorden. Om nog betere uitslagen te bekomen, zou het volgens hem voldoende zijn het aantal uren te verhogen in de tweede taal. In de meeste Brusselse lagere scholen blijft de onderwezen stof zeer beperkt. En toppunt van inconsequentie: in het middelbaar onderwijs begint men alles opnieuw in plaats van aan te sluiten bij de kennis die opgedaan werd in het lager onderwijs. Mocht echter iedere leerkracht die de tweede taal onderwijst zijn taak ernstig opvatten en over een voldoende aantal uren beschikken (5 of 6 per week) en mochten de programma's van de verschillende leerjaren aansluiten, dan zouden er heel zeker goede resultaten bekomen worden.

Wanneer Vlaamse ouders hun kind in een Vlaamse klas inschrijven, mogen ze terecht verwachten dat hun kind vanaf het eerste leerjaar Frans leert. Het spreekt vanzelf dat de Nederlandstalige scholen of afdelingen absoluut geen bijval zouden hebben als men pas twee jaar later met het Frans zou beginnen zoals de Commissie Harmel schijnt te willen voorschrijven. Het onvermijdelijke gevolg zou natuurlijk zijn dat nog veel meer Vlaamse kinderen in Franse klassen zouden terecht komen. Daar zou nog twee jaar lang hun moedertaal niet onderwezen worden met alle nadelige gevolgen vandien zoals onwetendheid, vervreemding, onverschilligheid, antipathie en minachting van het Nederlands.

Van 30 augustus tot 4 september 1954 vond in het domein van Hofstade de vijfde studieweek over de Vlaamse Beweging plaats van de Stichting Lodewijk De Raet³² met als thema *Vlaanderen te Brussel*.³³ Het uitgangspunt van dit initiatief was om tot een eensgezind standpunt te komen van alle Vlaamsgezinden met betrekking tot de Vlaamse aanwezigheid in Brussel. Op deze studieweek, die opgevat was als een kadercursus, waren sprekers uit verschillende zuilen uitgenodigd, o.m. Albert Maertens, Edgar Van Cauwelaert (de voorzitter van het VKB), politici zoals Renaat Van Elslande (CVP) en Frans Van der Elst (VU), verder advocaten en leraren.

³² De Stichting Lodewijk De Raet ontstond in 1952 uit de Vlaamse Volkshogeschoolcursussen (1950-1952). De Stichting fungeert enerzijds als ontmoetings- en studiecentrum over maatschappelijke problemen en anderzijds als sociaal-culturele vormingsinstelling voor persoonlijkheids- en algemeen-culturele vorming. Het is geen strijdorganisatie, er worden geen moties aangenomen, eisen gesteld of betogingen georganiseerd. Het streven is gericht op geestelijke en culturele verruiming. Er worden cursussen, studie- en vormingsweken georganiseerd. In de beginperiode ging een aantal daarvan door in internaatsverband. (LAMBERTY (Max) en ROELS (Renaat), in: NEVB, p. 2863-2864)

³³ BE AMVB 168: archief Stichting Lodewijk de Raet, Studieweek 'Vlaanderen te Brussel'.

Karel De Pauw was voorzitter van de werkgroep 'taalregeling en taalwetten' die o.a. moest brainstormen over initiatieven van de overheid om de kennis van het Nederlands te bevorderen, hoe via de taalwetgeving het Nederlands een volwaardige positie kon bereiken en vooral hoe het Nederlandstalig onderwijs geoptimaliseerd kon worden. De belangrijkste aanbevelingen van deze discussiegroep laten zich als volgt samenvatten: de Vlaamse en Franse cultuur moeten, vooral in Brussel, door de overheid in alle opzichten op voet van gelijkheid behandeld worden. Het administratief personeel van de gemeentelijke en intergemeentelijke diensten moet van hoog tot laag de twee landstalen beheersen en de aanwervingsmodaliteiten moeten een evenwichtige aanwerving verzekeren van Nederlands-, respectievelijk Franstaligen. Voorts is het de plicht van de overheid ervoor te zorgen dat er voldoende Vlaamse klassen bestaan. Desnoods kunnen hiertoe gemengde klassen (jongens en meisjes) gevormd worden. Er zouden nooit meer dan twee studiejaren in één klas mogen ondergebracht worden. De schoolhoofden moeten de ouders wat de verklaarde taal betreft schriftelijk en op objectieve wijze voorlichten omtrent de werkelijke belangen van hun kind. Uiteraard moet de overheid ervoor zorgen dat de beide landstalen op een behoorlijke wijze onderwezen worden. Een bepaalde dwang inzake taalwetgeving wordt gerechtvaardigd door de overweging dat de overheid de plicht heeft zwakkere individuen en gemeenschappen te beschermen. Er moet een doeltreffend toezicht uitgeoefend worden op de taalaangiften van de ouders. Ook de afkomst van het kind moet een rol spelen bij de bepaling van de onderwijstaal en niet alleen de verklaring van de huisvader. De werkgroep verzet zich radicaal, omwille van pedagogische en praktische redenen, tegen het gebruik van de tweede taal om sommige leervakken te onderwijzen of te herhalen. Ze pleit daarentegen vurig voor een vermeerdering van het aantal uren te besteden in de middelbare school aan het onderwijs van de tweede taal.

Het Vlaams Komitee voor Brussel spande zich in het bijzonder in om propaganda te voeren voor het Nederlandstalig onderwijs in de hoofdstad. In 1955 drukt voorzitter Clottens in een brief³⁴ aan De Pauw zijn tevredenheid uit over de 'goede uitslagen' die de schoolactie teweeg had gebracht. Met dat doel voor ogen had het VKB de brochure *In Vlaamse klassen voelen wij ons thuis* verspreid. Het VKB maakte daarnaast gebruik van het medium radio voor het voeren van schoolpropaganda. We troffen een drietal scenario's aan voor radio-uitzendingen.

³⁴ Brief van Jozef Clottens aan Karel De Pauw, 4 juni 1955
BE AMVB 032: archief van Karel De Pauw.

gen.³⁵ Deze werden heel waarschijnlijk door De Pauw opgesteld. Hierin wordt gesteld dat de redenering van Vlaamse ouders die hopen van hun kinderen goede tweetaligen te maken door hun kind naar het Franstalig onderwijs te sturen totaal onjuist is. Thuis spreekt het kind immers dialect en in de Franse klassen wordt het beschaafd Nederlands niet voldoende onderwezen, alleszins niet voldoende om later als tweetalige een ambt te bekleden. Op school zal het kind bovendien nooit zoveel en zo goed Frans leren als een Franssprekend kind. Het uiteindelijke resultaat zal zijn dat het kind geen van beide talen goed zal kennen. Later zullen ze weliswaar in aanmerking komen voor een betrekking als lagere bediende maar men zal ze veel minder vinden in de hogere ambten. Een Vlaams kind in een Vlaamse klas geeft daarentegen heel wat betere resultaten want het zal zijn moedertaal perfect kennen en het zal ook zeer goed Frans kennen. Dat is het voordeel van de Vlamingen te Brussel, dat de gelegenheid tot Frans leren zich alle dagen voordoet! Door zijn Nederlandstalig diploma krijgt de afgestudeerde onmiddellijk toegang tot al de plaatsen van de Vlaamse taalrol van de overheidsadministratie. Als men echter een niet al te begaafd kind in de Franse klassen plaatst, zet men zijn toekomst en misschien zelfs zijn gezondheid op het spel! Want men voegt aan het reeds moeilijke leren lezen, rekenen en schrijven nog een zware handicap toe door het kind te verplichten alles in een vreemde taal te leren.

In een interview voor een van de radio-uitzendingen stelt De Pauw dat alle grote pedagogen verscheidene malen het belang onderstreept hebben van het onderwijs in de moedertaal. De onderwijzer moet dezelfde taal spreken als het kind opdat het kind de redeneringen van de leerkracht, de taalkundige en mathematische begrippen, zou kunnen assimileren. Bijgevolg zal elk Vlaams kind dat in een Franse school wordt geplaatst gegarandeerd met enorme moeilijkheden te kampen krijgen. Het zal zich vreemd voelen in deze onnatuurlijke omgeving, het vindt de school onprettig en vervelend, het voelt er zich niet thuis, het heeft verdriet of wordt weerspanning. Een middelmatig begaafd kind zal minstens 1 of 2 jaar verliezen en dan mag men reeds tevreden zijn dat het intussen de moed niet heeft laten zakken. Het aanleren van een tweede taal die men niet als klein kind heeft ingeoeft, kan slechts gebeuren aan de hand van de kennis van een eerste taal. Men moet dus eerst en vooral zijn moedertaal goed kennen. Daarom is het een feit dat het juist de leerlingen uit het Nederlandstalig onderwijs te Brussel zijn die perfect tweetalig worden. In Vlaamse afdelingen zal hun taal geëerbiedigd worden en als vertrekpunt dienen voor verdere ontwikkeling en verfijning, zelfvertrouwen en plezier in de studie. En er zijn nog meer tegenargumenten: het kind zal van zijn familie vervreemden en deze zelfs misprijzen, want het zal volledig naar de Franse cultuurgemeenschap gericht worden. En later zal men niet meer kunnen omgaan met zijn eigen kleinkinderen! Tenslotte zondigen ouders die hun kinderen naar het Frans onderwijs sturen ook tegen hun volk en allen die leven van de Nederlandse cultuur.

De Pauw raakte ook – misschien tegen wil en dank – betrokken bij de besprekingen die zouden leiden tot de oprichting van het Vlaams Actiecomité Brussel en Taalgrens. De op til zijnde talentelling van 1960 beroerde de gemoederen van de Vlamingen. Met het oog op een onderhoud met premier Gaston Eyskens had algemeen voorzitter van het Willemsfonds Van Werveke, die sukkelde met een zwakke gezondheid, aan Albert Maertens gevraagd om het Willemsfonds op 19 januari '59 te vertegenwoordigen op een bijeenkomst van de Vlaamse culturele verenigingen in het Consciencehuis³⁶ in Brussel. Maertens was echter verhinderd en vroeg aan Karel De Pauw om in zijn plaats als vertegenwoordiger op te treden³⁷. Een maand later ontvangt De Pauw een brief van Van Werveke zelf met het verzoek om op de jaarlijkse algemene vergadering van 26 april 1959 in zijn plaats een referaat te houden over de kwestie van de talentelling. Het is de bedoeling de aanwezigen te herinneren aan de draagwijdte van deze talentelling en vooral aan de grote bezwaren die eruit voortspruiten. Ook vraagt Van Werveke om de tekst op voorhand te mogen inkijken, om er eventueel een motie aan te verbinden die aan de vergadering ter aanneming zou worden voorgelegd.³⁸ Het antwoord³⁹ van De Pauw is, verrassend genoeg, allesbehalve tegemoetkomend, ja zelfs ontmoedigend. Hij gelooft dat het nu te laat geworden is om nog in het openbaar over die kwestie te spreken. Eerdere contacten met de Eerste Minister hadden immers niets opgeleverd. Het resultaat is, helaas, dat op advies van de Raad van State, de regering besloten heeft de telling toch te laten doorgaan. Daarmee is de taak van het Willemsfonds met betrekking tot die zaak volgens De Pauw afgelopen. Hij vraagt zich af wat er nu nog zal komen: boycot van de telling, aanneming van het wetsvoorstel Moyersoens⁴⁰, al dan niet geamen-

digd worden en als vertrekpunt dienen voor verdere ontwikkeling en verfijning, zelfvertrouwen en plezier in de studie. En er zijn nog meer tegenargumenten: het kind zal van zijn familie vervreemden en deze zelfs misprijzen, want het zal volledig naar de Franse cultuurgemeenschap gericht worden. En later zal men niet meer kunnen omgaan met zijn eigen kleinkinderen! Tenslotte zondigen ouders die hun kinderen naar het Frans onderwijs sturen ook tegen hun volk en allen die leven van de Nederlandse cultuur.

³⁵ Het betreft 1) een getypte tekst van 2 pagina's, met hoofding van het Vlaams Comité voor Brussel, gedateerd 22 augustus 1958, 2) een getypte tekst van 2 pagina's, niet gedateerd, 3) een klad van de vorige tekst, in het handschrift van De Pauw, 4) een uitgetypt interview van Karel De Pauw en de advocaat Edgard Van Cauwelaert, voorzitter van het VKB, 4 pagina's, niet gedateerd en 5) een klad van de vorige tekst, in het handschrift van De Pauw – ibidem.

³⁶ Het Consciencehuis of 'Brussels Tehuis' werd in 1952 gesticht door Jozef Clottens, voorzitter van het VKB, en Leo Van Hoorick en vormde een verzamelplaats voor de Vlaamse cultuur-, toneel- en jeugdverenigingen. Het was gevestigd in de Van Praetstraat, vlakbij de Beurs. (NEVB, p. 3325)

³⁷ Brief van Albert Maertens, 13 januari 1959 – BE AMVB 032: archief van Karel De Pauw.

³⁸ Brief van Hans Van Werveke aan Karel De Pauw, 21 februari 1959 – ibidem.

³⁹ Klad van een brief van Karel De Pauw aan Hans Van Werveke, 24 februari 1959 – ibidem.

⁴⁰ Minister van Binnenlandse Zaken Ludovic Moyersoens had in juli 1953 een wetsontwerp ingediend op de taalregeling in bestuurszaken met de bedoeling om sommige (taalgrens) gemeenten, zoals in de Voerstreek, een definitief taalregime te bezorgen. Het ontwerp werd door de Kamer of de terzake bevoegde commissie nooit in behandeling genomen.

deerd, aanpassing van de wet van 1932. De Pauw geeft ootmoedig toe dat hij er zelf niet klaar in ziet, hij is immers geen jurist of politicus. 'Zou het niet wenselijk zijn een ander referaat op de Algemene Vergadering te laten houden', vraagt hij zich af, 'ik vrees dat we door de politieke gebeurtenissen zullen voorbijgestreefd worden of erin verstrikt geraken.' Hij herinnert er Van Werveke aan dat het standpunt van het Willemsfonds al aan de eerste minister werd bekendgemaakt en dat de leden de motie kennen die uitgebracht werd door de drie fondsen en veel Vlaamse verenigingen. Hij besluit de kladversie van zijn brief met de woorden: 'In elk geval kan ik niet beloven nog de tijd te hebben om een referaat voor te bereiden, de school van het Willemsfonds vraagt te veel van mijn kracht. Tenzij er plotseling iets nieuws opdaagt. Daarop kan dan het dagelijks bestuur het best en het vlugst reageren.'⁴¹

Twee weken later volgt het antwoord van Van Werveke. Hij schrijft dat er, bij nadere overweging, wel iets te zeggen valt voor De Pauws standpunt. Hij ziet er dan ook van af het punt als zodanig op de agenda te plaatsen en besluit zelf, aan het einde van de vergadering, een toespraak te houden over het standpunt van het Willemsfonds, waarin ook de kwestie van de talentelling ter sprake zal komen. In die bewuste toespraak behandelt de algemeen voorzitter het thema van de talentelling inderdaad slechts kort.⁴² Hij houdt het erop dat de talentellingen wetenschappelijk onbetrouwbaar zijn, een vals beeld van de werkelijkheid geven en de Nederlandse taalgemeenschap door hun wettelijke gevolgen voortdurend dreigen aan te vreten.⁴³

Adriaan Verhulst, in die periode algemeen secretaris van het Willemsfonds, schrijft dat de allergie van de meeste algemene bestuursleden ten opzichte van samenwerking met andersgezinden, in het bijzonder met de katholieken van het Davidsfonds, nog zeer groot was. Daarom koos Van Werveke, mede door zijn karakter, in zulke aangelegenheden voor een bedachtzaam doch beslist optreden.⁴⁴ De terughoudende positie van Van Werveke ten aanzien van het Vlaams Aktiekomitee Brussel en Taalgrens (VABT) blijkt uit een brief aan De Pauw van november 1960⁴⁵. Van Werveke vermoedde dat De Pauw, net als hij, een uitnodiging ontvangen had met bijbehorende ontwerpbriefven, van Edward

⁴¹ Deze passage werd later doorgehaald.

⁴² VAN WERVEKE (Hans), 'Het Willemsfonds en de Vlaamse Beweging. Toespraak gehouden op de algemene vergadering van het Willemsfonds (26 april 1959)'. In: *De Vlaamse Gids*, 1959, 43, 6, p. 353-362.

⁴³ 'Taaltoestanden in het Brusselse en de centrale Diensten nog steeds onbevredigend', verklaart prof. H. Van Werveke op algemene vergadering van het Willemsfonds, In: *Het Volksbelang*, 2 mei 1959, p.2.

⁴⁴ VERHULST (Adriaan). Op. cit., p. 121.

⁴⁵ Brief van Hans Van Werveke aan Karel De Pauw, 9 november 1960 – BE AMVB 032: archief van Karel De Pauw.

Amter, de voorzitter van het Davidsfonds én van het VABT, voor een vergadering van het VABT, dat toen een vijftigtal Vlaamse verenigingen groepeerde. Van Werveke schrijft dat hij de bewuste vergadering niet zal bijwonen en het ook niet noodzakelijk acht dat De Pauw er heen gaat. Mocht De Pauw toch beslissen ze bij te wonen, dan maant de algemeen voorzitter hem aan te handelen in de geest van zijn brief aan Amter (die hij als bijlage insluit) en bijgevolg het Willemsfonds in niets te binden maar enkel als waarnemer op te treden. In de bewuste brief⁴⁶ aan Amter schrijft Van Werveke dat hij de vergadering niet zal bijwonen. Hij wijst erop dat het Willemsfonds zijn actie in verband met de talentelling zelfstandig wenst te voeren maar anderzijds ook contact wil houden met het VABT om de actie zo doeltreffend mogelijk te maken. In dat verband werd herhaaldelijk een vertegenwoordiger van het Willemsfonds als waarnemer op de vergaderingen van het VABT afgevaardigd, wat ook in de toekomst nog zou gebeuren. De houding van Piet Lambrechts⁴⁷, die Van Werveke in 1961 opvolgde als algemeen voorzitter, was zo mogelijk nog voorzichtiger. Dat was meer bepaald het geval met de beslissing niet deel te nemen aan de eerste (22 oktober 1961), noch aan de tweede Vlaamse mars op Brussel (14 oktober 1962). Met de steun van de Brusselse afdeling van het Willemsfonds waarvan de vertegenwoordigers in het algemeen bestuur, Yvette Bützler-Vanneste en Emile Janssens, pleitten voor deelname, kon Verhulst gedaan krijgen dat de afdelingen van het Willemsfonds de vrijheid kregen om al of niet aan de marsen deel te nemen.⁴⁸ We vermoeden dat Karel De Pauw minstens deelnam aan de mars van oktober 1962.⁴⁹

Ook in zijn woonplaats Sint-Agatha-Berchem bleef De Pauw niet onverschillig voor de taaltoestanden. Het plaatselijke Comité der Gemeentescholen stuurde hem jaarlijks een – weliswaar tweetalig – verzoek om steun voor het jaarlijkse sinterklaasfeest⁵⁰. De Pauw ging hierop in, stortte honderd frank, maar voegde er wel een briefje bij waarin hij zijn

⁴⁶ Brief van Hans Van Werveke aan Edward Amter, 9 november 1960 (tweede pagina ontbreekt) – ibidem.

⁴⁷ Piet(er) Lambrechts (1910-1974) behaalde twee doctorstitels, in 1932 in de Klassieke Filologie en in 1934 in de Geschiedenis. Hij was gewoon hoogleraar aan de universiteiten van Luik, aan de ULB en aan de Rijksuniversiteit Gent. Tegelijk was hij directeur van het hoger onderwijs bij het Ministerie van Openbaar Onderwijs (1945-1948). Van 1957 tot 1961 werd hij rector van de RUG. In het Willemsfonds werd hij in 1951 algemeen ondervoorzitter en van 1961 tot 1965 algemeen voorzitter. Op 1 juni 1965 werd hij gecoöpteerd senator van de PVV. (VERHULST (Adriaan), in: *NEVB*, p. 1777)

⁴⁸ VERHULST (Adriaan). *Zoon van een 'foute' Vlaming*, Kapellen, uitgeverij Pelckmans, 2000, p. 122.

⁴⁹ Deelnemingskaart 'personaliteiten' aan de Tweede Mars op Brussel, 14 oktober 1962

BE AMVB 032: archief van Karel De Pauw.

⁵⁰ Brief van Pierre Desmet, voorzitter van het Comité der Gemeentescholen van Sint-Agatha-Berchem aan de vrienden van onze beschermelingen der gemeentescholen, s.d. – ibidem.

hoop uitsprak dat er dit jaar geen ouders meer bij hem zouden komen klagen omdat hun Vlaamse kinderen niets begrepen hadden van het Franstalig feest.

Conclusies

Voor zover we konden nagaan, vertoonde Karel De Pauw een grote standvastigheid in zijn intellectueel traject. Zijn Vlaamsgezindheid liep als een rode draad door zijn levensloop en activiteiten. Hij bleef trouw aan zijn vrijzinnige overtuiging en het engagement ten dienste van de zwakkeren in de samenleving. Als pedagoog koesterde hij de humanistische waarden, zoals het respect voor de waardigheid van de mens, sociale rechtvaardigheid, vrijheid en zelfontwikkeling.

Kunnen we de pedagogische en culturele verwezenlijkingen van Karel De Pauw vooral beschouwen als zijn persoonlijke verdienste, dan moet het tweede aspect, de Vlaamse strijd, toch eerder gezien worden als een zaak van sociabiliteiten, clusters en netwerken. De Pauw was in het verdedigen van de belangen van de Vlamingen geen einzelgänger want hij engageerde zich in zo veel mogelijk Vlaamse verenigingen en organisaties, ook op bestuursniveau (maar nooit als voorzitter). Naarmate zijn persoonlijk netwerk zich uitbreidde, steeg de status, macht en invloed van De Pauw. Er werd graag een beroep op hem gedaan in politiek geladen kwesties, vooral inzake de onderwijs- en taalproblematiek. Veel van die uitstraling had hij natuurlijk te danken aan zijn functie als directeur van de Willemsfonds-avondschool. Samen met het belang en de invloed van die school steeg ook de invloed van De Pauw en van het Willemsfonds. Ze vormden drie innig met elkaar verstrengelde entiteiten.

Bij Karel De Pauw vloeiden privé- en publieke sfeer in elkaar over. Zijn Vlaamsgezindheid had immers een sterke persoonlijke en sociale dimensie die al vroeg in zijn leven wortel schoot en zich vrij snel zou ontvouwen tot een breed engagement. Hieraan waren twee grote aspecten verbonden: een pedagogische en culturele rol enerzijds en een rol bij de gezamenlijke strijd voor meer sociale en politieke rechten ten bate van de Vlaamse Brusselaars anderzijds. We zouden De Pauw onrecht aandoen mochten we niet eerst en vooral zijn pedagogische rol benadrukken want zijn betekenis voor de intellectuele, culturele en maatschappelijke ontplooiing van de Vlamingen was ongetwijfeld zeer groot. De school van het Willemsfonds was zijn levenswerk, men kan zelfs stellen dat directeur De Pauw de avondschool als het ware belichaamde. Onder zijn leiding had deze een uitzonderlijk peil en een grote faam bereikt, een gegeven waar hij terecht heel trots op was. Hoe kan men dat succes verklaren? De Willemsfondsleergangen beantwoordden ontegensprekelijk aan een conjuncturele behoefte in de jaren 1950 en vooral 1960. Maar de bloei van de school had ongetwijfeld ook te maken met de persoon van De Pauw zelf die een puik organisator was en door doortastendheid en inzicht, weliswaar gerug-

gensteund door een invloedrijk Inrichtend Comité en een efficiënte Bestuurscommissie, telkens op het juiste moment de juiste beslissingen wist te treffen. Kortom, Karel De Pauw bleek 'the right man in the right place at the right time'.

Naast zijn efficiëntie als directeur had hij ook grote verdiensten als auteur. Zijn 16-delige taalmethode, verspreid in duizenden exemplaren, moet een haast onpeilbare invloed gehad hebben op de kennis en de uitstraling van het Nederlands, vooral in de periode 1930-1954. Getrouw aan de oorspronkelijke missie van het Willemsfonds, de verdediging van de moedertaal, spande De Pauw zich in om het Nederlands als cultuurtaal zo veel mogelijk te bevorderen in talrijke voordrachten, via het uitbouwen van de Willemsfonds-bibliotheek en het organiseren van tal van Vlaamse herdenkingen, vergaderingen en congressen. Naast taalminnaar bleek hij trouwens ook een groot Brusselminnaar wat o.a. tot uiting kwam in de reisgidsen die hij schreef over de hoofdstad.

Hoewel hij van zichzelf beweerde dat hij weinig politiek inzicht had, werd De Pauw erkend als deskundige inzake Brusselse en onderwijskwesties en werd hij, naarmate zijn gezag toenam, zowel binnen het Willemsfonds, lokaal én nationaal, als erbuiten geconsulteerd. In deze zaken trad hij zelden op het voorplan, maar fungeerde eerder als moderator of als deskundige en adviseur achter de schermen.

We zagen dat de contacten tussen het Willemsfonds, de Vlaamse Club en het Vlaams Komitee voor Brussel (na WO II) eerder gelimiteerd waren maar Karel De Pauw vervulde, samen met enkele andere prominente figuren, tussen deze drie organisaties een functie als tussenpersoon en als bruggenbouwer. Ook als vertegenwoordiger of waarnemer van het Willemsfonds bij communautaire kwesties had hij een zekere invloed. Hoewel hij een zeer trouw Willemsfondser was, schuwde De Pauw de contacten met andersgezinden niet. In de Vlaamse Club of het Vlaams Komitee voor Brussel pleegde hij overleg met Vlaamsgezinden met een heel verscheiden ideologische achtergrond. Vaak betrof het personen die actief waren in een veelheid van verenigingen en organisaties. Ze vormden in de Brusselse realiteit een minderheidsgroep die het zich omwille van hun verdrukte positie moeilijk konden veroorloven elkaar te bestrijden en hun verschillen grotendeels konden overstijgen.

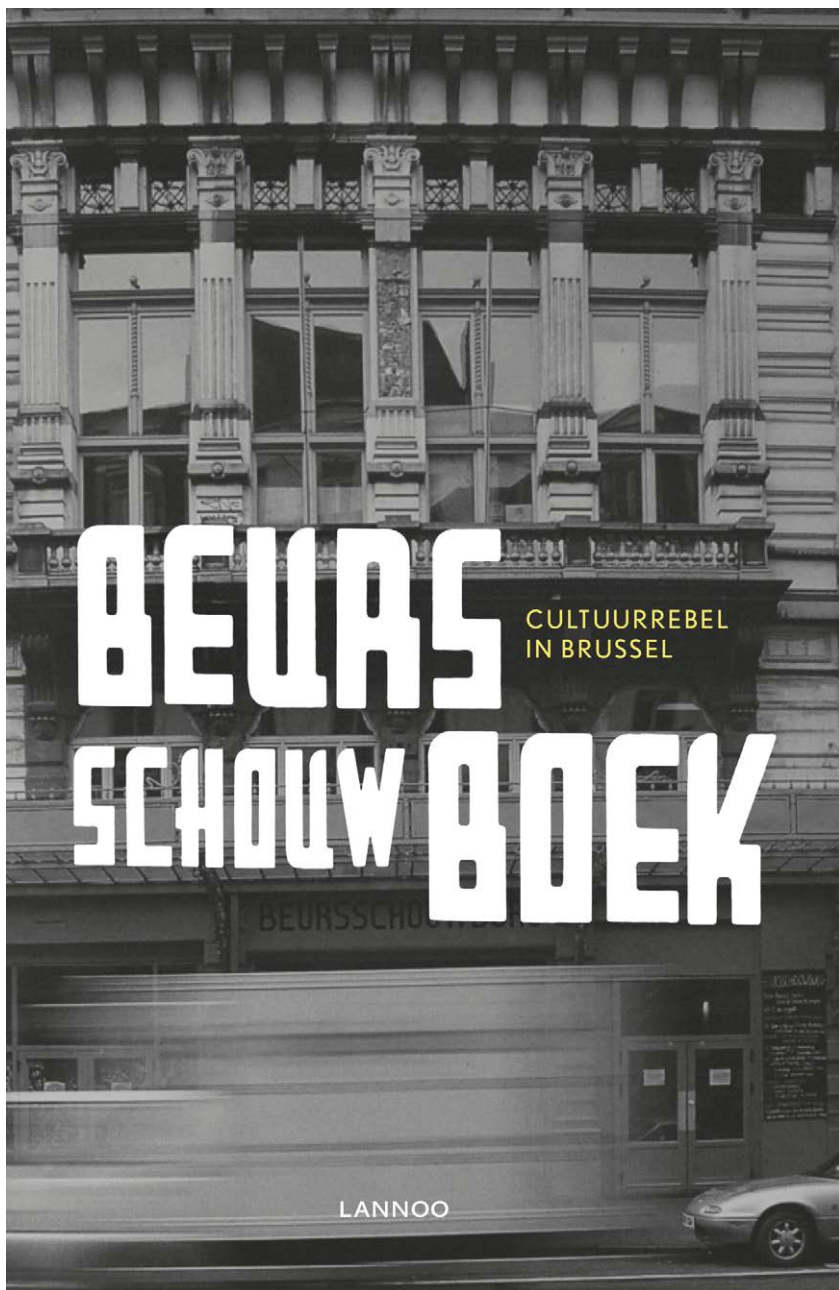

FRANS COOMANS

IS MASTER IN DE GESCHIEDENIS (VUB, 2013)

EN LICENTIAAT IN DE OPVOEDKUNDIGE WETENSCHAPPEN (VUB, 1983)

50 JAAR BEURSSCHOUWBURG IN 1 *BEURSSCHOUWBOEK*

Johan Wambacq

Op 5 februari 2015 viert de Beursschouwburg zijn vijftigste verjaardag. Bij die gelegenheid verschijnt bij uitgeverij Lannoo *Beursschouwboek*. Aan dat boek werkten vele auteurs mee: Marc Didden, Eric Min, Erwin Jans, Geert Sels, Pieter T'Jonck, Michaël Bellon, An Vandermeulen, Bernard Van Eeghem en Johan Wambacq. Het boek bevat ook tientallen getuigenissen van artiesten, programmamakers, politici en bezoekers die van ver of van nabij bij de Beurs betrokken waren. Het is rijk geïllustreerd met talloze foto's en reproducties van affiches van o.a. GAL, Ever Meulen, Joost Swarte e.a. Ik tekende voor het concept en de redactie. Ik werkte van 1974 tot 1990 aan de Beursschouwburg als verantwoordelijke voor de communicatie en later als programmamaker en directeur. In dit artikel kijk ik terug op mijn herinneringen.¹

De moeder van alle kunstencentra

We vonden het warm water uit. We waren er tien jaar mee bezig. Het slorpte ons helemaal op. We waren pioniers. Het waren heroïsche tijden.

In 1974 waren we begonnen, Jari Demeulemeester en ik, in de Beursschouwburg. Dat was toen een vervallen theater, niet alleen het gebouw maar heel de zaak was in verval geraakt, vijf jaar na de beruchte rel met de Werkgemeenschap waarbij artiesten en publiek door de Brusselse politie uit het theater waren geknuppeld. Maar het tij keerde. Vlaams Brussel had toen pas zijn Nederlandse Commissie voor de Cultuur (NCC, de latere VGC) en daar waaide een redelijk frisse wind, men vond het zonde van die dooie Beursschouwburg.

Jari organiseerde toen als *cultuurconsulent* van het Contact- en Cultuurcentrum (CCC) folk- en kleinkunstconcerten in de Beursschouwburg en vond steun bij de NCC om in diezelfde Beurs een *animatiecentrum* op poten te zetten.

In september 1974 kwamen Jari en ik over van het CCC naar de pas opgerichte vzw Cultureel Animatiecentrum Beursschouwburg. Samen stonden we sterk, mei '68 lag onder de Brusselse stoepen te woekeren, we zouden ze een poepje laten ruiken.

In de volgende jaren kreeg de Beursschouwburg een nieuw elan en een geheel nieuw

¹ Dit artikel is gebaseerd op DE VUYST (Hildegard), WAMBACQ (Johan), MARCOEN (Kristol). *Alles is rustig – Het verhaal van de kunstencentra*. VTi, Brussel, 1999.

publiek dat geen boodschap had aan het braafklassieke aanbod van theaters en culturele centra. De *polderpop*-generatie, Verminnen, Van het Groenewoud, De Bruyne, ... had in de Beurs haar eerste echte podium.

Na enkele seizoenen palmde we ook het theaterprogramma in, Radeis en Hauser Orkater werden het boegbeeld van een ander soort theater. Wat we in die eerste jaren presenteerden was niet altijd wereldschokkend (hoewel, Tom Waits in de Beurs, wie het heeft meegemaakt, spreekt er nog over), maar het was voor onze contreien redelijk uniek.

Was de Beurs echt uniek? Het Brusselse Théâtre 140 had toen al lang het Living Theatre en Frank Zappa over de vloer gehad. In Gent pionierde Pierre Vlerick met Proka (1969), in het Brusselse Paleis voor Schone Kunsten Bob van Aalderen met het Kunst- en Cultuurverbond, maar op een of andere manier trokken zij geen sporen die leidden naar de kunstencentra, de Beursschouwburg wel.

Wat was daar aan de hand?

In beleidsteksten schreven we: de Beursschouwburg is een platform voor de *jeugd*cultuur, of woorden van die strekking. (De jeugdhuizen waren toen echte broeinesten; zeker in de eerste seizoenen was de Beurs een soort grootstedelijk verlengstuk van de tientallen jeugdhuizen en -clubs in Brussel en omgeving.) Ook durfden we wel eens het woord *alternatief* gebruiken. De *rockcultuur* had eindelijk een stek veroverd in een officieel cultuurhuis, de *geest van '68* was vaardig geworden in een Vlaams theatertje in het hart van het ingeslapen Brussel – Brussel, dat toen heel hard leed aan de stadsziekte die omschreven wordt met het woord *Bruxellisation*, een ziekte waar het overigens nog altijd niet van hersteld is, maar dat is een ander verhaal.

Na vijf jaar vertrok Jari, die van de Beurs meer een music hall wilde maken en die later zijn ding zou doen in de AB, terwijl wij, jonge honden, de Beurs meer zagen als een soort Shabby Theater, Amsterdam was toen nog het *ludieke* centrum van de verlichte wereld.

De Beurs was op korte tijd *the place to be* voor een jonge artistieke *sien*, waar bijvoorbeeld de regiestudent Hugo De Greef, de piepjonge acteur Jos (later Josse) De Pauw of de pas afgestudeerde decorateur Pat van Hemelrijck rondgingen. Was de *Muntpleinanimatie* in oorsprong (1972) nog een alternatieve manifestatie van Vlaamse aanwezigheid in Brussel, georganiseerd door het CCC, vanaf 1974 werd ze, onder de naam *Mallemunt* en in handen van de Beurs, een echt stadsfestival. Voor Mallemunt '77 dokterden De Pauw en Van Hemelrijck een animatieproject uit, *Sierkus Radeis*, het begin van de legendarische theatergroep Radeis. Ook in 1977 organiseerde Hugo De Greef, die daarvoor tijdelijk een stek kreeg op de loonlijst van de Beursschouwburg, het eerste *Kaaitheater*-festival.

De Beurs was een inspirerende plek en we kregen gasten uit Leuven, Kortrijk en Gent over de vloer, die in hun stad iets gelijkaardigs wilden beginnen en hun licht kwamen

opsteken, dat werd dan het Stuk (1978), de Limelight (1980) en de Vooruit (1982).

Begin jaren 1980 was de Beursschouwburg een echt *kunstencentrum* geworden (al werd die term toen nog niet gebruikt). De Beurs werd toen gerund door een kleine staf: Hugo Vanden Driessche had de zakelijke, Dirk Verduyven de artistieke leiding; Oda Van Neygen stelde het programma van schoolvoorstellingen en kinderzondagen samen; vanaf 1983-84 kwam er video en beeldende kunst bij, ingevuld door Frank Vranckx, later door Jan Florizoone; ik tekende voor de promotie en werkte mee aan het theater- en lezingenprogramma. We waren een kunstencentrum met de swing van een *café des arts*.

Vanaf 1980 werd de Beurs de plek waar veel werk van de 'Vlaamse golf' zou getoond worden, vaak in première. We zetten regelmatig eigen producties of coproducties op – in deze laatste categorie b.v. *Mauser/De Hamletmachine*, een encensering van Jan Decorte, gemaakt in alliantie tussen de Beurs en Het Trojaanse Paard. In de Beurs ging ook Fase in première, de doorbraakproductie van choreografe Anne Teresa De Keersmaeker, een productie van de vzw Schaamte die later fuseerde met het Kaaitheater.

Jan Decorte, Jan Lauwers, Jan Fabre, Dito'Dito, Herman Gilis, Sam Bogaerts, Lukas Vandervost, Guy Cassiers, Ivo Van Hove, Luk Perceval... ze waren kind aan huis in de Beurs. Of zoals Ivo Van Hove, nu directeur van Toneelgroep Amsterdam, het zegt in het *Beursschouwboek*: 'In de Beursschouwburg moest je spelen als je iets wilde betekenen in het theater. 'De nieuwe esthetiek' werd er geboren. De Vlaamse Golf is er ontstaan. Een plek van grote historische waarde voor een hele generatie theatermakers. Wie er niet stond, moest zich beraden over zijn positie en belang. Dat was de artistieke kracht en macht van de Beurs in de jaren 1980.'

Ondertussen stond de Beurs in het programma van Oda Van Neygen ook aan de basis van een vernieuwing in het kinder- en jeugdtheater; Frank Vranckx introduceerde de videokunst, die toen nergens aan bod kwam; ik zette de lezingenreeks *Hard op de Tong* op; om de twee jaar organiseerden we de *Rock Rally*, elke zomer een uitgebreide *Mallemtent*, met niet alleen concerten maar ook straattheater, kindertheater en een compleet nachtprogramma in de Beurs en de AB, etc. etc. We namen geweldig veel hooi op de vork, en deden dat met te weinig personeel en te weinig geld.

In 1985 bestond de Beursschouwburg twintig jaar en we besloten een boekje open te doen over de eigen geschiedenis, waarvan we de eerste jaren nauwelijks kenden – we waren er ooit op een wat wrange manier aan herinnerd toen we, ergens begin jaren 1980, het Nederlandse Werkteater uitnodigden, maar die weigerden in de Beursschouwburg te spelen, nog altijd omwille van die rel met de Werkgemeenschap in 1969.

Wij, jonge honden, hadden een nogal schematisch beeld van de Beursgeschiedenis: 1965-1970, de directie van Dries Wieme, een periode van *kamertoneel*; 1970-1974, de tussentijd van Frans Van Langendonck, een periode zonder duidelijk profiel; 1974-1985,

de Nieuwste Geschiedenis, de Beurs opgenomen in de Vaart der Volkeren.

Toen ik *Twintig jaar Beursschouwburg – Een groepsportret*² schreef, bleken die eerste jaren toch een stuk spannender te zijn geweest dan wij hadden geweten. De Beursschouwburg had toen al de contouren van een... kunstencentrum: een 'progressief' theaterprogramma, een uitgebreide reeks kleinkunst (dat was toen toch een tikje rebelse muziek?), af en toe een tentoonstelling, bijvoorbeeld van de jonge Pjeeroo Roobjee, enz.

Naast het receptieve programma zette Dries Wieme van meet af aan ook eigen producties op. In zijn beleidsplan voor het seizoen 1968-1969 pleitte hij voor het opdrijven van het aantal gastvoorstellingen en voor het oprichten van een huisgezelschap, de Werkgemeenschap, diezelfde Werkgemeenschap die op 13 december 1969 uit de schouwburg zou worden geknuppeld en waaruit later o.a. Het Trojaanse Paard zou ontstaan.

Waar waren wij, de jonge honden van de jaren 1970 en 1980, mee bezig geweest? We hadden het warm water uitgevonden! Maar we hadden het ook aan de kook gebracht! De Beurs in de jaren 1980 leek met andere woorden heel erg op de Beurs in de jaren 1960.

En op dezelfde manier is de Beurs in de jaren 1990 en de Beurs anno vandaag gelijk aan en verschillend van de Beurs in de vorige decennia.

Is de geschiedenis van de Beursschouwburg, met haar elf directies op 50 jaar, er één van breuken? Ik denk van niet. Er is wel degelijk continuïteit, met name in de keuze voor verschillende disciplines, in het varen van een progressieve koers, in het werken met de vinger aan de pols van de tijd, de rest is een kwestie van wisselende accenten en krakende tijdsgewrichten.

Het *Beursschouwboek* brengt die bewogen 50 jaar in beeld, in interviews met de hoofdrolspelers en in talloze getuigenissen, van o.a. Johan Verminnen, Josse De Pauw, Eva Bal, Chris Dercon, Anne-Mie Van Kerckhoven, Jan Decorte, Anne Teresa De Keersmaeker, Claude Blondeel en vele anderen. Zij brengen gepassioneerde verhalen over dat kleine theater in het hart van Brussel dat vandaag nog altijd zorgt voor hartkloppingen.

Of om het te zeggen in de woorden van de huidige directeur, Tom Bonte, in de inleiding van *Beursschouwboek*: 'Dit boek wil de voorbije vijftig jaren niet reconstrueren op een academische of wetenschappelijk verantwoorde wijze. Het staat vol met persoonlijke verhalen en getuigenissen, percepties, contradicties en gekleurde meningen. Het geeft het woord aan een hele groep mensen die van kortbij een stukje of een hele brok van die halve eeuw hebben meegemaakt. En die het huis ook mee hebben gemaakt tot wat het nog steeds is: een artistiek en cultureel baken in het hart van

² WAMBACQ (Johan). *Twintig jaar Beursschouwburg een groepsportret, 1965-1985*. Brussel, 1985.

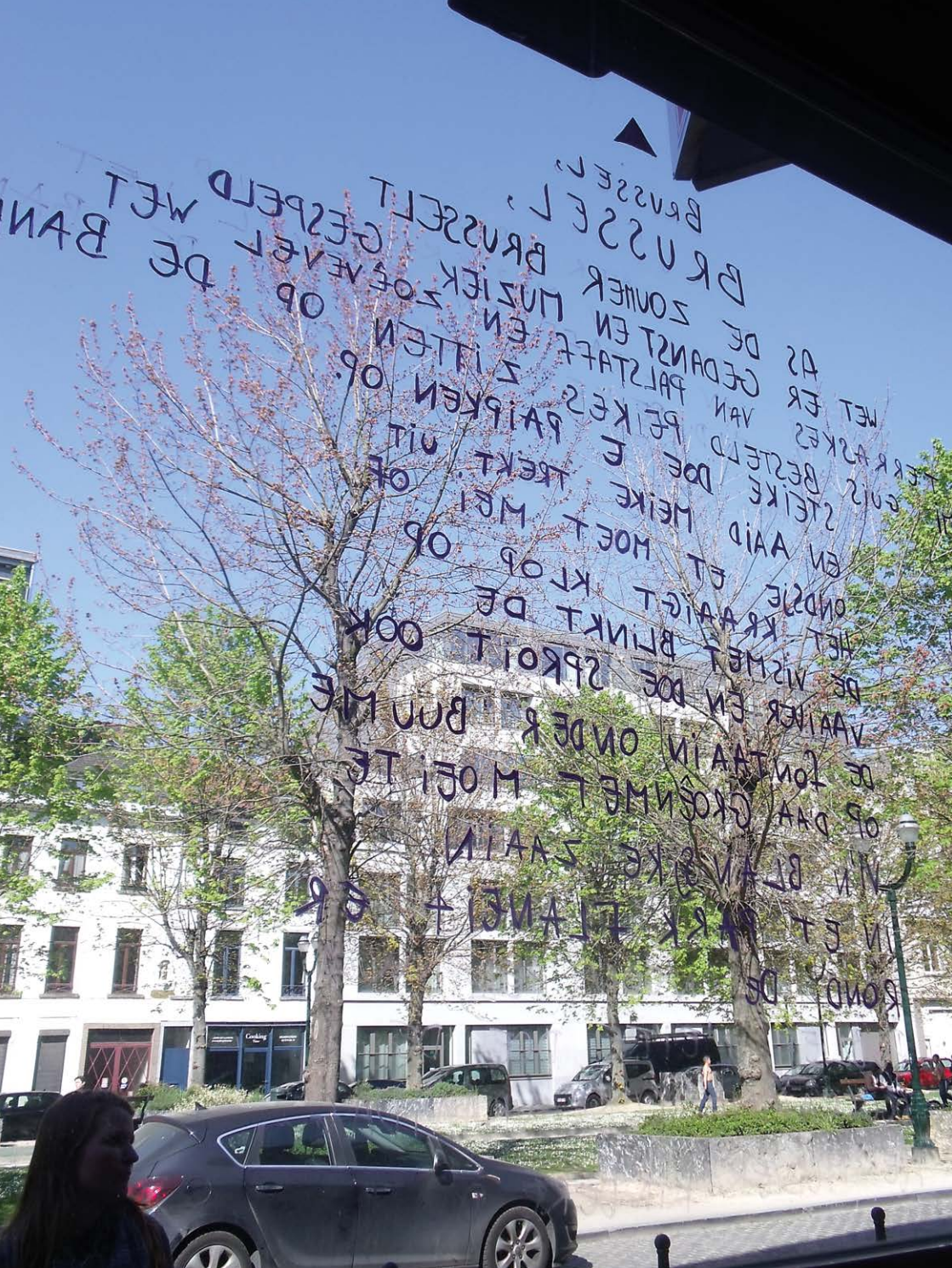
Brussel. Een open vitrine op de wereld.

We lieten stemmen van heel verschillende generaties hun verhaal vertellen, bijna steevast het verhaal van hún Beursschouwburg, vaak ook van hún jeugdijaren. Het boek geeft een caleidoscopisch beeld van jaren artistiek avontuur in muziek, podiumkunsten, beeldende kunst,... Het zijn verhalen waarvan de mythische kracht de realiteit soms overstijgt, zonder de waarheid geweld aan te doen.'

JOHAN WAMBACQ

WERKTE VAN 1974 TOT 1990 IN DE BEURSSCHOUWBURG. HIJ VERZORGDE ER DE COMMUNICATIE, PROMOTIE EN WAS LATER OOK PROGRAMMAMAKER EN DIRECTEUR. IN 1982 RICHTTE HIJ SAMEN MET HUGO DE GREEF HET TIJDSCHRIFT ETCETERA OP. TOT OP HEDEN IS HIJ DE DIRECTEUR VAN HET KAAITHEATER.

IMPRESSIES VAN EEN ALTERNATIEVE STAGE IN HET AMVB

Jettie Houssière en Shari Gevaert

Het AMVB is niet alleen een plaats waar informatie wordt opgeslagen en verzameld in een depot. Het wil ook de brede Nederlandstalige Brusselse erfgoedgemeenschappen ondersteunen in het ontwikkelen van hun kennis en vaardigheden. Hierbij zetten we in op zowel ervaringsgericht als formeel leren voor jong en oud, voor professioneel en amateur. Tijdens hun stageperiode in het AMVB kregen de studenten van de lerarenopleiding aan de HUBrussel de kans om hun competenties als leerkracht te verruimen. Zij delen hieronder graag hun ervaringen met u.

Laten we ons eerst even voorstellen. Shari en ik zijn twee studenten van de Hogeschool Universiteit Brussel waar we ons derde jaar van de lerarenopleiding tot een goed einde proberen te brengen. Ik studeer voor leerkracht Geschiedenis en Plastische opvoeding. Shari heeft zich gespecialiseerd in de vakken Engels en Informatica. Zoals jullie kunnen lezen zijn dat niet voor de hand liggende vakkencombinaties. Dat is juist wat het zo maakte om elk vanuit onze eigen ervaring in ons vak samen stage te kunnen lopen bij het AMVB.

We hebben het AMVB leren kennen via een stagecarroussel op school. We kregen ook een bundel waarin verschillende stageplaatsen voor onze alternatieve stage werden voorgesteld. Een alternatieve stage is een heel andere stage dan we gewend zijn in de lerarenopleiding. In plaats van les te geven in een middelbare school geeft de HUB ons met deze stage ook de mogelijkheid om andere werkgebieden te verkennen.

Vanaf onze eerste dag stond er een resem opdrachten voor ons klaar. Maar voor we daar aan begonnen, hadden we toch wel even een rondleiding nodig om het Archief en Museum voor het Vlaamse leven te Brussel echt te leren kennen. Hiervoor konden we rekenen op de deskundige uitleg van de archivaris. Hij is natuurlijk niet de enige die ons bijstond tijdens deze stage, daarvoor konden we steeds op het hele team rekenen. We merkten meteen dat deze gezellige groep mensen allemaal even gepassioneerd zijn voor hun beroep.

We kregen de opdracht om samen een creatief en educatief spel uit te werken. Aan de hand van een korte film met opdrachten op een website moesten eerstegraadleerlingen het begrip archief en het AMVB leren kennen. Deze opdracht lag volledig in de lijn van onze interesses en vaardigheden als leerkrachten in spe. We gingen aan de slag

en schreven een verhaal over een kleindochter die het verhaal van haar grootmoeder wil vertellen. De film moest digitaal zijn en daar kwam de geweldige computerkennis van Shari bij te kijken. Ik stond meer in voor de creatieve kant van het tekenen. Na veel prutsen, herbeginnen, schetsen en uitvinden kunnen jullie eindelijk het eindproduct bekijken op de site van het AMVB.¹

Hier stopte ons avontuur bij het AMVB echter niet. Aangezien Shari hier maar twee weken stage liep (7-8 april en 16-27 april), stond ik hier een week alleen (7-27 april). In die week kreeg ik de opdracht om de ingang van het AMVB aantrekkelijker en duidelijker te maken. Zo gezegd zo gedaan. Om in de huisstijl te blijven, koos ik ervoor om de eerste deur te versieren met een echt Brussels gedicht van T. Remôn, 'As de zoumer Brusselt'. Ook de tweede deur bleef in echte AMVB-stijl met een afbeelding van Karel Buls die je de weg toont naar het oog waar je onder moet staan om de schuifdeur te openen. De figuren, monumenten en het gedicht zijn getekend met glasraamstiften.

Naast het educatief filmpje en de raamtekeningen werden we ook ingeschakeld in de organisatie van Erfgoeddag. Het AMVB deed op 27 april zijn deuren open voor het grote publiek. Onder het thema 'Grenzeloos' organiseerden ze samen met Brusseeleer, de staf van Bon (Brussels onthaalbureau nieuwkomers) en Familiekunde Brussel een heuse erfgoedmarkt. Hier kon je een gesprek aangaan met een zeer breed publiek over wat volgens jou Brussels Nederlandstalig erfgoed is. Erfgoeddag heeft natuurlijk veel voorbereidend werk gevergd voor het team. Wij hebben het voorrecht gekregen om de laatste drie weken deel te nemen aan de verschillende vergaderingen, de opbouw van de tentoonstelling en uiteindelijk de Erfgoeddag zelf. Tijdens deze voorbereidingen hebben we kunnen ervaren hoe achter de schermen van een organisatie zoals het AMVB gewerkt wordt. Het heeft ons ook in contact gebracht met zeer uiteenlopende en steeds boeiende personen.

Op de momenten waarop we niet aan de educatieve film, de voorbereidingen van de Erfgoeddag en de inkom van het AMVB werkten, hielpen we de VUB studenten. Zij waren een moordspel aan het uitwerken en wij hebben hen twee keer geholpen bij het geven en begeleiden van het spel in het archief. Op de Leerkrachtendag ging een groep leerkrachten de uitdaging aan om vóór hun kinderen de moordenaar van de archivaris te vinden. Tijdens de tweede rondleiding hebben we de leerlingen van de Imelda-school in Brussel geholpen. Sommige opdrachten in het spel moesten nog een beetje aangepast worden en we hebben de VUB-studenten wat tips gegeven om het te verbeteren.

¹ <http://www.amvb.be/?page=123&section=124>

Om af te ronden willen wij hierbij het team nogmaals danken voor de mogelijkheden die zij ons gegeven hebben met deze stage. Het was inderdaad eens iets anders dan lesgeven maar het heeft ons toch doen inzien dat lesgeven in een school net iets anders is dan werken in een archief.

Dankjewel AMVB voor de leerrijke weken die wij bij jullie mochten meemaken.

Shari & Jettie

ARCHIEFAANWINSTEN

VOORJAAR 2014

NAJAAR 2014

Archief van Paul De Ridder [BE AMVB 321]

In april schonk historicus Paul De Ridder zijn onderzoeksarchief en een deel van zijn bibliotheek aan het AMVB. Deze schenking bevat documentatie over tal van belangrijke onderwerpen uit de Brusselse geschiedenis. Het is een waardevolle aanvulling van onze collectie.

Collectie Henri Ryckaert [BE AMVB 322]

In april ontving het AMVB een kleine documentaire collectie van Henri Ryckaert. Deze collectie bestaat uit diverse types documenten. Aan de hand van onder andere affiches illustreert ze de Brusselse geschiedenis van de laatste 100 jaren.

Archief van Gemeenschapscentrum Heembeek-Mutsaard

[BE AMVB 323]

Sinds juli bewaart het AMVB ook het archief van het gemeenschapscentrum Heembeek-Mutsaard. Dit archief kan een belangrijke bron zijn voor de studie van leefmilieu en stadsontwikkeling in Brussel, van de eerste helft van de jaren 1980 tot ca. 2007.

Archief van Filmactie Familia [BE AMVB 324]

In augustus verwierf het AMVB drie nieuwe archieven. Filmactie Familia was een samenwerkende maatschappij, actief van 1932 tot 1942. In het parochiecentrum 'Familia' te Neder-Over-Heembeek organiseerde ze filmvertoningen. Dit alles ten voordele van de afbetaling van het schoolgebouw. Het bescheiden maar interessante archief werd gevormd door secretaris Jozef Blondeel en overgedragen door Wim Van der Elst.

Archief van Brosella [BE AMVB 325]

Daarnaast werd onze collectie aangevuld met documentatie van het internationaal folk- en jazzfestival Brosella. Deze kleine verzameling bevat documenten van het begin van de jaren 1980 tot ca. 2000.

Archief van Bronks [BE AMVB 326]

Ten slotte werd in augustus het archief van BRONKS in bewaring gegeven. BRONKS is als productiehuis voor jeugdtheater en kunsteducatie een zeer belangrijke aanvulling voor onze reeks theaterarchieven. Het archief betreft de werking van BRONKS vanaf de oprichting (1991) tot heden (2014).

DE VLAAMSCH E LEEUW

In deze droeve tijden scharen wij ons, Vlamingen, samen met onze Waalsche broeders rond onze **BELGISCHE DRIF-LEEUW** en deelen met hen, dezelfden moed en dezelfde gevearen.

Wij zijn overtuigd dat, wanneer de eindzegepraal zal behaald zijn, wij samen ook, **DEZELFDE RECHTEN** zullen kunnen laten gelden.

België's bodem duldt geen vreemden,
Duldt geen vreemden, dan in 't g'al.
" De Leeuwenstandaard "

Wee hem den onbezonnen, die 't alsch en val verraad.
Den Vlaamschen Leeuw komt striclen en trouweloos hem slaan!

Vaderlandsch propagandablad.
Duldt geen censuur

REDACTIE : KOMMANDATUR, BRUSSEL
recht over de drukkerij : " La Libre Belgique "

Een Woord aan den Lezer.

Het vervult ons met innige vreugde dit eerste nummer, in ons geliefd België, alsook in de dierbare hoofdstad van ons Vaderland te mogen laten verschijnen, niettegenstaande al de moeilijkheden welke aan het drukken en uitgeven van een vrij blad verbonden zijn.

Hoe zalig het oogeblik waarop men aan zijn verdropten boezem kan lucht geven, na vijftien lange maanden van vreemde overheersching en dwingelandij, het goede zaad te mogen verspreiden onder onze Vlaamsche broeders en waar 't noodig mocht zijn hunnen moed staande te houden en aan te wakkeren en zou mogelijk mede te werken ter verheerlijking en wederbevrijding van ons dierbaar België. En dat dien dag van vrijheid, voor ons geliefd Vaderland moet en zal aanbreken, daar staat het verleden der Belgen en bijzonderlijk dit der Vlamingen borg, want zooals onze Ledeganck zingt :

Zij wilden wat was recht,
En wonnen wat zij wilden!

De Vlaamschgezinden zijn verdeeld : de eenen willen de omstandigheden afwachten en anderen willen, niettegenstaande alles, kost wat kost vooruit en ruw weg alles uit den weg ruimen om het doel te bereiken « **VLAANDEREN GROOT!** »

Wie heeft gelijk ? De voorzichtigen, of de anderen ?

De beide richtingen zijn overtuigd dat zij het goed eind in handen hebben. Het valt hier niet te onderzoeken of te bespreken, welke opvatting de beste is. Dit is niet ons loel. De omstandigheden zullen leeren wie gelijk heeft.

Men zegt dat de Vlaamsche beweging moet rusten en wachten, maar zich gereed houden! En wie verdedigt zich niet als hij wordt aangevallen. Daarbij, degenen die beweren de Vlaamsche beweging stil te leggen, doen zonder het zelf te weten, mee aan propaganda ten voordeele der beweging die zij willen stil leggen : Zij doen de flaminganten bedenken, dat zij voorzichtig moeten zijn, want men is rap een Duitschgezinde ! Is het niet reeds eene werking de flaminganten, te verwittigen dat de strijd niet geëindigd is en dat de flaminganten « alleenlijk rusten op hun schild. »?

Na den oorlog, zullen wij de krakeelende strijders

GEEFT HET VOORT A. U. E.

terug vinden ; geschaard onder dezelfde vlag, met dezelfde overtuiging, met dezelfde hardnekkigheid en moed om den eindstrijd uit te vechten.

Intusschen, staakt dat nutteloos gekibbel, dat alleen onze macht kan verminderen en tweedracht zaait waar eenheid moet heerschen. Menschen, strijdende voor hetzelfde doel, kunnen van meening verschillen maar worden daarom geen vijanden. Alles is immers maar kwestie van opvatting en dikwijls van gevoel !

Ons doel is den vijand te bevechten, den vijand van al wat vrij is, of vrij wil worden.

De Duitscher, de overweldiger, die onder 't masker van Vlaamschgezindheid, van ons knechten en lafaards wou mikken. Maar het is hem mislukt. Eensgezind staan alle Belgen hetzij Waal of Vlaming, met denzelfden haat tegenover dezelfde vijand.

OPEN BRIEF

Aan Zijne Majesteit ALBRECHT I, Koning der Belgen.

SIRE,

Het is thans meer dan een jaar geleden, namelijk op 4de Augustus 1914, dat U WE Majesteit, door den machtigen Duitschen Keizer opgevorderd, het traktaat van België's onzijdigheid, door Duitschland onderteekend, te schenden, en de Duitse troepen vrijen doorgang op onzen vaderlandschen grond te verleenen, met edele verantwoordiging heeft geantwoord : " **GIJ KOMT ER NIET DOOR!** "

Thans, SIRE, evenals op dien heugelijken dag, staan zeven miljoen Belgen, Uwe onderdanen, met ontroering trouw rond uwen troon geschaard en zijn fier op U, Sire, hunnen beninden Vorst.

Zij danken Uwe Majesteit omdat Zij, zoo trouw de gevoelens van haar vrij en plichtgetrouw volk heeft weten te vertolken, een volk dat duizendmaal eene edele dood verkliest boven eel leven vol schande.

Voorzeker, Sire, wellen nog immer, tenen in onze oogen bij het herdenken van het groot aantal puinhoopen en de ongelukkige slachtoffers die deze oorlog zonder wee

DE VLAAMSCH E LEEUW

SLUIKBLAD UIT DE EERSTE WERELDOORLOG

Wim van der Elst

Op zoek

Ter voorbereiding van een tentoonstelling 'Het leven van de Everenaars tijdens de Grote Oorlog', die de Geschied- en Heemkundige Kring van Evere en de gemeente Evere willen organiseren, deden wij wat opzoekingen in de nagelaten archieven en documentatie van Pieter Cnops (Evere 1928-2012)¹ die aan het AMVB werden overgedragen.² Daarbij troffen we in de voorbereiding van het nooit verschenen tweede deel van zijn 'Evere vroeger' een onderschrift aan bij een (nog niet teruggevonden) foto of postkaart: *Panorama richting Vredeplein 1920*. Een gezicht vanaf het hoge huis op de hoek van de Stuckensstraat en de Van Hammestraat. In deze straat, links op de foto, leest men op de gevel van het vierde huis: **IMPRIMERIE D'EVERE**. Het is de drukkerij van Frans Van Cutsem 'Sus van den Ballon' (1883-1936) die tijdens W.O. I het sluikeblad *Den Vlaamschen Leeuw* had gedrukt, waarvoor Van Cutsem tot ridder in de Leopoldsorde was benoemd.

Frans Van Cutsem
© Wim Van der Elst

In het (wel verschenen) boekje 'Kent u ze nog... de Everaars' (Europese Bibliotheek - Zaltbommel 1975) staat nog een foto met binnenzicht in een drukkerij met als bijhorende tekst: *Hier zien we drukker Frans Van Cutsem 'Sus van den Ballon' (1883-1936) omstreeks 1930 in zijn werkplaats aan de Van Hammestraat 15. Achter de drukpers staat zijn vrouw Isabella Van Craenenbroeck en links zijn dochter Joanna Francisca, thans getrouwd met Marcel Mathijs. Frans Van Cutsem was in de leer geweest bij Van Doorselaer in de Seutinstraat te Schaarbeek. Omstreeks 1914 zette hij in de Picardiestraat 9 een eigen drukkerij op. Hier drukte hij het sluikeblad 'Den Vlaamschen Leeuw', waarvoor hij in 1920 tot ridder in de Leopoldsorde werd benoemd. Bij deze gelegenheid heeft de Koninklijke Fanfaren-Maatschappij Ste-Cecilia' hem op 10 juli een treffende serenade gebracht. We vonden een portretje van hem op een bedankingskaartje bij zijn begrafenis, waar-*

¹ BE AMVB 315: Archief van Pieter Cnops.

² zie VAN DER ELST (Wim). 'Verzameling Evere Pieter Cnops.' in *Arduin*, 7, 14, p.9-13.

op te zien is dat hij inderdaad een decoratie draagt. Geïnteriseerd probeerden wij er meer over te vinden.

Cegesoma heeft de volledige collectie *De Vlaamse Leeuw* gedigitaliseerd en toegankelijk gemaakt via de website. Het artikel van Luc Vandeweyer gaat hoofdzakelijk over de inhoud van het blad en het vertelt weinig over de geschiedenis.³ In de Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (NEVB) is er een kort lemma waarin Frank Beke zegt dat het 'door de opstellers van *La Libre Belgique* werd uitgegeven.' Misschien is hij om de tuin geleid door het sarcastisch bedoelde redactieadres 'KOMMANDANTUR' Brussel, recht tegenover de drukkerij van *La Libre Belgique*?

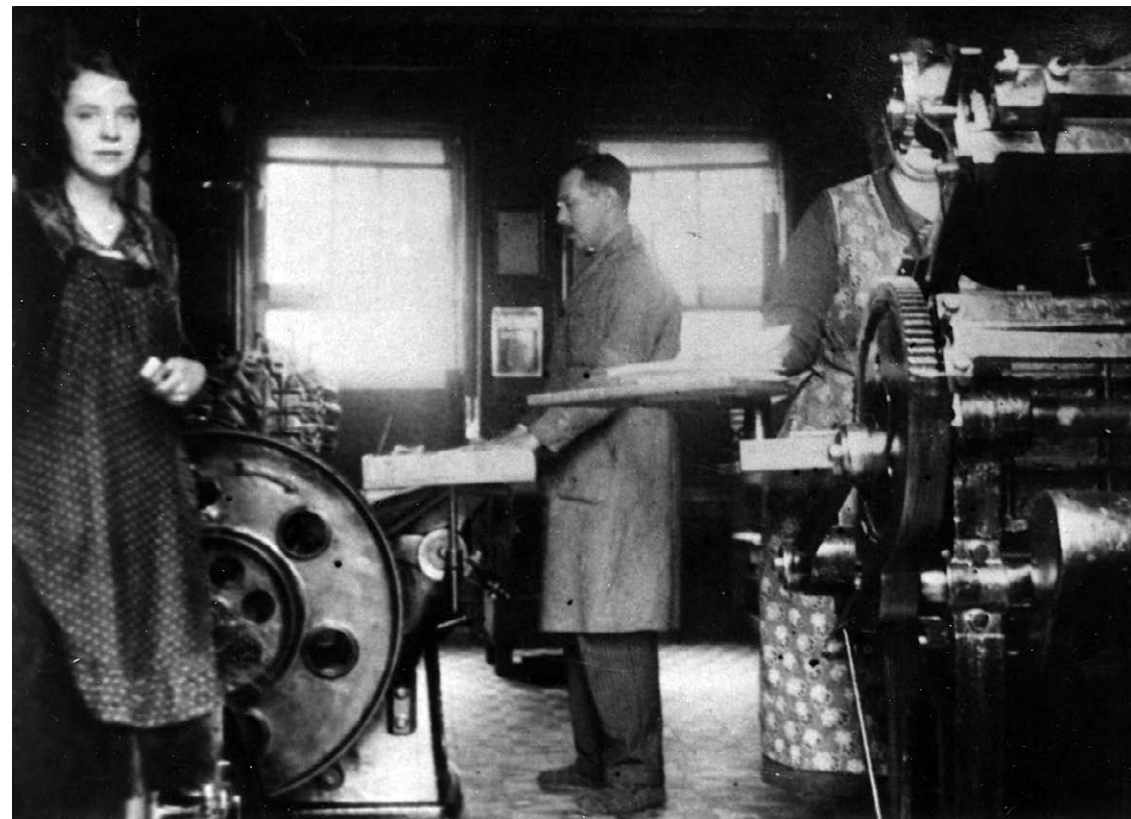
Maar we vonden in de Abraham-catalogus voor het project van de kranten uit WO I een toevoeging door het AMVB: 'Uit de geschiedenis der bezetting: het sluikblad *De Vlaamse Leeuw* strijd tegen het Duitschdom en het aktivisme.' Navraag wees uit dat het hier een stuk uit het archief Louis Deveen betreft.⁴ Uit verder onderzoek bleek dat het niet om een exemplaar van het sluikblad zelf gaat, maar om een kleine brochure (20 blz.) die in 1919 werd uitgegeven door een 'Studiekring Voorwaarts St.-Jans-Molenbeek' en gedrukt bij Van Cutsem in Evere.

We hadden intussen al ontdekt dat Lydia Deveen-Depauw (die het archief in kwestie aan het AMVB heeft overgedragen) haar boek *Momenten in profiel*⁵ opent met: '*De Vlaamse Leeuw. Vaderlandsch propagandablad. Strijd tegen het Duitschdom en het aktivisme 1915-1918.* Dat waren de titels van het sluikblaadje dat mijn grootvader Louis Deveen (1868-1950) tijdens de Eerste Wereldoorlog volschreef en drukte.'

Het ziet er naar uit dat Lydia Deveen toen ze dit schreef de titels van het blaadje zelf en van de brochure combineerde. Het archief bevat ook een bijna volledige collectie van de blaadjes zelf (ze werden doorlopend genummerd van 1 november 1915 tot 30 november 1918 maar de nummers 2, 3, 12, 13, 14 en 18 zijn nooit verschenen).⁶

De brochure

In een Voorwoord, ondertekend 'Studiekring 'Voorwaarts' St.-Jans-Molenbeek 1919', wordt gezegd dat herhaaldelijk bij hun ondervoorzitter Richard Van Landuyt, 'de spil van het sluikblad *De Vlaamse Leeuw*' was aangedrongen om de geschiedenis van dit blaadje te berichten. Hij is onder Vlaamse strijdenoten niet overbekend maar des te

Drukkerij Van Cutsem © Wim Van der Elst

³ VANDEWEYER (Luc), 'De Vlaamse Leeuw.' In <http://warpress.cegesoma.be/nl/node/8945>.

Laatst geraadpleegd op 17/10/2014.

⁴ BE AMVB 035: Archief van Louis Deveen, nr 282.

⁵ DEVEEN – DE PAUW (Lydia). *Momenten in profiel*, Brussel, 2011, p.10.

⁶ BE AMVB 035: Archief van Louis Deveen, nr. 275.

meer bij de Katholieke Brusselse Werkers en inzonderheid te Molenbeek. Van Landuyt zelf zegt in een woord ter inleiding dat hij dit doet omdat 'de antivaderlandse houding van zekere bladen schijnt voor doel te hebben de schande, waarmee de activisten zich belaadden, op al de Vlaamsgezinden te doen terugvallen.'

Over het ontstaan zegt hij dat in oktober 1915 in het Patronaat te Molenbeek hem door Louis De Meyer verteld werd dat de *Libre Belgique* weldra ook in het Vlaams zou verschijnen en men een drukker zocht. Hij zou dan 'onze voorzitter' V. Van Loo, drukker, Hoopstraat 9 te Molenbeek, aangesproken hebben en deze stemde in. Enkele dagen later stelde De Meyer Van Landuyt in verbinding met een zekere H... (die verder meermaals voorkomt en als onbetrouwbaar wordt afgeschilderd) waarmee hij de eerste schikkingen voor een blaadje dat *De Vlaamsche Leeuw* zou heten, trof. In het eerste nummer schreef hij het artikel 'Aan onze Helden' en stelde ook de titelpagina samen. Na heel wat technische problemen geraakte het nummer bij Van Loo gedrukt en H... zou voor de verspreiding instaan. Maar na twee maand verklaarde H... dat het blaadje niet verder kon verschijnen omdat hij bedreigd werd. Van Landuyt besloot dan alleen verder te doen maar om verwarring te zaaien werd het tweede nummer 'nr. 4'.

Er werden 2.500 exemplaren gedrukt, later 5.000. Voor de verspreiding werd beroep gedaan op Cyriel Vandeplassche, elektricien bij de 'Meunerie Bruxelloise', die in de Chaumontelstraat 40 te Schaarbeek woonde en juffrouw Jeanne Vanderlinden, bediende bij 'Stollwerk' die in de Opzichtersstraat te Molenbeek woonde.

Voor het vijfde nummer kreeg men met geldnood te kampen en ook weer met technische problemen. Een deel van de oplage werd verdeeld via Louis Deveen-Hiel⁷ bestuurder der gemeentebaden van Schaarbeek. Die stuurde regelmatig artikels op maar pas na twee jaar kwam Van Landuyt in rechtstreeks contact met hem en vernam dat hij het initiatief genomen had voor het blaadje en H... als tussenpersoon gebruikt had.

Via hem werd steun bekomen van volksvertegenwoordiger A. Buyl⁸ en van Paul Temmerman, hoofd der openbare werken van St.-Joost-ten-Node.

Na het verschijnen van nr. 7 (september 1916) werd drukker Van Loo aangehouden. Dat bleek echter niet in verband te staan met *De Vlaamsche Leeuw* of kon niet bewezen worden. Door tussenkomst van J. Finné (een Everse familie) kwam Van Landuyt in contact met drukker Fr. Van Cutsem, Picardiëstraat 9 te Evere (slechts twee minuten van Vandenplassche).

⁷ BEYERS-BELL (Janine), SCHEELINGS (Frank), 'Lodewijk (eigenlijk Louis) de'. In: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, 3, 1998, Tielt, p. 3175-3176 vermelden hem als stichter en medewerker van het sluikeblad *De Vlaamsche Leeuw* dat ageerde tegen het activisme.

⁸ Adolphe Buyl (1862-1932) was afkomstig van Serskamp. Hij was liberaal volksvertegenwoordiger voor Veurne-Oostende-Diksmuide van 1900 tot 1929. Maar hij was ook schepen van Elsene van 1904 tot 1921 en burgemeester van 1930 tot 1932. DE METSENAERE (Machteld), 'BUYL, Adolf', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, 1, Tielt, 1998, p.670-671.

Na terug heel wat technische problemen verscheen het nummer nog terwijl Van Loo in de gevangenis zat, wat het vermoeden ontkrachtte dat hij er achter zat.

Voor nr. 8 kreeg Van Landuyt via E. H. Dr. Van Tichelen⁹ een studie over de Duitse hogeschool door Dr. Fierens.¹⁰ Komische anekdote: terwijl ze 's avonds in de drukkerij het nummer 9 aan het verbeteren waren, stopte een Duitse auto voor de deur in de verlaten straat. Ontsteltenis! Maar het bleek dat de geheimpolitie zich vergist had: zij zochten een 'zeepbaron' in de Picardstraat in Molenbeek maar waren naar de Picardiëstraat in Evere gereden...

Een zware slag was de aanhouding van Jeanne Vanderlinden. Er heerste ook weer geldnood en de nummers 12, 13 en 14 werden overgeslagen. In april 1917 werd 500 fr. bekomen via E.H. Emiel Wauters, aalmoezenier van den arbeid in het Kardinaal Merciergesticht te Schaarbeek.

Van Landuyt beweert dat hij er omzeggens alleen voor stond om het blad te vullen en de schuilnamen Blauwvoet, Breidelszoon, Major C., Hoopvol, Klauwaert, De Vlaamsche Leeuw, De Beheerraad, enz. gebruikte. E.H. Van Tichelen bezorgde nu een reeks programma-artikelen. En een broer van Van Landuyt be-

⁹ LAUWERYS (Jozef), VANDEWEYER (Luc); TICHELEN, Theodoor van'. In *NEVB*, 3, Tielt, p. 3066-3067 vermeldt de medewerking van deze onderpastoor aan *De Vlaamsche Leeuw*.

¹⁰ DE SCHRUIJVER (Reginald), PEETERS (Karel C.), 'FIERENS, Alfons'. In idem, 1, 1998, p.1139-1140 vermeldt dat de bijdragen van Fierens in *De Vlaamsche Leeuw* in 1919 werden uitgegeven als boek onder de titel *Het Belgisch Vaderland. Een bijdrage tot de wijsbegeerte van de Vlaamsche Beweging*. Fierens woonde tijdens WO I in Evere.

Voorpagina's *Vlaamsche Leeuw*, nr 5, april 1914
Vlaamsche Leeuw, nr 30, november 1918

gon mee te werken onder de schuilnamen Cesar, V.L., Major C.G. en andere. Juffrouw Vanderlinden werd opnieuw aangehouden en vervangen door onderwijzeres Van Diest.

Door tussenkomst van mej. Gabrielle Vautier, dochter van wijlen generaal Vautier, verscheen een reeks vlugschriften¹¹ als uitgave van *De Vlaamsche Leeuw*:

- ⊕ *Het Belgisch Vaderland*, 1.000 nrs., door Dr. Fierens
- ⊕ *De goede strijd*, 1.000 nrs., door Blauwvoet
- ⊕ *Drie jaar oorlog*, 1.000 nrs., door L. Franck
- ⊕ *Nieuw België*, 5.000 nrs., door E.H. Van Tichelen
- ⊕ *Frans Van Cauwelaert et la Question des langues en Belgique*, 6.000 nrs.
- ⊕ *La Supériorité du Français et l'Egalité des Langues en Belgique*, 5.000 nrs., door Justin Mérault
- ⊕ *Vaderlandsliederen*, 10.000 nrs.
- ⊕ *Frans Van Cauwelaert en de Taalkwestie in België*, 5.000 nrs.

Rond die tijd werd de drukkerij van *La Libre Belgique* door de Duitsers ontdekt, en er was sprake van dat Van Cutsem het zou overnemen, maar dat ging uiteindelijk niet door. In het nummer van april 1918 verscheen een artikel 'Vlamingen op uw hoede' van Van Landuyt (het wordt integraal in fine van de brochure hernomen) waarin hij de misplaatste franskiljonse aanvallen tegen de Vlaamse Beweging voorspelde. Dat werd hem bijzonder kwalijk genomen en beloofde steun werd ingetrokken of afhankelijk gesteld van onderwerping aan censuur.

Het laatste nummer (30) verscheen na de wapenstilstand. Ze waren het op zondag in de drukkerij aan het verbeteren toen de ontploffingen in het rangeerstation van Evere zich voordeden met grote schade tot gevolg.

De drukkerij is gelegen op kleinen afstand van den spoorweg te Evere waar de ontploffende wagens zich bevonden. Ik was volop aan 't verbeteren toen rond 4.20 uur de schrikkelijke losbarsting plaats had die gans de hoofdstad in opschudding bracht. Het huis waarin ik mij bevond scheen op zijn grondvesten te wankelen als ging het ineen storten. De vensters vlogen open, de ruitscherven ploften neer, en een dikke rookwolk vervulde de drukkerij; buiten hoorden wij het dof gerucht der neerploffende pannen en schouwen en in de nabijheid kwamen zware weggeslingerde ijzerstukken terecht. Wij voelden ons niet meer veilig en alles in den steek latende gingen wij op de vlucht.

Tot zover een beknopte analyse van de meer uiterlijke aspecten van het tijdschrift. Zoals

¹¹ Eveneens aanwezig in BE AMVB 035.

gezegd vindt men een uitgebreide bespreking van de inhoud in de bijdrage van Luc Vandeweyer.

We mogen toch wel vaststellen dat hier sprake was van een zeldzame samenwerking tussen katholieke en liberale Brusselse flaminganten. Ook van Franstalige kant was er steun voor de strijd tegen het activisme maar die was er veel minder als het over de Vlaamse eisen op zich ging, ook na de oorlog.

Naspel

In het bundeltje 'medewerking Vlaamsche Leeuw' heeft Louis Deveen een beperkt aantal documenten verzameld. In een krantenknipsel uit het activistische dagblad *Het Vlaamsche Nieuws* van zaterdag 11 december 1915 trekt Jef Herremans fel van leer tegen het pas verschenen sluiklad.¹²

In maart 1919 werden op initiatief van Louis Deveen gebundelde verzamelingen van het blaadje aangeboden aan onder meer Koning Albert (de ontvangstmelding en bedanking zijn bewaard) en ook aan burgemeester Max (in het laatste nummer van november 1918 was ook al een hulde aan hem verschenen ter gelegenheid van zijn terugkeer uit gevangenschap). Volgens een krantenknipsel uit *Het Laatste Nieuws* van vrijdag 14 maart 1919 gebeurde dat op het Brusselse stadhuis met een redevoering van Deveen: *Burgemeester Max drukte zijn bewondering uit voor den moedigen strijd door de medewerkers van 'De Vlaamsche Leeuw' geleverd, en liet uitschijnen hoezeer zij dienden gelukkiggewenscht omdat zij opkwamen tegen hen, die het land wilden in twee scheuren, terwijl het zijn eenheid zoo noodig had. Hij verklaarde er op gesteld te zijn de Vlaamsche taal nog beter te leeren en nam van de medewerkers van 'De Vlaamsche Leeuw' met een hartelijk woord afscheid.*

In 1919 verscheen het boek *Activisten*. Daarin staat een korte passage: *Alleen willen wij hier nog zeggen dat, naast het blad La Libre Belgique, dat tijdens de bezetting in 't geheim werd uitgedeeld en zoo krachtig heeft geijverd om den moed van onze geteisterde bevolking te stalen, er een Vlaamsch sluiklad bestond, met hetzelfde doel: De Vlaamsche Leeuw. Het werd door Vlaamschgezinden (o.a. Richard Landuyt, P. Temmerman en L. De Veen-Hiel) opgesteld en verspreid, ontmaskerde ter dege den Duitschen overweldiger en ranselde onverschrokken de activisten af. Nog een bewijs, dat de echte Flaminganten hun vaderlandsche plichten kenden en moedig vervulden.*¹³

¹² BE AMVB 035: Archief van Louis Deveen, nr. 274.

¹³ Onbekend. *Activisten*, Julius Vuylstekefonds nr. 11, Gent, 1919, p. 205-206.

Dat zou aanleiding geven tot een kleine polemiek. In het Vlaams-nationalistische weekblad *Ons Brabant*¹⁴ verscheen in februari 1920 een stukje met een uittreksel uit een recensie van het boek *Activisten* door Van de Perre (er wordt niet vermeld waar die verschenen was) waarin: *Gaarne had ik gezien dat de schrijver meer objectief gebleven ware en zich beperkt had tot zijn documentarischen arbeid. In dit opzicht is zijn werk waarlijk belangwekkend alhoewel onvolledig en soms onnauwkeurig. Zoo b.v. wanneer de heeren Temmerman en De Veen-Hiel vermeld worden als medewerkers aan De Vlaamsche Leeuw. Ons Brabant voegt daaraan toe: Wie van beiden zegt de waarheid? Mr. De Veen-Hiel wanneer hij beweert opsteller te zijn geweest van De Vlaamsche Leeuw... en in die hoedanigheid bij de afvaardiging was die de ingebonden nummers aan den Franskijonschen Burgemeester Max overhandigde, of Mr. Van de Perre die vaststelt dat die bewering onnauwkeurig is.*

Reactie kwam uit onverwachte hoek, in het nummer van 22 februari 1920 van *Ons Brabant*, door V. Van Loo, oud-uitgever van den VL. L.: *Ik moet met verontwaardiging doen opmerken dat de heer De Veen-Hiel nooit opsteller is geweest van de Vlaamsche Leeuw, en dat de afvaardiging welke bij den heer Max is geweest, niet regelmatig noch gewettigd was, daar de stichters en opstellers van hoogergenoemd blaadje niet aanwezig en zelfs niet verwtigd waren geworden.*

P.S. – Wij maken geen jacht op lintjes... zoals heer De Veen.

Om er nog een schep bovenop te doen plaatst het weekblad er een zogezegde 'annonce' bij:

Verloren op het stadhuis van Brussel bij de plechtige ontvangst door burgemeester Max

Reputatie van ernstigen mensch

Wie ze terug zou brengen, krijgt als beloning een Belgisch lintje.

Adres: Lowitje De Veine uitgever van Vl.(liegende) L.(ollekens), Schaarbeek.

In het nummer van 29 februari 1920 staat het antwoord van L. De Veen-Hiel waarin hij stelt wel meegewerkt te hebben *met vele anderen welke het werk 'Activisten' ook wel had moeten vermelden, zoals trouwens blijkt uit de geschiedenis van dit bladje, geschreven door den heer Richard van Landuyt die de hoofdsteller was.*

Ons Brabant neemt het op als ingezonden stuk maar kan niet nalaten eronder toe te voegen:

Graag voldoen wij aan 't verzoek van Heer De Veen... doch houden niet op ons af te vragen

¹⁴ VAN DER ELST (Frans), DE WEVER (Bruno), 'Dender- en Zennegalm.' In: *NEVB*, 1, 1998, p. 911. Staf De Clercq was de uitgever van dit weekblad. In januari 1920 verscheen 'De Brabander. Orgaan van het Vlaamsch Front arrondissement Brussel' waarvan de titel reeds na enkele maanden gewijzigd werd in 'Ons Brabant'.

waarom en met welk recht Heer De Veen in naam der Vlamingen een blijf van erkentelijkheid aan den Franskijon Max moest brengen. Als hij daardoor het Vlaamsche Volk heeft willen dienen... dan is hij verre mis geweest... In dien tijd was de jacht op lintjes immers een ziekte geworden... en hoevelen zijn er niet door aangetast geweest...!

De Veen had een schrijven van Richard Van Landuyt, met datum 23 februari 1920, gekregen waarin:

De brief van Van Loo noem ik ongelukkig en tegenstrijdig met de waarheid. De geschiedenis van de Vl. L. waaraan ik niets te veranderen heb, is daar om dezen die verlangen ingelicht te worden allen noodigen uitleg te verstrekken. Van Loo zal wellicht gehandeld hebben zonder overleg, onder den indruk zijner eerste verontwaardiging wanneer hij vernam dat in een boek over aktivisme, als bijzonderste medewerkers personen opgegeven worden die zeker eenen gansch ondergeschikten rol hebben vervuld, terwijl de drukkers en de bijzonderste medewerkers zelfs niet eens vernoemd zijn geweest: namelijk C. Vandenplasch en mej. J. Vanderlinden wier zelfverloochening en opofferingsgeest uit zuiver idealisme, geen palen kende en mijn broeder die ongeveer veertig artikelen schreef en daarbij het gevaar deelde dat het Beheer en den opstelraad van het blad over ons huis trok. Ik ben van oordeel dat, zoo den Heer Temmerman moest vernoemd worden, er honderd anderen met meer recht aanspraak mochten op maken. In 't voorbijgaan weze gezegd dat hetzelfde geldt voor wat den heer Buyl betreft. Deze kent weinig of niets van onze zaak en in de kamers of elders pronkt hij met onze veeren. Wat meer is, hij maakt van onze werking misbruik om onze heiligste rechten te bekampen. Zulks noem ik eene dubbele schande!

Victor Van Loo schrijft op 7 maart 1920 aan Deveen:

ik betreur dat men mij niet de volle waarheid had gezegd en ben dus bereid een terechtwijziging te doen en u mijn verontschuldiging aan te bieden. (...) Tevens maak ik gebruik, u te doen opmerken dat ik geen Fronter ben, zooals u aan den Heer Van Landuyt hebt geschreven.

Er is tenslotte een niet gedateerde kladversie van een brief, zonder naam van bestemming, van Deveen bewaard, waarvan niet vast staat dat die ook verstuurd is.

Daaruit toch:

Van Loo onderteekent met acht andere medewerkers van 'De Vl. L.' het titelblad van den bundel den Burgemeester Max aangeboden, en dan doet hij drukken dat ik bij Max ging zonder raadpleging van de andere medewerking? Gij weet best dat indien wij maar gedrieën waren, het waarachtig mijne schuld niet was. En wat onzin dat ik er sprak namens de Vlamingen! Er moet daar in 'Ons Brabant' een ruziezoeker nestelen, want wat beteekent het nu een jaar later over dit feit beginnen te vitten. Die kerel is ook een oneerlijk mensch; inderdaad ik stuurde aan 'Ons B.' met mijn antwoord de geschiedenis door Richard geschreven en het nummer van ons bladje waarin ik het kort artikeltje voor Burg. Max omlijfste. Hij kon dus best oor-

deelen waarom wij bij Max gingen. Dit alles ingezien, denkt gij dat ik nog moet antwoorden? Ja? Dan zou het namens een aantal medewerkers moeten zijn en luiden als volgt: (...) Het is met die gedachte bezielde dat, niet ik alleen, maar eenige medewerkers van den Vl. L. den heer Burg. Max een bundel van deze verzameling van ons sluikbladje gingen aanbieden. Ik mocht de eer hebben op aandringen der aanwezige medewerkers de ontvangst in te leiden. Er werd gesproken in deze geheel niet namens de Vlamingen, maar enkel en alleen namens de medewerkers van den Vl. L., welke, in getalle van tien, het opschrift op het titelblad van het bundel hadden ondertekend. Tusschen die was ook den heer Van Loo. Men herleze nu dezes schrijven in uw nummer van 22 Februari.

Tot zover deze kleine polemiek die toch aantoonde dat de eensgezindheid onder de Vlaamsbewusten reeds ver zoek was en dat er toen al scherpslijpers opdoken met weinig of geen inzicht in de ware Brusselse toestanden na de oorlog. Maar het laat ook toe de puntjes op de i te zetten: Deveen erkent dat de brochure van Van Landuyt de waarheid weergeeft. Deze vermeldt Deveen wel als initiatiefnemer maar zegt dat hij pas na twee jaar met Van Landuyt rechtstreeks in contact is getreden. Dan had drukker Van Loo zeker niet van hem gehoord, wat zijn ondoordachte reactie verklaart. Maar het is wel duidelijk dat Van Landuyt de echte spil was, niet alleen als hoofdsteller maar ook als organisator. Daarvoor mag hij wel eens uit de vergetelheid gehaald worden.

WIM VAN DER ELST

IS DOCTOR JURIST. HIJ SCHONK ARCHIEF AAN HET AMVB EN WAS VAN 2004 TOT 2012 VOORZITTER VAN HET AMVB. HIJ IS NU VOORAL ACTIEF IN DE GESCHIED- EN HEEMKUNDIGE KRING VAN LAKEN.

ARCHITECTURE ARCHIVE

SINT-LUKASARCHIEF VZW: EEN NIEUWE START!

Silke Dewit, Clara De Ponthière

Architectuur is een dynamisch domein. Onder invloed van architecturale ingrepen veranderen (stads)gezichten voortdurend: gebouwen verschijnen en verdwijnen, straten en pleinen worden (her) aangelegd en restauraties wijzigen het uiterlijk van bestaande elementen en monumenten.

Achter dit 'façadisme' schuilt echter nog een rijkere wereld: het informatiebestand over gerealiseerde en niet-gerealiseerde projecten, vervat in de archiefstukken. Hoe kwam een architect tot een bepaald ontwerp? Welke denkprocessen droegen bij tot het uiteindelijke resultaat? Het architecturaal cultureel erfgoed biedt zodoende een dieper inzicht op het onroerende erfgoed.

Architecture Archive – Sint-Lukasarchief vzw (AA-SLa) is één van de drie grote architectuurarchieven in België. Het staat in voor het uitbouwen, bewaren, beheren, ontsluiten en valoriseren van het architecturaal en stedenbouwkundig cultureel erfgoed in Brussel en Vlaanderen voor de 19e, 20e en 21e eeuw. Met een hernieuwd profiel neemt het AA-SLa voor de volgende beleidsperiode een nieuwe start!

Een geschiedenis van engagement

Als reactie op de teloorgang van het 19e en 20e eeuwse architecturale erfgoed in Brussel en zijn agglomeratie, richtte Alfons Hoppenbrouwers in samenwerking met een aantal oud-studenten in 1968 het Sint-Lukasarchief op. Eén van deze oud-studenten is huidig bestuurder Jos Vandenbreeden, die sinds 1970 aan het roer van de archiefinstelling staat.

Veertig jaar lang heeft de instelling zich ingezet voor de vrijwaring van en sensibilisering voor het waardevol architecturaal en stedenbouwkundig erfgoed van Brussel en Vlaanderen door middel van verschillende acties en projecten. In het kader van restauratie- en renovatieprojecten deed het Sint-Lukasarchief bouwhistorisch onderzoek voor zowel privé-eigenaars als ook voor gemeentebesturen. In 2009 maakte het *Architecture*

Fotograaf Louis Ghémar legde de overwelling van de Zenne vast. (Verzameling Gustaaf Abeels, beheerd door het AA-SLa) © Architecture Archive – Sint-Lukasarchief vzw

Archive – Sint-Lukasarchief de overstap van onderzoekscentrum naar culturele archiefinstelling. Dit heeft ervoor gezorgd dat de instelling een 'nieuw' profiel heeft aangenomen; de focus ligt nu op de beheerde collectie cultureel erfgoed en niet langer op het actief sensibiliserings- en vrijwaringsbeleid over het waardevol onroerend erfgoed van Brussel en Vlaanderen. Deze activiteiten rond bouwhistorisch onderzoek werden overgenomen door de Stichting Architectuurarchieven – SAVE.

Een veelzijdige collectie

Het *Architecture Archive* – Sint-Lukasarchief heeft doorheen de jaren een zeer rijke en uiteenlopende collectie opgebouwd, die opgedeeld kan worden in vijf deelcollecties. In de eerste plaats is er de archiefcollectie die uit twee delen bestaat. Het eerste luik illustreert duidelijk het onderzoeksverleden van het AA-SLa. Het Sint-Lukasarchief heeft immers door het uitvoeren van verschillende onderzoeksprojecten een uitgebreid onderzoeksarchief aangelegd. Daarnaast bezit de archiefinstelling een collectie architectenarchieven van o.a.

Huib Hoste, Eduard en Florimond Vervalcke, Axel Ghysaert en Alfons Hoppenbrouwers. Deze archieven werden verzameld vanuit cultureel-historische overwegingen en ontstonden dus niet uit hoofde van de eerdere onderzoeksactiviteiten van het AA-SLa.

De archiefcollectie wordt eveneens omkaderd door een interessante bibliotheek bestaande uit een tienduizendtal boeken en zowat twintigduizend tijdschriften uit binnen- en buitenland. De bibliotheekcollectie bevat ook enkele bibliotheken van privépersonen, waaronder enkele architecten.

Doorheen de jaren bouwde het *Architecture Archive* – Sint-Lukasarchief ook een grote documentatiecollectie uit. Deze werd niet in een specifieke onderzoekscontext gevormd maar biedt de bezoeker op basis van architect of thema interessante informatie aan. De archiefcollectie, bibliotheekcollectie en documentatiecollectie maken ongeveer 90% uit van de totale collectie.

Tot slot bevat de collectie van het AA-SLa ook enkele privéverzamelingen en een beperkte museale collectie die voornamelijk is samengesteld uit schilderijen en meubelstukken.

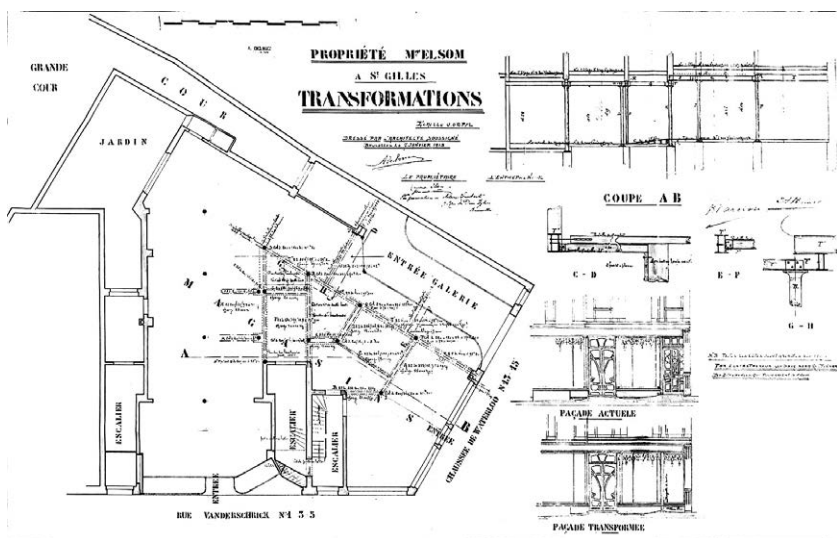
De collectie van het *Architecture Archive* – Sint-Lukasarchief biedt heel wat mogelijkheden. Ze faciliteert niet alleen het onderzoek naar architecturale onderwerpen, maar ze vormt ook de ruggengraat voor bredere sociale, culturele en historische onderzoeksthema's. Zo kan de rijke fotocollectie, die zich zowel in het onderzoeksarchief als in het klassieke archief bevindt, de basis vormen voor onderzoek naar de geschiedenis van het dagelijks leven of andere thema's binnen de sociale en maatschappelijke geschiedenis.

Een passie voor Brussel

De sterke band van het *Architecture Archive* – Sint-Lukasarchief met Brussel ligt voor de hand. De vzw is in het Brusselse gevestigd en één van haar ontstaansredenen was het behoud van het Brussels architecturaal erfgoed.

Hoewel de actieradius van het archief in de loop der tijd van Brussel en zijn agglomeratie werd uitgebreid naar de rest van Vlaanderen blijven de stukken met betrekking tot onze hoofdstad de kern van de collectie van het AA-SLa. Belangrijk voorbeeld hiervan is de verzameling Gustave Abeels met onder meer uitzonderlijke plannen, tekeningen, foto's en negatieven met betrekking tot Brussel. Ook de documentatie en het onderzoeksarchief rond de Urgentie-inventaris¹ (met voornamelijk zeer interessant fotomateriaal) en

¹ APERS (Jan), HOPPENBROUWERS (Alfons), VANDENBREDEN (Jos), *Bouwen door de eeuwen heen: urgentie-inventaris van het bouwkundig erfgoed van de Brusselse agglomeratie*, Gent, 1979.

Grondplan, snede en detail van een woning door architect A. Delmez in Sint-Gillis uit het onderzoeksarchief van het AA-SLa (woning uit 1900, verbouwing in 1913)
 © Architecture Archive – Sint-Lukasarchief vzw

een heel aantal projectdossiers voor verscheidene restauraties in Brussel en zijn agglomeratie onderbouwen belangrijke aspecten van de Brusselse geschiedenis.

De meerwaarde van het AA-SLa-archief is de nadruk op de continuïteit van het bouwkundig erfgoed. Dit wordt duidelijk gedocumenteerd in de collectie: het archiefmateriaal omvat niet alleen stukken over de opstart en de bouw van projecten, maar ook documenten betreffende restauratie-initiatieven en stukken die de inzet voor de bescherming van gebouwen en monumenten aantonen. Het historische en actuele aspect zijn hier bijgevolg duidelijk vervlochten.

Het AA-SLa in de toekomst

In 2015 begint *Architecture Archive* – Sint-Lukasarchief aan een nieuwe beleidsperiode. De archiefinstelling wil deze nieuwe start aangrijpen om werk te maken van een aantal belangrijke punten.

Het AA-SLa wil de gebruikers de collectie meer laten ervaren door het publiek meer te betrekken in verschillende educatieve activiteiten en vrijwilligersprojecten.

Door meer en gericht in te zetten op het digitaal erfgoed wil het AA-SLa bovendien

niet alleen bijdragen tot het ontwikkelen van strategieën voor het bewaren van digitaal materiaal in architectuurarchieven: ook de digitalisering van analogo materiaal met het oog op een betere toegankelijkheid voor de bezoeker en om het bewaren van de archiefstukken te optimaliseren, vormt een belangrijk aandachtspunt. Daarnaast wil het AA-SLa bijdragen tot het verwezenlijken van een nauw netwerk met aanverwante culturele erfgoedorganisaties en –gemeenschappen om de bezoeker op deze manier een zo volledig mogelijk beeld van het architecturaal en stedenbouwkundig verleden van Brussel en Vlaanderen te bieden.

**SILKE DEWIT EN CLARA DE PONTIÈRE
 ZIJN BEIDEN WERKZAAM ALS ARCHIVARIS IN HET
 ARCHITECTURE ARCHIVE – SINT-LUKASARCHIEF VZW.**

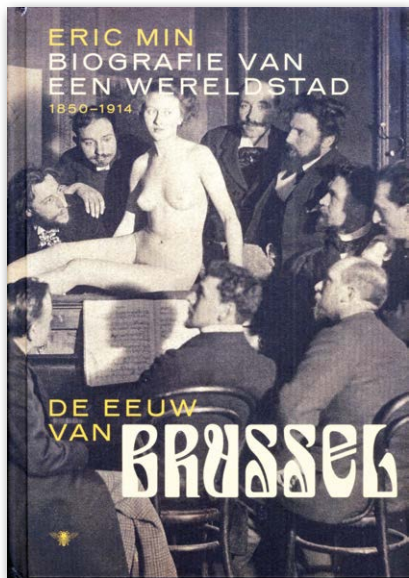

Zicht op de bibliotheek van het Architecture Archive – Sint-Lukasarchief vzw
 © Architecture Archive – Sint-Lukasarchief vzw

KRONIEK

Wim van der Elst

Het is een wervelend, caleidoscopisch maar meeslepend boek dat Eric Min ons aanbiedt. Het personenregister vermeldt 800 namen en daarvan zijn er een 250 die volgens de auteur 'voor het voetlicht treden'. Sommigen komen in meerdere van de 10 hoofdstukken aan bod. We kunnen ze uiteraard niet opsommen, maar de indeling van het boek geeft een goed idee wat te verwachten. Vooreerst het verblijf van Charles Baudelaire in Brussel, met als erfstuk het schampschrift

Pauvre Belgique... Minder bekend is het leven van Victor Hugo in deze stad. Tot op heden badend in schandaalsfeer zijn dan weer de lotgevallen van Paul Verlaine en Arthur Rimbaud. Dat Fransen zo prominent aanwezig zijn hoeft niet te verbazen als men bedenkt dat na de Parijse commune alleen al 1.200 Fransen naar Brussel uitweken. Ook al keken ze wat neerbuigend tot ronduit denigrerend neer op hun 'verbanningsoord'. Verrassend zijn de bladzijden over Auguste Rodin en de alomtegenwoordige Edmond Picard. Het woelige bestaan van de kunstkring *Les XX* van Octave Maus en opvolger *La Libre Esthétique* (spottend afgekort tot *S.T. tic*) en andere al dan niet efemere verenigingen en publicaties. Met Victor Horta, Henry van de Velde en Privat-Livemont zitten we bij de art nouveau in de architectuur en decoratieve kunsten. Bij de wereldverbeteraars ontmoeten we naast politici als Emile Vandervelde kunstenaars als James Ensor, Fernand Khnopff, Emile Verhaeren en vele andere. Een bonte wereld is het waar figuren als Neel Doff ('Keetje Tippel'), Fernand Brouez en de jonge August Vermeylen in rondfladeren. Maar waar wel *Van Nu en Straks* het daglicht ziet. De utopische droom van het anarchisme wordt gereconstrueerd met het wedervaren van Elie en Elysée Reclus en de afsplitsing van de *Université Nouvelle* van de *U.L.B.* maar ook met de golf van aanslagen

zoals de wel erg amateuristische van Rubino op Koning Leopold II en het kortstondig avontuur van de communistische kolonie te Stokkel. Tenslotte komen de ingewikkelde relaties tussen Joris-Karl Huysmans, Théo Hannon, Félicien Rops, Octave Mirbeau en geestverwanten uitgebreid aan bod.

De auteur heeft geen moeite gespaard om alles wat maar enigszins te lezen viel over zoveel onderwerpen op te zoeken, daarvan getuigen een bibliografie van 18 klein gedrukte bladzijden en niet minder dan 885 eindnoten. Maar hij is erin geslaagd dat alles te verwerken in een vloeiend proza met een hoogst eigen taalgebruik dat wat barok aan doet maar prikkelt tot verder lezen.

Het zal niet verbazen dat in het kunstenaarsmilieu waarin we ons bevinden het libertaire en libertijnse niet ver te zoeken zijn. Het wemelt van de prostituees, maîtresses, *ménages à trois* of meer, onverholen homoseksualiteit, maar ook alcoholisme en venerische ziekten... Het boek leest tevens als een gids voor de eertijds bekende en beruchte cafés en uitgaansgelegenheden van Brussel, inclusief de meer 'erogene' zones... Want vergeten we niet: Brussel is eigenlijk het onderwerp. Min neemt ons in het kielzog van zijn figuranten mee op wandel in de stad van de 19e eeuw, en verzuimt niet telkens uit te

leggen hoe de plaatsen die hij beschrijft er tegenwoordig uitzien. Daarbij valt het op hoezeer Brussel op 100 jaar tijd veranderd is, onherkenbaar geworden tegenover toen. Maar wie van Brussel houdt zal met genoeg de wandelingen in de tijd navolgen, op papier of waarom ook niet langs straten en pleinen.

**ERIC MIN, DE EEUW VAN BRUSSEL
BIOGRAFIE VAN EEN WERELDSTAD
1850-1914
ANTWERPEN, DE BEZIGE BIJ, 2013,
418 P**

COLOFON

Zesmaandelijks tijdschrift van het Archief en Museum voor het Vlaams leven te Brussel vzw

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Erwin Eysackers, Arduinkaai 28, 1000 Brussel

EINDREDACTIE

Kathleen De Blauwe

REDACTIE

Lien Ceuppens, Kathleen De Blauwe, Guy De Groote, Frederik Geysen, Patricia Quintens, Wim Van der Elst, Frank Vanhaecke

MEDEWERKERS AAN DIT NUMMER

Frans Coomans, Silke Dewit, Clara De Ponthière, Shari Gevaert, Jettie Houssière, Stijn Van de Perre, Wim Van der Elst, Johan Wambacq

REDACTIEADRES

Arduinkaai 28 1000 Brussel | arduin@amvb.be

VORMGEVING

L-INK

DRUK

epo

ISSN

1784-3111

ABONNEMENT

op *Arduin* en @rduin: € 20,00

Losse nummers *Arduin*: € 15,00 (<http://www.amvbpublicaties.be>, gratis verzending)

KBC: 433-1062071-43 | BIC: KREDBEBB | IBAN: BE66 4331 0620 7143

Het AMVB tracht de wettelijke voorschriften inzake auteursrecht toe te passen. Instellingen en personen kunnen contact opnemen met de redactie indien zij menen rechten te kunnen laten gelden.

AMVB

Arduinkaai 28, 1000 Brussel | tel: 02 209 06 01 | fax: 02 502 83 21 | www.amvb.be

Algemeen: info@amvb.be

Directie: patricia.quintens@amvb.be

Archief: frederik.geysen@amvb.be en lien.ceuppens@amvb.be

Publiekswerking: kathleen.deblauwe@amvb.be

Arduin: arduin@amvb.be (redactionele vragen en opmerkingen)

De leeszaal van het AMVB is gedurende de weekdays toegankelijk van 10.00 tot 17.00 uur, gesloten tijdens het weekend en op feestdagen.

VLAAMSE
GEMEENS
CHAPSCO
MMISSIE

PATRICIA QUINTENS
POWER TO THE PEOPLE !

STIJN VAN DE PERRE
**A PLURALISTIC SOCIETY NEEDS PLURALISM IN ITS ARCHIVAL SYSTEM
MOTIEVEN VOOR HET VERSTERKEN VAN HET ARCHIEFBEWUSTZIJN
IN DE SOCIALE SECTOR**

FRANS COOMANS
KAREL DE PAUW EN DE EMANCIPATIE VAN DE VLAMINGEN IN BRUSSEL

JOHAN WAMBACQ
50 JAAR BEURSSCHOUWBURG IN 1 BEURSSCHOUWBOEK

JETTIE HOUSSIÈRE EN SHARI GEVAERT
**IMPRESSIES VAN EEN ALTERNATIEVE STAGE IN HET AMVB
ARCHIEFAANWINSTEN 2014**

WIM VAN DER ELST
***DE VLAAMSCHE LEEUW*. SLUIKBLAD UIT DE EERSTE WERELDOORLOG**

SILKE DEWIT, CLARA DE PONTIÈRE
***ARCHITECTURE ARCHIVE* – SINT-LUKASARCHIEF VZW
EEN NIEUWE START!**

WIM VAN DER ELST
KRONIEK